

821(477)'06

К-75

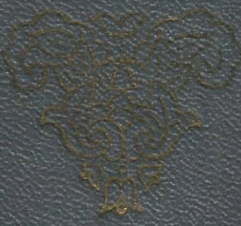
A decorative, embossed border with a floral and scrollwork pattern surrounds the title text.

ІВАН
КОЧЕРГА

ДЕРЖЛІТБИДАВ
УКРАЇНИ

ИВАН
КОЧЕРГА

ІВАН КОЧЕРГА

ТВОРИ

В ТРЬОХ
ТОМАХ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ ~ 1956

ІВАН
КОЧЕРГА

ТВОРИ

ТОМ
ПЕРШИЙ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ - 1956

Вступна стаття та впорядкування
К. М. Сторчака

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ І. А. КОЧЕРГИ

I

П'єси Івана Антоновича Кочерги за життя письменника видавались багато разів; це були або збірники найпопулярніших його драматичних творів, або окремі їх видання. Пропоноване видання є найбільш повним: в ньому чимало п'єс друкуються вперше. Проте вміщені тут широковідомі і вперше опубліковані твори письменника є тільки частиною його драматургічної спадщини. Багатоактні драми, комедії і одноактівки І. Кочерга частенько надсилав для ознайомлення безпосередньо театрам, режисерам, серед яких у нього було багато знайомих і друзів. Надіслані твори з різних причин не всі побачили світло рамп, та й не всі були повернуті авторові, який нерідко віддавав останній примірник. Залишається велике поле для розшуків, які мають збагатити наші відомості про все, створене письменником.

В різний час були написані І. Кочергою такі п'єси, як «Коли сурми заграють», «Сонячні пороги», «Цитата из книги Сираха», «Доктор Мус», «Выкуп», «Верни мои полчаса!». Вони, звичайно, за художньою майстерністю поступаються перед тим творчим доробком, який складає золотий фонд драматурга. Однак значна частина цих творів талаповитого письменника не втратила певного зв'язку з сучасністю; окремі з них мають велике значення для загальної правильної оцінки його творчого шляху і читачами, і спеціалістами. Крім того, скажімо, така п'єса, як «Песня в бокале», один з перших драматичних творів І. Кочерги, частенько згадувалася в критичній літературі; читач не раз зустрічався з переказом змісту драматичної казки дослідниками драматурга, в нього до неї виник певний інтерес.

Разом з тим, переказ змісту художнього твору, навіть зроблений найстаранніше, неминуче несе на собі сліди уподобань того, хто його робить. В даному разі письменник-автор відступає на

другий план, а на першому плані з'являється постать оповідача-дослідника. При такій формі ознайомлення з твором читачам важко судити про його дійсний зміст і художні якості. Публікацією «Песни в бокале», як і інших п'єс, писаних російською мовою, створюється науковий ґрунт для об'єктивної оцінки творів І. Кочерги, так чи інакше відомих читачеві.

І. Кочерга був не тільки драматургом. Він писав вірші і літературно-критичні статті, крім цього, виступав з доповідями на літературні теми, листувався з широкою аудиторією своїх читачів, друзів, знайомих. Значна частина цієї літературної спадщини письменника, головним чином епістолярної, становить незаперечний інтерес для викладачів літератури, студентів філологічних факультетів. Усвідомлюючи, що вже наближається час повного видання всієї літературної спадщини драматурга, ми однак зважали на те, що таке видання вимагає всебічного і глибокого вивчення його творчості, наукового пояснення кожного факту творчої біографії письменника. Така велика робота може бути виконана спільними зусиллями літературознавців і театрознавців, мета ж видаваного тритомника дуже скромна — вона полягає в задоволенні попиту широкої читацької аудиторії на п'єси драматурга, які не втратили живого зв'язку з сучасністю.

Хоч тритомник є виданням вибіркоvim, драматичні твори І. Кочерги в ньому подаються за часом їх написання, тобто в хронологічному порядку. П'єси, писані російською мовою, подані в кінці третього тома також хронологічно. Твори, що ввійшли до збірника, друкуються або за оригіналами, які знаходяться в архіві письменника (Інститут літератури АН УРСР), і першодруками (Державна публічна бібліотека Української РСР), або передруковуються з останніх збірок п'єс, виданих за життя письменника. Гадаємо, що навіть це, далеко не повне видання, створить правильну уяву у читачів про творчість письменника як про єдиний, історично обумовлений процес — складову і невід'ємну частину цілого процесу української літератури першої половини ХХ століття.

Може виникнути питання: чому ми підкреслюємо думку про творчість І. Кочерги як єдиний процес? Хіба це береться під сумнів?

Творчість І. Кочерги одержала високу і єдино правильну оцінку радянських читачів і глядачів, партії і уряду, проте такі сумніви виявлялися раніше, та подекуди і тепер в літературній критиці, ні-ні, та й, дивись, пролунає голос, що І. Кочерга, мовляв, як художник, «складається з двох частин: до появи п'єс «Алмазне жорно», «Майстри часу» і після них. Зрозуміло, з таким поділом творчості письменника погодитися не можна.

Що й говорити, І. Кочерга митець складний, суперечливий, та

немає нічого простішого, як підміна наукового аналізу складних явищ спрощеним їх поділом на «чистих» і «нечистих». Найлегше засудити ту частину творчого доробку І. Кочерги, яка не вкладається в норми естетики соціалістичного реалізму, хоч органічно примикає до всього того прекрасного, що створив письменник протягом свого життя. І значно важче пояснити причини: чому в ранніх творах письменника, поруч з справді прекрасними сторінками, є сторінки бліді, а то й фальшиві. Завдання кожної науки, в тому числі і літературознавчої, полягає не в тому, щоб сортувати і потім відкидати складні факти і явища в житті художника, а в тому, щоб правильно їх пояснювати і оцінювати. В даному разі правильна оцінка творчої спадщини І. Кочерги можлива тільки при тій умові, коли він буде розглядатись не просто як автор трьох-чотирьох шедеврів у скарбниці драматургії соціалістичного реалізму, а як письменник певної історичної епохи, як талановитий і суперечливий художник.

Нижче ми коротко зупинимось на цих питаннях, головним чином, на характеристиці суспільно-естетичних поглядів літературних напрямків, які застав І. Кочерга, прийшовши в літературу, і які, в тій чи іншій мірі, позначилися на формуванні його світогляду.

Народився І. А. Кочерга 6 жовтня 1881 року; його батько, залізничний службовець, жив тоді в містечку Носівці, поблизу Ніжина. Освіту письменник здобув у Чернігівській гімназії та на юридичному факультеті Київського університету. Перші літературні спроби І. Кочерги з'явилися ще в 1904 році у чернігівській газеті, але творча зрілість прийшла до письменника вже за радянських часів.

І. Кочерга чимало працював на залізниці як службовець; в 1928 році перейшов на роботу в редакцію житомирської газети. З присвоєнням в 1933 році всесоюзної урядової премії за п'єсу «Майстри часу» («Годинникар і курка») ім'я письменника набуває широкої популярності. П'єса «Майстри часу» йде не тільки на сценах театрів союзних республік, а й в Болгарії та Чехословаччині.

І. Кочерга брав активну участь в роботі Спілки письменників України, багато допомагав молодим письменникам, зокрема драматургам, підтримував тісний зв'язок з театрами України і братніх республік. В роки Великої Вітчизняної війни він редагував газету «Література і мистецтво». За видатні заслуги в розвитку радянської літератури письменник був нагороджений двома орденами Трудового Червоного Прапора — вперше у 1939, вдруге — у 1948 році.

І. А. Кочерга чесно служив своєму народові; помер він 29 грудня 1952 року в м. Києві.

Початок літературної діяльності драматурга припадає на той час, коли вже розцвів на повну силу титанічний талант класиків української літератури початку ХХ століття, таких, як Леся Українка. Щодо віку, І. Кочерга молодший всього на 10 років від Лесі Українки (1871) і на 10 років старший від П. Тичини (1891).

Однією з особливостей творчого шляху І. Кочерги є те, що він починається в добу критичного реалізму, тоді, коли вже зароджується новий творчий метод — соціалістичний реалізм, і пролягає в наші часи через буремні роки Великої Жовтневої соціалістичної революції.

За Радянської влади І. Кочерга пройшов складний шлях ідеологічного перевиховання, звільнившись від дрібнобуржуазного намулу, принесеного з минулого, зберігши і розвивши в своїй творчості прогресивне начало. Чим складнішою була боротьба драматурга за оволодіння методом соціалістичного реалізму, чим більше він позбавлявся того, що навіяла йому в свій час ідеалістична естетика, тим у більшого художника він виростав.

Боротьба письменника за оволодіння методом соціалістичного реалізму позначається в різній мірі, звичайно, на всіх його перших післяжовтневих творах і тому неправильно творчість цього періоду розривати, вважаючи, що до появи «Алмазного жорна» і «Майстрів часу» вона була ідеалістичною, а з появою цих п'єс раптом стала матеріалістичною.

Твердження про суперечливу єдність розвитку творчого шляху драматурга ніякою мірою не затіняє питання про різний рівень ідейності, різну художню якість окремих його творів. Ніхто не стане заперечувати, що не тільки ранні твори, такі, як досі невідомі читачеві «Цитата из книги Сираха», «Верни мои полчаса!», по глибині художніх образів, мистецькій довершеності стоять значно нижче «Свічного весілля», а й пізніші, такі, скажімо, як «Майстри часу», «Підеш — не вернешся», з різною мірою художності розкривають змальовану в них дійсність.

На творчому шляху драматурга було багато вибоїв і перепон. Та він не зупинявся перед ними, а брав їх, можна без перебільшення сказати, штурмом. Успішність переборювання труднощів художником вказує на його вольове устремління, на його невсипущу роботу над удосконаленням художньої майстерності.

В даному разі, нас, насамперед, цікавлять наслідки цієї боротьби, наслідки творчої праці письменника.

Колись, на світанку свого творчого розвитку, І. Кочерга в п'єсі «Песня в бокале» змальював романтичний образ юнака Норберта, який, почувши розповідь циркульника Клейбера про таємничу пісню в келиху, пісню, яка, мов краща мить кохання, мов дзвінка музика слави вгамовує всі бажання людини, присвятив життя розшукам цієї

пісні, десь замурованої в холодних мурах, щоб не збуджувала людські бажання. Та хіба стримаєш ті людські бажання і те вічне прагнення до пісні щастя! В образі Норберта є щось від самого драматурга, правда, з тією суттєвою різницею, що драматург не просто шукав кимсь написану пісню про людське щастя, а сам її складав; різниця між персонажем, створеним письменником, і самим письменником, ще й в часі дії, в соціальному походженні того і другого. Норберт — годинникар, за станом — нащадок можновладної родини, — свої мотиви фантастичних картин, уявлення про таємничу пісню черпає з феодальної дійсності; автор «Пісні в бокале» — наш сучасник, син залізничного службовця, походженням з селян.

Коли молодий драматург сів за написання свого першого твору, сучасність перед ним ще затьмарювалась запиленими шибками вагонів, в яких батько возив сина, міняючи місце роботи, мерещилась через густий серпанок літер випадкових книжок і університетських підручників. У кожної людини своя неповторна біографія. Особите життя І. Кочерги в юнацькі роки склалося так, що в його допитливе серце життя вривалося більше через книжки, ніж безпосередньо з робітничих зборів, вуличних демонстрацій повсталого народу проти соціальної неправди. Хоч його стосунки з життям і були звужені, часто обмежені бібліотекою, але книги відкривали письменникові нові світи, приносили нові ідеї. В своїй бібліотеці драматург знаходив авторів різних часів і різних народів. І коли мужній француз Гюго, промовами свого полум'яного Ернані, пробуджував у хлопця почуття осуду до зла, глибоку віру в правду, нехай ще романтичну, абстрактну, то дійсність царської імперії все ж невідступно врилася в затишну кімнату, корегувала розбуджені книгами почуття щирого серця.

Допитливий і тихий, слабкий здоров'ям, І. Кочерга в роки своєї молодості, залишаючись довго в колі вузьких родинних інтересів, мав досить часу для спокійного і повільного осмислення сприйнятого з книг і з життя. Два начала — життя і книги — в психології письменника злились органічно. Під їх впливом в нього формувався ідеал людини справедливої, сильної і безстрашної.

Захоплюючись мистецтвом, випробовуючи свої сили в різних його видах, молодий драматург глибоко цікавився історією народів світу, історією свого рідного народу; це був не пустий інтерес, а бажання зрозуміти навколишню дійсність. Останнє виявилось не легкою справою, оскільки перші літературні кроки письменника припадали, мабуть, на найскладніший період у формуванні світогляду української інтелігенції, до якої належав і письменник. На формування світогляду тогочасного інтелігента діяли різні суспільні фактори, зокрема такі: в країні загострювалась класова ідеологічна

боротьба, розвивався революційний рух, більшовики, очолені В. І. Леніним, вели рішучий наступ на опортуністичні елементи в теорії і практиці. З другого боку, представники буржуазної ідеології, дістаючи поживу в реакційних ідеях, в тому числі і в ідеях опортуністичного крила соціалістичного руху, відчутно активізували свою діяльність.

На початку ХХ століття активізація реакційної ідеології давала себе знати, особливо в художній літературі. Як і про що писати — було головним питанням для всіх літературних напрямків. Відповідь на це питання вказувала, з ким іде письменник — з силами прогресу чи реакції.

Другий момент важливий для розуміння біографії і творчого шляху молодого Кочерги. Література суспільних реакційних сил старанно і наполегливо розробляла естетську тематику, далеку від дійсності, «вільну», «незалежну» від громадського життя. Серед безлічі тем, до яких зверталися в цей час реакційні письменники — модерністи, символісти і под., що в літературі стали виразами ідей панівного класу, найвиразніше виступає одна — тема любові. Скільки б себе не декларували декаденти як ворогів соціальної проблематики в мистецтві, вони, наперекір своїм власним деклараціям, раз у раз зверталися до неї хоч би вже тим, що пропагували свої естетські смаки. Апостол російського ніцшеанства в поезії Мережковський проголосив, як вищий ідеал — любов до зла і злочину:

Люблю я зло, люблю я гріх,
Люблю я дерзость преступленья¹.

Вирядившись в тогу демоністів, реакційні буржуазні письменники типу Мережковського бачили в ніцшеанській ветхій одежині крайній вираз особистого начала, зв'язаного з філософією людиноненавистництва. Своєю естетикою «любові до зла» модернізм, як суспільна течія, заперечував елементарні принципи людської моралі, пропагуючи потворність і жах. В статтях «Поезія ужаса», «О чудовищах» Бальмонт, не маскуючись, твердив, що мистецтво має відтворювати все аморальне, потворне; модерністами любов обплывувалась, зводилась до хворобливої похоті або до опису вчинків злочинця.

Така суть однієї з суспільних сил, яка прагнула втягти письменника в свою орбіту реакційної ідеології, її вияву в літературі — модернізму. Цій реакційній силі протистояла ідеологія пролетаріату. Щодо теми любові, про яку говорилося вище, то тоді, коли І. Кочерга починав писати драми, в революційній літературі, очоленій М. Горь-

¹ Д. О. Мережковский, Новые стихотворения, 1891—1895 гг., стр. 44.

ким, вона вперше в історії літератури знайшла своє нове мистецьке вираження. Слова любові з неповторною силою прозвучали з вуст Сатіна, який в даному разі виражав ідеал Горького: любіть людину праці, вірте в неї, в її світлий розум, бороніть її людські права — закликав великий пролетарський письменник.

Темою любові зустріли І. Кочергу і українські революційно-демократичні письменники. В 1911 році, в поезії «На роковини», Л. Українка проголосила любов до вітчизни — найвищим обов'язком громадянина:

Не він один її любив.
Віддавна Україну
Поети славили в піснях,
Немов красу-дівчину.
Від неї переймали сміх
І жарти, і таночки,
Її байки, немов квітки,
Сплітали у віночки.
Той в ній давнину покохав,
Той мрію молоденьку,—
Він перший полюбив її,
Як син кохає неньку.

Визначаючи своє ставлення, розуміння теми любові — любові до народу, до життя — російська і українська революційна література давала відкоша декадентам, використовуючи для цього всі засоби, які були в її розпорядженні.

Це свідчить про те, що суспільне життя, яке винесло на гребінь літературного розвитку нового українського драматурга, було дуже складним. З біографії драматурга ми знаємо, що він був людиною, яка змалку багато читала (отже знайома була з літературними течіями і напрямками), захоплювалась театром, бувала в Петербурзі, Москві, Варшаві. Коли вперше проголосив горьковський Ніл «права— не дають, права — беруть», І. Кочерзі вже було 22 роки. В формуванні його свідомості революційні факти не проходили безслідно.

В тому, як в суспільстві складається психіка окремої людини, второваних стежок немає. І коли можливо проводити паралелі, робити зіставлення творчих шляхів окремих письменників, то слід сказати: історичні факти, події не так сильно і глибоко тривожили серце І. Кочерги, як, скажімо, тривожили вони палку натуру другого українського письменника, сучасника драматурга — Архипа Тесленка. І той і другий надихались великою ідеєю і великою метою — прагненням до соціальної і правової незалежності трудової людини; та до цієї мети в кожного з них була своя невторована і неповторна стежка.

Найоб'єктивнішим свідченням про ідеали і ідейно-художнє спрямування письменника є його творчість. Творчість І. Кочерги, зокрема його перша п'єса «Песня в бокале», несучи на собі абстрактність образів, захоплення митця прекрасним, без чіткої уяви про його історичну обумовленість, все ж знаходилась в фарватері революційної літератури. Це найголовніше в оцінці творчості видатного українського радянського драматурга.

Зрозуміло, в 1910 році І. Кочерга не усвідомлював ще принципів соціалістичного реалізму так, як їх усвідомлювали на той час представники пролетарської літератури; його герої не виголошували, на зразок Ніла, свої погляди на права народу... Та головне в тому, що вони не знеславлювали людину. В той час, коли література була різко поділена на два класові табори і коли буржуазне мистецтво обплывувало все людське, сила І. Кочерги полягала в тому, що він підносив людину, змальовуючи її благородний образ, не переносив її в потойбічний світ, як це робили декаденти¹. В цьому слід вбачати стихійне наближення письменника до революційної літератури, літератури соціалістичного реалізму.

І. Кочерга зумів примкнути не до тих, хто прославляв зло, а до тих, хто прославляв життя. «Які чудесно прекрасні різнобарвні стежки життя! — захоплено говорить драматург устами свого улюбленого героя. — Де ж пак почути тебе, моя пісенько? Гучні й непримиренні пристрасті людей, а ти така тиха, як «на добраніч» дитини, як жалкування лютні, як шелест квітів, як далекий, далекий призив». В романтичній сповіді провідної дійової особи драматичної казки звучить ще наївний мотив школярської молитви (правда, вже заглушений відгомоном могутнього революційного сполоху), та вже виразно пробиваються в ній нотки могутнього заклику другого героя з другої п'єси драматурга:

До помсти, до будови
Нам не потрібні шати осяйні.
Кіптявою укриті ми і потом,
В буденних свитах кинемось на бій,
А переможем, знову до роботи.
(«Свіччине весілля»)

Ще один приклад, що вказує на прогресивність світогляду молодого І. Кочерги. Відомо, поетика письменників всіх часів і наро-

---

¹ Ця думка прекрасно висловлена О. М. Горьким. В липні 1900 року в листі до Пятницького він писав: «Запечатлейте в красках, словах, звуках, формах то, что есть в человеке наилучшего, красивого, честного, благородного... В частности моя задача пробуждать в человеке гордость самим собою...» («Горьковская коммуна», 6 января 1937 г.).

дів, в тому числі поетика російських і українських декадентів, була яскравим свідченням ідеологічного спрямування їх творчості.

Досить порівняти «Песню в бокале» І. Кочерги з тим, чого вимагали від драми модерністи, з драматургічною практикою Гіппіус і інших, і ми переконаємося, що в різноголосому хорі літературних сучасників голос молодого драматурга приєднувався до тих, хто славив народ. У «Песне в бокале» виразно намічається соціальний ідеал; найважливішою її тенденцією є — любов до людини праці, віра в її розум, творчість, майбутнє.

Звичайно, тенденція до показу правди життя в ранніх творах І. Кочерги тільки намічена; для повної її перемоги потрібна була ідеологічна ясність, глибоке революційне розуміння життя, якого у письменника тоді ще не було. В 1910 році один з героїв «Песни в бокале» захоплено вигукував: «Які прекрасні різнобарвні стежки життя! Роком раніше Річард — герой драматичної поеми Л. Українки — теж складав хвалу життю. Але як?

Р і ч а р д :   Я бачу, тут в новому краї треба
                  Хашців розчистити вперед чимало,
                  А потім вже розпалювать багаття...

Д ж о н а т а н. Хашців? Яких? Ти ж не про пущу кажеш?

Р і ч а р д. Ні, пуща ся мене найменш лякає,
                  Хоча й вона чималу силу нищить...
                  Тут між людьми ростуть лихі терни».

У Річарда, правда, народженого в творчій фантазії художника раніше, ніж Клейберт, було вже розуміння того, що життя не просто чарівне, а що в ньому «між людьми ростуть лихі терни». З цього погляду особливо уразливо рисою головного героя «Песни в бокале» є відсутність такого розуміння, хоч Норберт теж бореться за те, щоб розчистити дорогу людям між тернами до замурованої пісні... та бореться стихійно. І як це буває в творах недостатньо зрілих представників прогресивного мистецтва, стає «щасливим» правителем «щасливої» держави.

Виправленню помилки, в якій припускалась можливість соціального миру, І. Кочерга присвятив все своє життя, створивши галерею яскравих образів людей-борців, майстрів часу. Розуміння істини, сформульованої героєм Л. Українки Річардом («треба хашців розчистити вперед чимало, а потім вже розпалювать багаття») складалось у І. Кочерги під впливом трьох історичних моментів. Моменти ці такі: розвиток революційного руху на Україні і в Росії; осмислення письменником змісту цього розвитку і шляхів, мети, за яку бореться і до якої прагне прогресивна інтелігенція в буржуазному суспільстві; свідоме наслідування письменником революційних тра-

дицій української літератури. З трьох моментів, що обумовили вирішальну тенденцію у формуванні світогляду письменника, два були об'єктивними факторами — пролетарський революційний рух та історична перемога революційних традицій в українській літературі.

У багатьох літераторів, які в старому стояли «одной ногою, скользя и падая другою», нове життя, в свою чергу, збуджувало багато питань, од відповіді на які залежала їх подальша доля.

Як же зустрів революцію наш драматург, як він її сприйняв?

Відповідаючи на це питання, слід пам'ятати, що І. Кочерга прийшов у революцію не тільки як письменник, але і як спеціаліст-залізничник. Як людина з певним фахом, він зайняв належне йому місце в колі своїх чесних колег, що працювали в державному апараті, включився практично у боротьбу за ствердження нового життя. І. Кочерга в процесі роботи на одній з важливих ділянок соціалістичного будівництва пильно вдивлявся у події сучасної йому дійсності, глибоко осмислював нові суспільні конфлікти. Свідченням творчих шукань письменника у цей період була пізніша поява п'єси «Марко в пеклі», в якій відображені події революції і громадянської війни, що відбуваються на залізниці.

В перші десятиліття радянської влади письменник наполегливо вчився, сміливо йшов назустріч труднощам. Він пише російською і українською мовами багато п'єс, зокрема такі, як «Доктор Мус», «Верни мои полчаса», «Коли сурми заграють», «Фея гіркого мигдалю», «Алмазне жорно», «Натура й культура» та ін.

Прикладом драматичного твору, в якому помітні глибокі роздуми письменника над своїм творчим шляхом, може служити навіть така не зовсім вдала його п'єса, як «Доктор Мус»*. В ній негативний образ — Мус — змальований сатиричними фарбами, ним засуджується буржуазна наука з її індивідуалізмом і антинародністю. В таких же п'єсах, як «Фея гіркого мигдалю» (1925), «Алмазне жорно» (1927) І. Кочерга підноситься до ідейно-мистецького рівня, на якому стояли твори соціалістичного реалізму цього періоду. Згадаймо, що в цей час, тобто в двадцяті роки, в російській літературі з'явилися найпопулярніші тоді п'єси на історичні теми — варіанти «Петра I» О. Толстого і «Пугачовщина» К. Треньова. Серед цих драматичних творів історична драма І. Кочерги «Алмазне жорно» зайняла належне їй місце, і це сталося насамперед тому, що змальовуючи минуле нашого народу в художніх образах, драматург побудував свою історичну концепцію на правильному усвідомленні законів суспільного розвитку. У відповідності з смыслом і духом мар-

---

* Назва п'єси дається умовно, за першою дійовою особою. Титульна сторінка машинописного тексту п'єси поки що не знайдена. (Ред.).

ксізму він у драмі показав народного героя — Василя Хмарного — як виразника дум і прагнень трудових мас українського народу, головного рушія історичного процесу в країні.

Правильну історичну концепцію «Алмазного жорна» драматург реалізував у змальованій ним цілій галереї художніх образів, у яких загалом правильно відтворена психологія різних суспільних верств Правобережної України, палаючої в середині XVIII ст. стихійними селянськими повстаннями, спрямованими проти феодального гніту. Поклавши в основу сюжету драми побічний мотив шукання фамільного алмаза, І. Кочерга цю художню деталь майстерно використав для розгортання складної і хвилюючої дії, наповненої глибоким соціальним змістом. Ідея непримиренності українського селянства в боротьбі з іноземними загарбниками — панамі Вількомірськими, Лозками, Прозками і ін.— виражена в п'єсі насамперед в глибоко трагічних, але високих, благородних діях засудженого на страту гайдамаки Хмарного і його нареченої Стесі. Та ж ідея яскраво виражена і в характерах гайдамаків, як Прокіп Скрыга, Остап Макосій, Мусій Шенчик: це істинні герої, щирі і безкорисні оборонці знедоленого і уярмленого народу.

Зневагою до катів пройняті слова Василя Хмарного, в яких чути голос всього українського народу: «Не тіште себе думкою, пане Дубровський, що ви чините суд над нами,— говорить він.— Не суд — а розправу, бо не злочинців ви караєте, а весь народ, який відважився сказати вам, що він не бидло, а має вільну душу... Маєте сокиру, пане Дубровський, стинайте голови, стинайте, коли зможете стягти їх цілком народіві. Але живий народ, і не вмере Україна, і не буде вам хлопом вільний одважний народ».

Змалювавши постаті представників повсталого народу, І. Кочерга не пішов уторованою стежкою в розкритті характерів і ворогів Хмарного та його побратимів. Щедро використовуючи сатиричні барви для змалювання соціальних потвор, лакеїв великих магнатів, драматург пам'ятав, що клас поміщиків, як і кожен клас, є явищем складним, суперечливим, в його межах уживаються жорстокі, тупі визискувачі, подібні до графа Ружинського, з хитрими і далекоглядними політиками езуїтського толку, якими у драмі є суддя Дубровський.

Написана тридцять років тому, драма «Алмазне жорно» витримала випробування часу, ставилася на сценах багатьох театрів, багато разів перевидавалася, збереглася в скарбниці радянської драматургічної класики.

Радянські українські письменники в 1923—1927 роках робили перші кроки в створенні драматургії соціалістичного реалізму. Поруч з згаданими вище п'єсами І. Кочерги в цей час користується

значною популярністю «В червоних шумах» А. Головка, ставляться драми Д. Бедзика «Шахтарі», «Люди, чуєте?» В. Минка, «Лісові крики», «Ой, у полі жито». Глядач уперше знайомиться з п'єсами О. Корнійчука; в 1928 році була поставлена п'єса «На грані», в 1929 році — «Кам'яний острів», а в 1930 «Шторм». В кінці 20-х і на початку 30-х років І. Кочерга виступає головним чином як драматург сільської тематики. В ці роки вирішальною проблемою розвитку сільського господарства була колективізація, вона й становить ідейну основу колгоспних п'єс І. Кочерги. Він є чи не єдиний з українських драматургів, який, починаючи з 1928 року, систематично звертається до конфліктів, породжених соціалістичною перебудовою села, відтворює їх засобами художнього слова. Саме в 1928 році, тобто напередодні масового колгоспного руху, ним була написана багатодіjna комедія «Натура й культура», в 1929 році вийшли окремими книжками «Кооперативні п'єси» — «Навчила доля, де шлях до волі», «Про що жито співає», «Павук у колгоспі».

Головна ідея цих п'єс — нездоланність того нового, що з'явилося в селі. Письменник змальовує картини народження соціалістичної форми господарювання в селі кінця 20-х років, на цьому історичному етапі показує складність розвитку молодих колгоспів, їх становлення, боротьбу з класовими недобитками — куркулями і підкуркульниками.

П'єси «Натура й культура», «Навчила доля, де шлях до волі», «Про що жито співає», «Павук у колгоспі» були потрібними і своєчасними творами, що пробуджували пильність, почуття відповідальності, гідність, зміцнювали віру сільської бідноти в свої сили, в майбутнє колгоспів. Арсен Сироватка, Настя Козюпа («Про що жито співає»), Виргун, Ганнуся («Павук у колгоспі») — це перші в українській драматургії правдиво і досить яскраво змальовані позитивні образи колгоспників, які, за висловом одного з персонажів І. Кочерги, усвідомили, що «тепер вся наша країна піднялась в одному пориві — наздогнати, випередити життя!»

Серед колгоспних п'єс, написаних І. Кочергою в кінці 20-х і на початку 30-х років, вигідно виділяється комедія «Натура й культура». Дія п'єси відбувається на селі і в місті. Письменник правильно накреслює основні риси характерів позитивних персонажів — Мокрини, Галі — представників молодого колгоспного села, досить вдало добирає фарби для сатиричного змалювання фіалкових, анкетових, типізуючи в них суспільні покидьки, які в часи непу оточували горе-керівників, переродженців, подібних до змалюваного в п'єсі голови комбінату Кучерявого.

Колгоспні п'єси І. Кочерги, написані ним в кінці 20-х і на початку 30-х років, йшли в багатьох професійних театрах, голов-

ним же чином вони склали репертуар самодіяльного театрального мистецтва, показувалися безпосередньо тому глядачеві, до якого і адресувалися. Належно оцінюючи позитивну суспільну функцію, яку в свій час виконували п'єси І. Кочерги, слід визнати, що вони не всі витримали випробування часу. Причиною цьому був не брак таланту художника, — він і в цих творах виявився яскраво і сильно; головна причина все ж у недостатньому знанні життя, у відсутності досвіду розробки колгоспної тематики, в невмінні охопити її масштабність, розкрити глибину всесвітньо-історичного змісту. Досвід літератури, в якій відтворювалися початки складного процесу розвитку соціалістичного сільського господарства, тоді тільки набувався, тільки набувалися державними діячами, вченими, митцями знання закономірностей розвитку колгоспного ладу. Тому творчість радянських письменників, присвячена колгоспній тематиці в цей час, в тому числі і творчість І. Кочерги, не може розглядатися як невдача письменника: це був початок художнього освоєння людством нового суспільного явища, початок прекрасний і, як кожне велике суспільне явище, що міцнітиме і розвиватиметься, не зовсім зрілий.

Ще й досі розповсюджена думка в літературознавчих колах, що сучасний герой у творчості І. Кочерги вперше з'являється лише в гротескній комедії «Марко в пеклі», названій автором феєрією. Насправді ж, в цій п'єсі драматург продовжив роботу, розпочату ним ще в драмі «Доктор Мус» по змалюванню позитивного героя. П'єса ж «Марко в пеклі» характерна тим, що в ній письменник ввів позитивного героя в комедію — жанр драми, в якому існування подібних персонажів формалістична поезія не припускала.

Слід пам'ятати, що комедія «Марко в пеклі» з'явилася на книжкових полицях і театральних підмостках в 1930 році, тобто тоді, коли театральній критиці ще давалися знаки формалісти, які своїм кораном вважали «Теорію драми» В. Волькенштейна. Вони, слідом за своїм учителем, твердили, що комедія — нижчий, безідейний жанр літератури, і завзято нападали на тих радянських драматургів, які в своїй творчій практиці виходили не з формалістичних канонів, а з закономірностей розвитку мистецтва. П'єсою «Марко в пеклі», вперше надрукованою в 1930 році, І. Кочерга зробив значний крок у розвитку жанру комедії соціалістичного реалізму. В своєму творі письменник не тільки не обмежився показом ворожих елементів, які заважали розвитку нового соціалістичного життя, а й створив образ позитивного героя-революціонера. На початку 30-х років для комедіографа це був сміливий, новаторський крок, яким продовжувалась і розвивалась лінія В. Маяковського на Україні.

І. Кочерга створив чимало п'єс про життя різних верств радянського суспільства — робітників, селян, інтелігенції. Задумавши напи-

сати комедію «Марко в пеклі», він звернувся до років революції і громадянської війни, відтворивши соціальний типаж і типовий конфлікт цього буремного часу. Складна драматична дія твору з великою кількістю персонажів тісно пов'язана з виразником ідеала автора, головним персонажем — Марком. Марко — уповноважений Особливого відділу армії — прибуває на невеличку станцію, розшукуючи вагони з військовим вантажем. Молодий, енергійний, відданий соціалістичній революції, він стикається з недобитками експлуататорських класів, їх лакеями, чиновниками, які серед багатьох злочинів вчинили ще один: не відправили на фронт чимало вагонів з товарами, необхідними армії.

З самого початку п'єси в розвиток дії драматург включає і другого позитивного героя — Марусю, доньку залізничного робітника, яка допомагає Маркові викрити шахраїв, ворогів революції. В «фєєричній» комедії з пеклом і чортами драматург знаходить фарби для викриття не тільки контрреволюційної зграї, а й сатиричного висміювання релігійних забобів. Перехід до інтермедії, якою є в п'єсі показ пекла, реалістичний і оригінальний. Шукаючи вагони з військовим вантажем, уповноважений фронту захворів на тиф. Його доглядають чесні працівники залізничної служби — Маруся і Хламушка; уповноважений в маренні «потрапляє» в пекло, яке є майстерною пародією на релігійні уявлення про нього.

Думається, що гротескна комедія І. Кочерги «Марко в пеклі», як і комедії В. Маяковського, що останнім часом знову з'явилися на театральних підмостках, не тільки не втратила своєї художньої сили, а могла б з успіхом бути поставленою на сцені і в наші дні. Твір хвилює і досі. Хвилює тому, що в ньому в свій час письменник пристрасно висловив любов до нашого народу і зненависть до наших ворогів так, як висловлюють ці почуття радянські письменники і сьогодні.

Драматичною поемою «Свічине весілля» завершується великий період в творчості І. Кочерги. Ця п'єса була не тільки етапною для самого драматурга, а й стала великою подією в українській радянській літературі, зайнявши помітне місце в скарбниці радянської драматургії. В ній відтворені картини і образи з історичного минулого нашого народу, усвідомлені з позицій соціалістичного реалізму, змальовані схвильовано і талановито. Порівнюючи з попереднім доробком письменника, драматична поема відзначається глибиною ідеї, художньою простотою і довершеністю змалювання образів, розгортання драматичної дії.

Основний конфлікт драми — боротьба київських ремісників в XV—XVI ст. проти панування литовських магнатів. З появою «Свічного весілля» на сцені вперше в історії українського театру була

розкрита хвилююча сторінка минулого нашого народу, досі майже не відбита в драматургії. Разом з цим на сцені українського театру було вперше показано широким планом трудовий люд найстародавнішого з міст східних слов'ян: ремісників Києва, об'єднаних єдиним пориванням — здобути вкрадене гнобителями право освітлювати оселю вночі. Боротьба за світло в п'єсі стає боротьбою за свободу. Як грізне попередження ворогам, як гімн незборного народу звучать в драмі символічні слова зброяря Івана Свічки:

Коли добром ніхто не дасть нам світла —
Його здобути треба — не молити,
Бо без борні нікчемні всі молитви.
І свічки мирної не варта та країна,
Що в боротьбі її не засвітила.

Характерною рисою історичної драми І. Кочерги «Свіччине весілля» є широкий показ в ній народних мас. Народ в п'єсі сприймається через численні, яскраво виписані характери представників київського трудового Подолу. Масові сцени в п'єсі дані в живому зіткненні людських індивідуальностей. Надовго запам'ятовуються не тільки міцно зв'язані з розвитком сюжету персонажі, такі, скажімо, як Кожум'яка, Чіп, Коляндра, а й бондарі, бублейниці, кушніри і ковалі, у яких ні горе, ні злидні не можуть вбити життєрадісності, сміливої мрії, почуття людської гідності.

В історичній драмі І. Кочерга всією системою художніх образів стверджує головну думку: особа, яка стоїть на чолі народного руху, сильна і незборна тільки тоді, коли виражає ідеали народних мас. В цьому зв'язку в розвитку характеру головного героя — Свічки — драматург показує зіткнення двох начал: ставлення зброяря до обов'язків, що випливають з довір'я, виявленого йому народом, і до свого, так би мовити, суто особистого, зумовленого почуттями до коханої дівчини. Драматург правильно розв'язує поставлену ним проблему особистого і громадського в історичному аспекті. Свідомість необхідності віддати всього себе народним інтересам — домінуюча риса в характері Івана Свічки, який не мислить свого особистого щастя поза своїми обов'язками народного ватажка. Життя його поставило перед вибором: одруження з коханою дівчиною ціною відмови від боротьби за світло або — боротьба і втрата надії на особисте щастя. Свічка проголошує:

Тоді весілля справлю я своє,
Як все Подольє свічками засяє.

Він вірить, що хоч не йому — «вільному народу колись зоря займеться світова». Не буде перебільшенням, коли ми скажемо, що історична драма І. Кочерги «Свіччине весілля» в своєму жанрі була

в тридцяті роки найпопулярнішим явищем і що ця п'еса довго ще хвилюватиме серця читачів і глядачів глибоким змістом конфлікту, чистими і благородними почуттями яскраво змальованих в ній виразників ідей народних мас.

Проте здобутий І. Кочергою успіх одночасно підкреслював те, чого письменник ще не зробив і що міг би зробити, щоб твердо стати на ґрунт соціалістичного реалізму, щоб впевнено йти в ногу з передовим загоном радянських письменників, серед яких вже були широко відомі імена Маяковського, Фурманова, Шолохова, Тичини, Сосюри, Головка.

А борг драматурга був великий: на сценах театрів країни в цей час з успіхом йшли п'еси радянських драматургів Вс. Іванова, Трен'єва, Погодіна, Куліша, Микитенка, Афіногенова, темою для яких служила радянська дійсність. Народ, покликаний історією будувати нове, соціалістичне суспільство, щораз вимагав нових творів, в яких би гідно оспівувалась його титанічна праця. Ідучи назустріч побажанням народу, радянський уряд оголосив конкурс на кращу п'есу, в якому взяли участь широкі кола драматургів. Активну участь в цьому конкурсі взяв І. Кочерга, виступивши з видатним твором, присвяченим радянській тематиці.

II

Комедія «Майстри часу», премійована на Всесоюзному конкурсі 1933 року — це перший твір драматурга, в якому сучасна тема знайшла правильне і разом з тим яскраве втілення в оригінальній, самобутній, високохудожній формі. Рішення Державної конкурсної комісії було для драматурга найоб'єктивнішою і найвищою оцінкою його праці. Особливо така оцінка потрібна була І. Кочерзі, людині віком вже немолодій, відданій народові, з великою творчою потенцією.

Проте поруч з правильною і схвальною оцінкою п'еси «Майстри часу» Державною конкурсною комісією, читачами, глядачами, радянською пресою, все ж в літературній критиці довгий час не завжди досягалось єдності поглядів на п'есу; надаючи особливого значення нахилі І. Кочерги до художньо-філософського заглиблення теми, комедія нерідко розглядалась як щось подібне до зібрання морально-філософських істин. Не обійшлося й без курйозів. Так, наприклад, курку, що в сюжеті п'еси є художньою деталлю, були спроби розцінити мало не основним «героем» твору. Цього мирного домашнього птаха, змальованого в п'есі, приймали за символ, власне, за ребус, розгадавши який по частинах, ми дістанемо загальну суму — його зміст. Виходячи з цих більш ніж дивних

принципів аналізу художнього твору, було запропоновано метод «накової» анатомії образу курки. Згідно з цим аналізом курка, виведена І. Кочергою в комедії «Майстри часу», нібито символізувала: а) паразитарно-власницьке ставлення капіталіста до благ життя; б) мирне існування, що порушується бурями громадянської війни; в) необхідний прожитковий мінімум; г) тихе сімейне життя; д) добробут людини в соціалістичній державі в добу мирного будівництва*.

Приписувались курці ще й інші «філософські» риси, чим художня якість комедії «Майстри часу» зводилась нанівець.

Усвідомлення образу курки в п'єсі, як відомо, пов'язано не з безплідною соціологізацією художньої деталі, а з поясненням її, яке ґрунтується на правильному розумінні природи художньої творчості. Щодо І. Кочерги, то він приділяв особливо велику увагу відшліфовці, сюжетному вмотивуванню художніх деталей, нерідко зв'язуючи і назву п'єси з однією із цих деталей побічних сюжетних ліній.

В архіві письменника зберігся текст його виступу, в якому, між іншим, висловлено аналогічну думку. Вона сформульована так: «В зовсім різних по тематиці п'єсах багато моментів є схожими і вся відмінність між ними лежить в побічних лініях, але зате характерних деталях, в бокових сюжетних мотивах». Далі автор розвиває цю думку, говорячи, що коли драматург свідомо і майстерно «підігриває» назустріч заголовкові який-небудь з таких другорядних сюжетних мотивів, він по суті добивається індивідуальної характеристики своєї п'єси, суттєвої її відмінності в ряду інших схожих по сюжету п'єс.

Виходячи саме з такої настанови щодо побудови сюжету п'єси, змалювання окремих деталей в творі, І. Кочерга посилався на свою комедію «Майстри часу». В цьому зв'язку він говорив: «І якщо я називаю свою п'єсу по боковій лінії «Годинникар і курка»**—я маю на це повне право тому, що і годинникар і курка у мене в п'єсі є і відіграють в ній далеко не останню роль».

Як бачимо, художній деталі — курці — драматург надавав великого значення, хоч йому і на думку не могло спасти—втискувати в цю деталь соціологічну схему, розроблену з бухгалтерською скрупульозністю.

На закінчення міркувань про оцінку художніх особливостей місця і значення художніх деталей в комедії «Майстри часу», зробимо ще таке зауваження. Однією з важливих особливостей творчої

---

* Див. Є. Старинкевич, Драматургія Івана Кочерги, В-во «Мистецтво», 1947, стор. 56.

** Перша назва комедії «Майстри часу».

індивідуальності І. Кочерги є така: він важкою і впертою працею в кожному своїм творі все життя розв'язував суперечливість, що утворюється завжди між об'єктивністю літературного образу, як форми відображення дійсності, і суб'єктивним виразом цієї дійсності. Згадаймо комедію «Майстри часу». Час — об'єктивний фактор, мотив часу у творі даний в своєрідній інтерпретації художника, зокрема через одного з носіїв цього мотиву — образ Карфункеля. Цей образ глибоко запав у свідомість письменника багато років тому, він зустрічається уже в першій п'єсі драматурга — «Песне в бокале», відгомін цього мотиву ми чуємо в багатьох його творах, і, нарешті, він знаходить своє блискуче завершення в аналізованій п'єсі. Потрібно було чверть віку для того, щоб в свідомості художника остаточно викристалізувалася тема часу, індивідуальна форма її виразу.

Конфліктність, напруженість драматичної дії, сюжетна умотивованість деталей є, так би мовити, об'єктивним законом побудови драматичного твору. Справжнього митця не сплутаєш з іншими; не сплутаєш його тому, що загальні закономірності побудови драматичного твору він дає в своїй власній інтерпретації, так, як їх сприймає його свідомість, як він їх розуміє. За кожним ускладненням дії драматичного твору, поворотом, за кожною ситуацією завжди відчувається те особливе, чим характеризується даний драматург. Всі ці якості виразно виступають в кращих творах І. Кочерги, особливо в його комедії «Майстри часу».

При читанні п'єси, у виставі її на сцені насамперед впадає в око реалістичність характерів, з певним романтичним забарвленням, динамічне розгортання сюжету, могутній рух драматичної дії, який владно захоплює змальовані людські особистості, силою об'єктивних обставин змушує їх розкривати найсуттєвіші риси вдачі. Піднімається завіса, і ми вперше зустрічаємось із заклопотаним Юркевичем. Минає якась мить, з'являється і вступає з ним в боротьбу «демонічний» Карфункель. Слабовольний Юркевич клопочеться прозаїчним питанням, чи швидко буде поїзд; Карфункель, хворий на зуби, з високомірністю невизнаного генія, розглагольствує про простір і час... І раптом зниження його характеру, підкреслення тієї риси, яка є провідною: варто було Юркевичу сказати співбесідникові, що і він хворів на зуби і що колись його вилікував старенький сільський лікар, ліки якого тут, в чемо́дані, як Карфункель, випрошуючи їх, перетворюється на нікчемного блазня. Щодо Юркевича, то й він поставлений в таку психологічну ситуацію, яка з самого початку дає можливість письменникові наголосити на таких провідних рисах його характеру, як роздвоєність і нерішучість.

В п'єсі привертає увагу такий момент художньої конкретизації, як змалювання письменником обставин — сукупності умов, становища, явищ, які обумовлюють драматичну дію персонажів твору. Обставини в комедії дані в плані історичного розвитку: перша дія відбувається в 1912 році, друга — 1919, третя — 1920, четверта — 1929. По мірі розгортання сюжету в драматичну дію вводиться найрізноманітніший соціальний типаж, домінуючим серед якого є — робітники, селяни, керівні працівники партії, держави, всіни. Внаслідок майстерного, історично достовірного відтворення народу як головного героя п'єси, найтрадиційніші прийоми побудови ситуації, певних мотивів набирають в ній нового змісту. Так, скажімо, відкидаючи одну з «трьох едностей» класицизму — час дії, драматург протягом всіх чотирьох актів досягає єдності дії, зберігає одне і те ж місце дії — залізничну станцію. Здавалося б, що така обмеженість місця дії негативно позначиться на охопленні життєвого матеріалу, звузить виднокруг. Ні, він залишився необмеженим. Письменник показав, що в невеличку залізничну станцію вривається бурхлива хвиля життя, повного історичними подіями, станція — єдине місце драматичної дії — служить засобом художньої конкретизації історичних обставин.

Місце дії в комедії І. Кочерги виступає не як віджилий канон, а як певний художній прийом. Змальовуючи обставини, даючи реалістичне розгортання драматичної дії — вольової, цілеспрямованої акції дійових осіб, — драматург, за окремим винятком, зберігає міру в комедійних фарбах; в найдраматичніших сценах п'єси глядача не залишає відчуття її жанру. Борючись за ясність, правдивість розгортання сюжету, художник досягає великої мети — засуджує всім ходом змалюваних подій потворне в житті. Потворне і прекрасне дане в самих людях, виявляється в їх вчинках, психології.

Так поведінка Юркевича в п'єсі є першим поштовхом. Вона зумовлює активну дію Карфункеля — другого головного персонажа, який гнівно виступає проти Юркевича, викладаючи при цьому засади своєї псевдофілософії часу.

Чому Карфункель спалахує гнівом, що є причиною розкриття провідної риси його характеру — нахилу до метафізичного філософування? Причина ця — щоденні турботи й буденні взаємини людей: Юркевич побоюється, що йому не вистачить часу на пошуки крапель, годинникар дорікає йому тим, що він не знає ціни часові. За цим ідуть «філософські» тиради Карфункеля про час. Проте було б марною працею шукати в діалогах і монологів Карфункеля філософії. В них розкривається не філософія часу, — не вона є головним предметом твору, — а характер, пусте філософування однієї з дійових осіб.

Тема конкретно-історичного радянського часу є провідною в п'єсі. В ній, як у фокусі, драматург показав ставлення своїх персонажів до дійсності. Через показ окремих, суто індивідуальних характерів Юркевича, Ліди, Карфункеля, Таратути, Черевка, Олі, Лундишева, Софії Петрівни і інших персонажів письменник типізує риси, які визначають світогляд і психологію певних соціальних верств суспільства. Таким чином, боротьба, що відбувається на величкій станції між окремими людьми, показана не як окремий випадок, а як явище, повне глибокого суспільного змісту.

Побіжно все згадувалось про взаємообумовленість ситуацій і характерів, реалістичне, але своєрідне розгортання драматичної дії в комедії «Майстри часу». Слід особливо підкреслити, що в побудові її сюжету І. Кочерга виступив як оригінальний художник з чітко вираженою індивідуальністю. Складний і динамічний сюжет є, може, найяскравішим виявом в цьому творі самобутності драматурга.

Та, дбаючи про театральність п'єси, про те, щоб вона мала високі сценічні якості, драматург завжди пам'ятав про боротьбу з формалізмом, яка в той час в літературі набирала гострих форм і мала велике значення. Формалістична поетика драми, що в момент появи «Майстрів часу» в нас далеко не склала своєї зброї, прямо, а іноді в завуальованій формі доводила: в драмі мають самостійне існування ситуації і характері. Були ходячими «теорії», які доводили, що комедійні твори поділяються на комедії положень і характерів. В дусі старої реакційної традиції до першої групи відносили п'єси, в яких увага автора зосереджена на розвиткові комічної дії — смішних вчинках дійових осіб, таємних замислах однієї групи персонажів проти другої, переслідуванні, як засобі ускладнення дії; до другої групи зачислялись п'єси, в яких становищу персонажа в розвиткові сюжету не надається скільки-небудь серйозного значення, а центр тяжіння переноситься на обрисовку індивідуальних рис характеру.

Зауважимо, що твори справжніх драматургів минулого і тих, які щиро вірили в подібні «теорії», ніколи не вкладалися в прокрустове ложе їх естетичних принципів. Нашу думку можна легко проілюструвати на п'єсах українського драматурга Я. Мамонтова, який в своїх теоретичних працях віддавав данину застарілим уявам про побудову комедії. Будучи добре обізнаним з теоретичною стороною проблем комедії, з боротьбою навколо їх розв'язання, автор «Майстрів часу» своєю драматургічною практикою спростовував формалістичну тезу про поділ комедійних творів на комедії характерів і ситуацій. Той, хто хоч побіжно знайомився з «Майстрами часу», наочно переконувався, що гострі ситуації в ній не знижують психологічної заглибленості характерів, посилюють її.

В «Майстрах часу» привернули увагу читачів і літературної критики такі грані художньої майстерності, як узагальнення фактів дійсності і їх художній вираз, не нав'язаний ззовні, а втілений в конкретно-відчутну форму. Думка про будівників соціалізму, які, пізнаючи об'єктивні закономірності дійсності, підпорядкували загально-народній меті час, темп суспільного життя, не просто проілюстрована в сценах комедії, а народжується у читача і глядача внаслідок емоційного сприйняття твору. Другий момент художнього виразу соціальної дійсності — органічне поєднання фарб реалістичного і романтичного письма, тонкий перехід від трагедійного до комедійного і навпаки, зниження патетичного смішним, локалізація смішного драматичним.

Вступна стаття до творів письменника — не монографія про його творчість, в ній немає можливості для повного розгляду всіх особливостей поетики окремого твору, тому ми тільки побіжно вкажемо на оригінальне використання в «Майстрах часу» гротеску. Поруч з широким використанням гротеску в цьому творі, як засобу художньої типізації, І. Кочерга приділив велику увагу створенню гротескної комедії, яка, на жаль, у нас ще не набула прав громадянства. В таких творах, як «Марко в пеклі», «Чорний вальс», «Екзамен з анатомії» І. Кочерга також широко користується фарбами гротеску.

Після появи комедії «Майстри часу» творчість І. Кочерги можна умовно поділити на два періоди: перший — до початку Великої Вітчизняної війни, другий — включає війну і післявоєнний час. Великий сценічний успіх «Майстрів часу» одночасно був і великим творчим поштовхом письменникові. Він продовжує працювати з великим піднесенням і наполегливістю. З-під його пера в цей час з'являються п'єси «Підеш — не вернешся» (1935), «Ім'я» (1937), «Чорний вальс» (1937), «Вибір» (1938), «Екзамен з анатомії» (1940) та інші. Провідною тенденцією названих творів було прагнення освіти нову людину. В них показувалась складність формування ясної і благородної душі будівника соціалізму.

Вітчизна, її щастя, розквіт, велич — такий ідеал позитивних героїв названих п'єс. Найменш відомі читачеві і глядачеві п'єси цього періоду «Ім'я» та «Чорний вальс». Проте перший з цих творів і сьогодні щиро звучить своїм протестом проти імперіалістичного людиноневисництва, а другий приваблює і зворушує благородними образами радянських вчених. Щодо драми «Ім'я» (1937), то вона незаслужено забута нашими театрами: в ній вони знайшли б прекрасний матеріал для відтворення сценічними засобами яскравих характерів наших сучасників.

Конфлікт, покладений в основу драми «Ім'я», відбиває глибокі процеси ідейного визрівання радянської інтелігенції, усвідомлення

нею високих понять комуністичної моралі, зокрема вироблення правильного ставлення до особистої слави, до честі власного імені. Відкидаючи волюнтаристське, егоїстичне, буржуазне розуміння слави, І. Кочерга показує у вчинках і думках доньки вченого фізіолога Гречухіна Жури шкідливість нічим не виправданої байдужості до власного імені.

Жура — позитивний образ твору, вона показана в розвитку, її характер формується на очах у глядача. Спочатку дівчина байдужа до того, як будуть люди оцінювати її працю; головне для неї — лишитися непомітною і невідомою трудівницею у великому творчому колективі. Та ця, зовні ніби ортодоксальна, «філософія» моралі насправді є дуже небезпечною, бо приводить до нівелювання творчого розвитку людської особистості і знаходиться в непримиренній суперечності з радянською дійсністю, яка вперше в історії людства забезпечила всебічний вияв обдарувань кожного члена радянського суспільства. З розвитком драматичної дії п'єси розкривається і друга сторона помилки Жури: байдужість до власного імені неминуче призводить до зневажання думки колективу про поведінку людини, думки, яка є найвищим критерієм, найоб'єктивнішою суспільною оцінкою діяльності окремої особистості.

Усвідомлення Журою місця людини в колективі, її доброго імені і є лейтмотивом драми, реалізованим в складному сюжеті. Сюжет відбиває боротьбу чесних радянських інтелігентів з покидьками типу контрреволюціонера Липського, який іде на злочин, вбиває фізіолога Гречухіна і привласнює собі його винахід і його славу. Тільки у важкій і непримиренній боротьбі з ворогом Липським, який збездивив ім'я вченого Гречухіна — батька Жури, героїня твору приходять до правильного висновку:

«Ім'я — це не просто слава чи хвала. Ім'я — це насамперед поклик до боротьби і праці. Коли суспільство називає нас на ім'я і наше ім'я лунає по світу, це значить — ми тебе кличемо, іди, працюй для нашого щастя!.. І якщо ви назвали мене — Жура Гречухіна, — рада працювати на користь людства, на користь нашої прекрасної батьківщини!.. Це вона нам дала краще в світі ім'я — громадянин радянської країни!»

Продовжуючи розробляти тематику, зв'язану з народженням нових моральних норм, почуттів, особистих взаємин радянських людей, І. Кочерга написав ще одну драму «Вибір» (1938), в якій створив хвилюючі образи інженера Немилова і його дружини Віри.

Читач і глядач полюбили позитивних героїв нових п'єс І. Кочерги тому, що це були розумні, живі люди, невтомні в досягненні мети сучасники. В їх важкій праці життя нерідко приносило особисте горе, на їх шляху нерідко зустрічались егоїсти, подібні до

Шалімова («Підеш — не вернешся»), та почуття обов'язку перед народом, любов до вітчизни ніколи їх не зраджувала. Праця приносила їм заслужену славу: вони знали, що слава — це насамперед поклик до праці.

Велика Вітчизняна війна позначилась не лише на тематиці творів драматурга, а й на її ідейно-естетичному розв'язанні. П'єси, написані І. Кочергою в 1940—1949 рр., за темами поділяються на дві групи. До першої групи слід віднести твори, які є прямим відгуком письменника на події сьогоденного дня. Це великі п'єси, опубліковані в роки війни, — «Чаша» і «Нічна тривога», та одноактівки, конфлікти яких він бере з повсякденного життя країни.

Сильні і слабкі сторони великих драматичних творів української драматургії, що з'явилися в перші роки Великої Вітчизняної війни, особливо яскраво відбилися в драмі «Чаша». Сила цих творів — в глибокій вірі письменників, в їх пристрасному бажанні перемоги радянського народу над фашистськими ордами. Пафос цих творів запалював трудівників тилу і воїнів переднього краю на самовіддані подвиги. Однак, як це позначилося і на п'єсі О. Корнійчука «Партизани в степах України», написаній буквально в перші місяці війни, драматургам тоді ще бракувало життєвого досвіду, знання специфічних умов, в яких діяли наші люди на фронті і в тилу у ворога. Не переборов цих труднощів і автор «Чаші»; маючи хороший намір — показати героїзм, незборність радянського народу, він у своєму творі лише намітив образи радянських патріотів. Йому не вистачило яскравих фарб для повного їх змалювання, бо ці фарби здобуваються з самої дійсності, яку автор знав тоді ще недостатньо.

Знання життя для письменника — головна умова творчого успіху. Коли є бажання вивчати життя — умова ця порівнюючи легко здійснима. Цим бажанням горів І. Кочерга. Зазнавши невдачі у першій своїй спробі написати драму, присвячену військовій тематиці, драматург розробляє сюжет, накреслює образи нового драматичного твору, головні персонажі якого — воїни. Так, в журналі «Українська література» № 1—2 за 1943 р. було надруковано літературний варіант драми «Нічна тривога». В ній тема радянського патріотизму є головною. Ідея твору — виховання героя реалізується в майстерно розгорнутому, складному сюжеті, мотиви якого нав'язні драматургові стародавньою легендою про богиню, яка, прагнучи, щоб дитина земної жінки була безсмертною, клала її у вогонь. Сюжетний мотив легенди І. Кочерги переосмислений, творчо реалізований.

Герой І. Кочерги Орест — реалістичний образ, наш живий сучасник, жива індивідуальність з самотньою, індивідуальною долею. У нього дві матері — міщанка Любовицька, яка зреклась дитини багато років тому, і Євгенія Пряхіна, друга дружина Оресто-

вого батька. Після смерті Пряхіна Євгенія перенесла всю свою увагу на Ореста. Сувора, чесна, справедлива, виховуючи сина свого чоловіка, Євгенія зробила все, щоб він був гідний батька.

Драматург створює в п'єсі надзвичайно складну, реалістичну колізію: в одну з тривожних ночей війни поранений Орест випадково потрапляє до міщанки Любовицької. Завжди заклопотана лише сама собою, вона відмовляє воїну-синові в притулку. Драматург показує, що право називатися матір'ю має та жінка, яка, як Євгенія, виховує в нашому поколінні високі громадські почуття і безмежну любов до вітчизни.

В свій час драма «Нічна тривога» викликала жваве обговорення, яке не вщухає і досі. Серед схвальних оцінок, даних цій п'єсі, є й інші, які фактично заперечують її художню вартість. Дехто вважає, що зумівши побудувати гострий сюжет, в п'єсі «Нічна тривога», драматург не створив у ній типових образів. Серед критиків, які сьогодні майже заперечують художню цінність «Нічної тривоги», трапляються й такі, як наприклад, Є. І. Старинкевич, які ще зовсім недавно цю п'єсу оцінювали дуже високо, а тепер відмовляють їй у художності. Все це є свідченням того, що творчість І. Кочерги ґрунтовно ще не вивчається, що об'єктивний, науковий аналіз окремих його творів часто-густо підміняється суб'єктивними смаками дослідників. Непридатність їх бути об'єктивним критерієм доводить безпристрасний аналіз «Нічної тривоги». В тритомнику вміщено кілька жвавих, майстерно написаних одноактних комедій, зокрема: «Досить простягти руку», «Хай живе шум!», «Хай буде світло!». Двома роками раніше, тобто в 1944 році, з'явилась комедія «Китайський флакон», пройнята глибокою любов'ю до простої людини; і вона була посылним вкладом письменника в боротьбу нашого народу за свою незалежність.

Другу групу становлять п'єси І. Кочерги на історичні теми, зокрема такі, як «Ярослав Мудрий», «Пророк»; ідея патріотизму в них є провідною. Драматична поема «Пророк» друкується вперше. Це, коли не рахувати драматичної казки «Цар Салтан», написаної по мотивах Пушкіна,—останній великий твір драматурга. В ньому схвилювано розповідається про останні роки життя великого Кобзаря (1858—1861). Головний напрям твору — уславлення Шевченка, його творчого подвигу в ім'я звільнення народу. Шевченко показаний великим гуманістом, людиною сердечною, чутливою до горя покріпачених мас.

Не заперечуючи загальної ідейно-естетичної концепції драматичної поеми «Пророк», відзначимо, що в ній не все відповідає існуючій оцінці останнього періоду життя поета. Зокрема в творі виражено застарілий, неправильний погляд на Шевченка як на пророка.

I. Кочерга розробляв всі жанри драматургії, зокрема зарекомендував себе майстром трагедії, в основі якої взято конфлікти з далекого історичного минулого. Щодо історичної теми, то до Кочерги в радянській драматургії вона розробляється недосить інтенсивно. Крім багатьох інших причин на її розробці негативно позначились вульгарно-соціологічні погляди на драму, які значний час панували в літературній критиці. Вони зводились до того, що всі проблеми в драматургії соціалістичний реалізм нібито вирішив. Звідси виходило, — брати готові історико-філософські положення і ілюструвати їх мистецькими засобами, відтворювати героїв, які діють за давно встановленими правилами.

Такий погляд на мистецтво взагалі і на історичну драму зокрема походив з неправильного розуміння того факту, що наслідки історичного матеріалізму, як науки, принципи, за допомогою яких вони досягнені, незаперечні, проте поради, згадані вище, порочні вже тим, що знецінюють літературу, як своєрідну, дійову силу пізнання дійсності. Література однієї їй властивими способами проникає в живий зміст дійсності, збагачує наші почуття, свідомість новими даними про неї. I. Кочерга саме так і розумів своє завдання в розробці історичної теми. Маючи повну свободу у виборі безконечного багатства історичних конфліктів, ситуацій, фактів, характерів, їх глибин і смислів для своїх творів, він образно відтворював дійсність. Стоячи перед невичерпним багатством змісту історичного життя країни, письменник з особливою силою відчував поставлені до літератури величезні вимоги народу.

Деяких критиків індивідуальність I. Кочерги насторожувала, бо не вмщувалась в їх вульгарно-соціологічні схеми. Звідси робились поспішні і неправильні висновки про те, що, скажімо, історична драма «Алмазне жорно» недостатньо масштабна за своїм конфліктом, а комедія «Фея гіркою мигдалю», побудована на історичному матеріалі, ледве сягає за «середній рівень розважальних п'єс». Герої, змальовані в комедії сатиричними фарбами, вважалися ідеалізацією поміщицького ладу.

Щодо віднесення комедії «Фея гіркою мигдалю» до «розважальних» п'єс, то тут явно, що тим, хто це говорив, не вистачало смаку і розуміння мистецького твору; вони сплутували ремісника і справжнього художника. Розважальна комедія на Україні була справою митців типу антрепренера Суходольського, який до Великої Жовтневої соціалістичної революції наводнював наші театральні сцени «середнім рівнем» розважальних комедій. Закид в недостатній мас-

штабності конфліктів в історичних п'єсах І. Кочерги, зокрема в «Алмазному жорні», легко спростовувався, бо він робився апіорі, а не на основі художнього аналізу твору.

Не обходячи у своїй творчості конфліктів колосального історичного масштабу, І. Кочерга, звертаючись до історичного минулого, любив зазірати і в пишні палаци «вершителей» долі народів, і на бівуаки, в похідні намети уславлених полководців; його, як художника, глибоко вражала і доля бідної, всіма забутої дівчини в родині відставного міського писаря Дзюби, яка своїм розумом, красою приборкала вродливого вельможного гульвісу, і нещасна любов гайдамаки Ілька — того, хто виніс на руках з охопленого пожежею замка панянку Гельцю і потім був зраджений нею. Що й говорити, все це різні за масштабами конфлікти минулого, та вони існували як об'єктивна реальність.

Широта тематичного діапазону І. Кочерги в історичних п'єсах має провідну тенденцію — показ класового розшарування в суспільстві. І коли вже говорити про образ дівчини, яка своїм розумом і вродою покорила можновладного пана і за яку не раз дорікали драматургові, то хіба в цьому образі не втілена сила народної мудрості?! Звичайно, Леся могла б забити графа, відштовхнути його, нарешті, її могли б віддати в рабство, як віддавали тисячі і сотні тисяч таких, як вона. І. Кочерга не ці моменти кріпосницької дійсності ставить на перший план. В зв'язку з цим виникало питання — чому? Думається, правильніше було б шукати об'єктивної відповіді на поставлене питання, ніж докоряти драматургові. Об'єктивна відповідь вимагає урахування того факту, що ми маємо справу з художником соціалістичного реалізму, який не догоджав вульгарним смакам, а чесно служив народові, змальовував минуле у відповідності з законами мистецтва, правдою життя. В таких п'єсах, як «Алмазне жорно», «Фея гіркого мигдалю», «Свіччине весілля», «Ярослав Мудрий» минуле нашого народу показане глибоко і правдиво.

Щодо «Феї гіркого мигдалю», то серед безлічі історичних фактів, конфліктів, імовірно був і той, який ми бачили на сцені, милуючись розумом, енергією і кмітливостю Лесі. Створюючи типові історичні обставини народного життя, розширяючи нашу уяву про психологію різних соціальних верств в минулому, І. Кочерга показав нам і красуню Лесю («Фея гіркого мигдалю») і трагічну постань Стесі («Алмазне жорно»), яка, боронячи власну любов, життя свого коханого, загинула в нерівній бою з темними силами феодального гніту. Глядач дивився ці сцени і проймався гнівом; засобами мистецтва драматург розбудив у ньому благородні почуття гніву до одних, глибокої любові до других. Читаючи, дивлячись вистави згаданих п'єс, читач і глядач засуджували порок, яскраво

змальований письменником, і разом з ним прославляли народ, його силу і мудрість.

Серед п'єс, написаних радянськими драматургами на історичні теми, по масштабності відтворених в них конфліктів, трагедії «Ярослав Мудрий» належить одне з чільних місць. Головна ідея п'єси — полум'яний патріотизм народу. Соціальні суперечності і конфлікти розгортаються в творі по багатьох лініях: тут показана боротьба східних слов'ян проти політичних підступів і інтриг ворогів, змальовано воєнну міць Київської Русі, протиставлену диким ордам напасників, відтворено внутрішню політику Ярослава — людини суперечливої, чесного будівника і стража.

Ці конфлікти могли бути показані в драматизованій історичній хроніці — жанрі в наш час випробуванім і поширенім. Розробляючи тему з історії далекого минулого нашого народу, І. Кочерга пішов іншим шляхом: його увага була прикута до трагедії — жанру, який в нашій драматургії поки що не зайняв належного місця. З цього приводу драматург писав: «Поетові чи драматургові, — а по суті це синоніми, бо кожен справжній драматург є поет, — який би взявся до відтворення великого образу Ярослава Мудрого, неминуче доведеться натрапити не тільки на виключну складність цього суперечливого характеру, а й на труднощі формального порядку: які саме події з довгого і бурхливого життя Ярослава взяти за основу твору? Особливу проблему утворює це питання для поета драматичної форми, бо ця форма вимагає насамперед значної конденсованості зовнішніх подій, звичайно, якщо спинитись на жанрі трагедії, а не драматичної хроніки».

З наведеного свідчення самого драматурга видно, що він при підході до теми «Ярослава Мудрого» глибоко усвідомлював своє завдання художника, виступивши не як історик, точно і послідовно розповідаючи про історичні факти, а як митець, відтворюючи живі картини історичного життя. В цьому зв'язку хочеться бодай побіжно простежити за тим, як І. Кочерга розуміє і як змальовує трагедійний конфлікт, що нового вносить в розробку трагедійного жанру.

Відомо, що в зміст трагедії органічно входять почуття сили і жалю, почуття страху перед смертю. Вони відносяться до елементарних життєвих процесів, на їх ґрунті виростають такі естетичні форми, як трагедія. Це помітив ще Арістотель. В естетичному почутті, вказував великий філософ стародавньої Греції, страх перед смертю виступає в очищеному вигляді безпосередніх фактів, як жаль і страх. Дійсно, в трагедії страх доведений до найвищого ступеня протесту, що є виявом боротьби двох начал життя — того, що буде жити, і того, що не має завтрашнього дня.

Однак Арістотель, а за ним багато поколінь дослідників поезики драми помилялись в основному, не надаючи значення в характери-

стиці трагедійного конфлікту вирішальному фактові — історії, історичним умовам, в яких визрівають і відбуваються найрізноманітніші трагедійні колізії. На це вказували не раз прогресивні письменники, цей момент І. Кочергою всебічно врахований. В трагедії «Ярослав Мудрий» з позицій комуністичного світогляду змальовується один із величних моментів вітчизняної історії і один із складніших її конфліктів — доля народу, що бореться за свою незалежність.

Ідеалістична поетика вимагала від трагедійного поета «загибелі» головного героя. В «Ярославі Мудрим», до речі, як і в п'есі трагедійного жанру другого радянського письменника — О. Корнійчука — головний герой трагедії не вмирає. І. Кочерга створює видатний твір трагедійного жанру, стверджуючи цим його життєвість, далі розвиває погляди естетики соціалістичного реалізму на цей жанр. Погляди ці можна сформулювати так: трагедійні конфлікти є конфліктами суспільно-історичними; загальні ж закономірності трагедійного жанру в творах письменників мають свій неповторний вияв і, разом з тим, конфлікт, покладений в основу трагедії, має свою якісну характеристику. Він характеризується зіткненням великих сил в боротьбі, з яких одна гине... Хоч, щодо загибелі однієї з сторін, то вона в драматичному творі, як і в дійсності, не завжди виступає в формі смерті головного героя.

На цю рису розв'язання конфлікту в трагедійному творі вказував ще В. Белінський; висловлені ним положення про трагедію не втратили свого значення і в наш час.

«Трагічне, — говорив він, — полягає у зіткненні природного потягу серця з ідеєю обов'язку, у виникаючій з того боротьбі і, нарешті, перемозі чи падінні. З цього видно, що кривавий кінець тут нічого і ніяк не означає (розрядка наша. — К. С.): Іван Іванович міг би зарізати Івана Никифоровича, а потім і себе, але комедія все-таки залишилась би комедією».

І далі:

«Само собою зрозуміло, що коли герой трагедії виходить з боротьби переможцем, то розв'язка може обійтися без крові, але що драма від цього не втрачає своєї трагічної величності. Що може бути вище, як видовище людини, яка зреклась того, що складало умову, сферу, повітря, життя її життя, світло її очей, для якої назавжди втрачена надія на повне блаженство і для якої залишається один вихід — зосередивши в собі тягар нещастя, нести його в благородному мовчанні, тихій журбі і свідомості великодушною перемогою? Таке ж величне видовище являє собою людина, яка впала жертвою своєї перемоги».

Трагедійні суперечності в п'есі І. Кочерги «Ярослав Мудрий» дані як один з аспектів розгортання історичних подій. В п'есі чимало

комедійних сутичок. В ній драматург міг би обмежитись змалюванням лише воєнного конфлікту, боротьбою Києва з дикими ордами половців. Та дбаючи про те, щоб твір мав виражені жанрові ознаки, письменник цей конфлікт дав у зв'язку з іншими, як одне з важливих історичних ускладнень в житті народу і його державного правителя. Всі інші суперечності і конфлікти підпорядковані головному — конфліктові, в якому виражено ідейно-естетичний зміст твору: неможливість для Ярослава, патріота і феодала, примирити прагнення до миру («щоб мир і труд в народі панував») з розумінням цього миру самим народом. Характер Ярослава проіннятий любов'ю до народу, трагедійно несполучною з його об'єктивно-історичною функцією представника влади експлуататорського класу. Трагедія його в тому, що: «Короткий вік без крові не создать — раніш закон, а потім благодать». Закон феодалного правителя і благодать для основи держави — трудового народу — виступають в п'єсі непримиренними, трагедійними суперечностями.

Заслугує на увагу і підхід І. Кочерги до вибору головного героя трагедії. В цьому він продовжує пушкінську традицію, виводить на сцену трагедії, як основну рушію силу історичного процесу — народ; у відповідності з історичною дійсністю Ярослав показаний вождем народу в тій мірі, в якій він виражав його історичні прагнення. Найголовнішою тенденцією розвитку Київської Русі часів Ярослава був патріотизм — та вісь, довкола якої зосереджувались інтереси князя і народу.

Ярослав змальовується драматургом як жива людина, якій не чуже все людське: історичні обставини розвинули в його вольовому характері і такі трагедійні для вождя, полководця риси, як лякliwość, лукавість, скупість. Провідними рисами його характеру показані — відвага, великодушність, щедрість. Вдале змалювання цих суперечностей в характері Ярослава посилює головну трагедійну суперечність п'єси — невідповідність поглядів на закон і благодать князя і народу.

Поглиблюючи трагедійний конфлікт п'єси, надаючи їй виразних жанрових ознак, відтворюючи дух патріотизму і, разом з тим, суперечностей в ставленні князя і народу до таких понять, як закон і благодать, в п'єсі змальований в плані антитези образ Журейка. Як і князь Ярослав, каменярь Журейко сповнений великої любові до Києва; той і другий живуть в одному суспільстві, проте погляди каменяря на таку соціальну категорію, як справедливість, не сполучні з поглядами князя.

Різноміжність підходу різних суспільних верств Київської Русі до закону і благодаті особливо виразно виступає в сцені помилування Ярославом варяга-вбивці:

Голоси з натовпу:
— Суда і правди! Покарай його!
— Казни убивцю! Годі вже терпіти!
— Геть кривдників!

Мирослав і варта, що вийшли з замка, даремно намагаються відтіснити юрбу.

М и р о с л а в .

Назад! Не можна тут!
Вертайтесь геть! Як смієте свавільно
Під теремом збиратись і кричать!
По що прийшли?

Ж у р е й к о :

По суд і правду княжу!
Суда і правди вимагаєм ми!

Ця суперечність набирає трагедійної гостроти в подальшому розвиткові дії. Любомир, батько Милуші, коханої Журейка, розповідає князеві про забитого Турвальдом сина. З його оповідання постає жаклива картина знущань варягів над трудовим населенням міста; дія ускладнюється втручанням Журейка, зверненням до Ярослава: «Чуєш, князю?»

Тут Ярослав вже стикається з Журейком, як головним виразником настроїв, думок і прагнень киян. Діалог між князем і каменярем являє собою ідейний двобій, в якому яскраво відбита непримирна класова суперечність.

Я р о с л а в .

Я чую все. А ти ж бо тут при чому?
Тебе я знаю. Каменщик еси,
З отих майстрів, що храм новий будують.
Чого прибіг?

Ж у р е й к о .

Моя то лада, княже,
І за її я мушу встати честь.

Я р о с л а в (гнівно)

Ти мусиш храм усердно будувати,
А ти ще всіх з роботи позривав!

Ж у р е й к о (хмуро)

Раніш ніж храми будувать святі,
Годиться правду ствердити в житті.

Життєвої правдивості і переконливості І. Кочерга досягає психологічним поглибленням характерів. Мешканці старого Києва перед нами постають з їхніми особистими і громадськими тривогами. Ярослав теж показаний в оточенні громадським і родинним, в турботах глави держави і батька родини. Він веде розмови з варягами, звертається до іноземних послів, розмовляє з любою донькою Єлизаветою. Та й в ніжному звертанні батька до дитини звучать волюві ноти державного правителя, воїна і законодавця:

Ось, бачиш, любя доню, мудрий лад
Не насадити кроткими руками,
Немов троянд і лілій тихий сад.
Як дикий ліс, мотиками, руками
Державне поле треба корчувать,
Щоб виросла на ньому благодать.
Да буде мир! І богом я клянусь,
Що кожного вразить моя сокира,
Хто збаламутить Київ наш і Русь,
Хто осквернить насильством справу миру,
Як каменщик, що оголив ножа,
Коли я суд перед людьми держав.
Тепер до праці. Хай живуть навіки
Державна Русь і Київ наш великий!

Два начала внутрішньої боротьби не залишають князя протягом всієї дії. «Да буде мир!» і «Кожного вразить моя сокира».

Драматург глибоко і майстерно реалізує в трагедії конфлікт між каменщиком і князем. Каменщик — людина, що стоїть на нижчому суспільному щаблі ніж князь, та навіть і тоді, коли вищі інтереси — захист держави — поставили їх поруч, вони не змогли примирити свої погляди на закон і благодать: на феодалне право і народний протест проти нього.

В четвертій дії п'єси, в сцені, де Журейко з'являється в рибальському одязі, з погляду ідейного є дуже важливий діалог Ярослава з каменярем. Виходить похмурий і задуманий Ярослав; Журейко відступає в тінь; Ярослав говорить про себе:

Всю ніч мене страшні гнітили сни,
І цілий день нудьга стискає груди,
Немов судьба мене востанне судить
За всі мої чесноти і вини...

Журейко, хоч і говорить про себе, проте дає відповідь на причини тривоги князя:

Не владен князь вперед пізнати ходи,
Куди і як вони його ведуть,
Але як вірний буде він народу,
То зрештою натрапить вірний путь.

Такою великою історичною особою, яка «натрапила вірний путь», очоливши народ в боротьбі за незалежність батьківщини, ми бачимо Ярослава Мудрого.

І. Кочерга старанно, всебічно вивчив історичні дані про Київську Русь часів Ярослава. Вони наснажили його уяву, збагатили її важливими деталями про характер історичної постаті князя і його учасників. В передмові до п'єси, з цього погляду, є вказівка самого автора. Він пише: «Дуже цікаві дані для усвідомлення цього характеру дають недавно опубліковані (в 1940 році) підсумки анатоміч-

ного і рентгенологічного вивчення кістяка Ярослава при відкритті знаменитого саркофага в Софійському соборі. Цілий ряд висловлених при цьому ймовірних гіпотез і висновків відтворюють нам не лише фізичний облік дужої людини з чималими пошкодженнями в коліні і правому крижостегновому суглобі (кульгавість), з підвищеною функцією щитовидної залози, а й повною мірою духовний образ — людину, яка відзначалася жвавістю уяви, запальністю, схильністю до вибухів і бурхливих реакцій, людину, чия величезна енергія і активність, проявлені за молодих років, неминуче повинні були спрямуватись пізніше на мирну творчу діяльність, як воно і було насправді».

І. Кочерга наполегливою працею знайшов фарби для відтворення в історичній постаті Ярослава, в його характері тих суспільно-ідейних мотивів, які зближували князя з народом.

Ці риси характеру героя розбудили в читачеві і глядачеві любов до нього. Любов їх — не випадковий порив почуттів; вона зворушлива і щира, бо в Ярославі є те, що робить для нас минуле дорогим і незабутнім — любов до Вітчизни. В час великої духовної піднесеності і активності Ярослава, Ингигерда — його дружина — дорікає князю тим, що в свій час він теж не мав землі і що здобув йому престол на Русі варязький владика Еймунд. Дружина натякає князеві на те, що в ньому тече кров рабині слов'янського походження, а батько його варяг. На це Ярослав відповідає з гідністю:

З усіх небесних благ
Найвищим благом кров я цю вважаю,
Що є з народом вірний мій зв'язок.
Мені не треба пишних тих казок,
Що предків нам шукають десь за морем.
Народ мій тут на рідних цих просторах,
Від Києва до Ладogi живе.
І не заброд Ісландії суворих,—
Мене своїм він предком назове!

Любов до вітчизни — провідна риса одного з найяскравіших образів, які створив драматург за сорок років своєї складної драматургічної діяльності.

Не все, створене драматургом, пережило свій час, та він дорогий нам тими творами, а їх чимало, які надовго залишаються в пам'яті поколінь.

Кіндрат Сторчак.

**НАВЧИЛА ДОЛЯ,
ДЕ ШЛЯХ ДО ВОЛІ**

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ольга
Дід Матяш
Іван Степовий
Тодоська
Деюн
Ноздрачиха, баба
Купник }
Пундель } куркулі
Померанцев, дяк
Скоринка }
Мацюпа } незаможники
2 товариші з району
Лікар
Селяни

ДІЯ ПЕРША

В хаті Ольги Мартинюк. Чиста, гарно причепурена кімната. Просто — вхідні двері, біля дверей піч, праворуч — вікно, коло нього стіл, вкритий чистою скатертиною, лавки. На печі сидить, звисивши ноги, дід М а т я ш, дуже старий, але жвавий, з білою бородою й волоссям, ввесь у білому. Літній ранок.

Ольга пораяється біля печі. Вона молода, дуже вродлива дівчина, гарно одягнена в звичайному селянському вбранні.

І

Д і д М а т я ш. Щось Івана давно не було, Олю... хіба поїхав кудись. Ха-роший він хлопець... розумний... що то значить у місті вчився... Одне шкода — бідний... навіть хати немає в сердешного... Охо-хо. А землі-то — тільки слава...

— О л ь г а. Ви ж знаєте, що він до району поїхав... сьогодні мав повернутись...

Д і д М а т я ш. Еге, до району... Я й забувсь...

ІІ

Увіходить Тодоська, молода, гарненька, дуже жвава дівчина.

Т о д о с ь к а. Добридень, Олю, добридень, діду Матяше. *(Цілує Ольгу)*. А я знов посварилася із своїми старими. Здумали моє телятко на заріз продати. То я такої бучі наробила, що й не раді були. Сказала, що зараз же їх кидаю і до комсомолу йду. Чого ти смієшся—все 'дно піду, не сьогодні, то завтра. Гризуть, гризуть голову з ранку

до вечора: і те не так, і туди не можна, і на вулицю не можна, і навіть книжки читаєш. А телятко! Якби ти бачила, яке чудове! Мордочка муруга, а на лобі біла пляма.

Ольга. Ну й кумедна ж ти, Тодосю — дівці заміж пора, а в неї телята в голові.

Тодоська. То що ж, як ніхто не бере. Залицяється до мене отой Скоринка, та не до вподоби він мені. Як то кажуть: гірка доля моя. Я думала — кучерявий, в нього й чуба нема. (*Сніває*).

На вулиці скрипка грає.
Мене мати не пускає,
Не пускає мене мати
На вулицю погуляти.

Дід Матяш. Ну, й козир дівка!

Тодоська. Та їй-бо. Ніде не пускають.

Ольга. Не пустиш тебе. Так тобі хтось і повірить.

Тодоська. Легко тобі казати, Олю, як у тебе цього добра немає — батьків. Живеш собі одна з дідом та й клопоту не знаєш. Хата як крашанка, сама як квіточка, дід чистенький та біленький, як лялечка, чисто лялькова хатка — не життя, а рай. А ще заміж ладнається — я б зроду не пішла.

Ольга (*сміється*). Та хто тобі казав, що заміж?

Тодоська. Адже ж усі кажуть, що ти за Івана йдеш. Недурно ж він увесь час за тебе піклується. І в сільраді, і до району тепер поїхав.

Ольга. Він мене не сватає — не знаю... А що допомагає мені часом, то ти ж знаєш, що ми тепер сироти з дідом. Хто ж за мене заступиться. Я жінка, дід старенький, — якраз скривдять. І то вже в сільраді ладналися ошукати нас з дідом — землі одрізати, та спасибі Іванові — втрутився.

Тодоська. Крийся не крийся, — всі знають, що він до тебе залицяється.

Дід Матяш (*з печі*). Охо-хо, вони це можуть ошукати. Ось як були в нас колись... ще до війни німці колоністи, та як помер був старий Крига... та залишив був другу жінку Августину. Німкенья вона була, та Августина. То як почали Крижині діти мачуху виганяти з двору — геть, кажуть, з нашого обійстя, приبلудо. А німкенья...

Тодоська. Та ми вже чули про це, діду. Навіщо нам ота німкенья? Ми краще Олю одружимо.

Дід М а т я ш. Гарзд... Оля гарна дівчина — діда старенького шанує.

Т о д о с ь к а. Ну, а як Іван комуни заснує,— підеш з ним до комуни? Адже ж він дуже заходився біля цього. Кажуть, що й до району за цим поїхав.

О л ь г а (помовчавши). Мало що кажуть... Я про це й не думала...

Т о д о с ь к а. От тобі й маєш! Та хіба ж ти не чула, як всі куркулі на нього вз'їлись? Ого! Вже й тепер Іван у них поперек горла стоїть, з того часу, як заклав машиннові товариства й у нас, і в Жуківцях, і в Курному. Де ж пак, то тільки в Купника, твого дядька, була молотарка, та в Максименка жниварка — ну й дерли з бідноти, як з батька. Скільки грошей на цьому заробили. Ну, а тепер увірвалось, бо в товаристві всі машини єсть: і молотарка, і жатка, і снопов'язалка, і трієр, і не знаю вже що. Ну, то вони, наші куркулі, й показали од злості.

Д і д М а т я ш (з печі). Ого, машини — це велике діло. У німців скрізь бувало машини... си-и-ла... Августина, Крижина німкєня, що її діти з обійстя вигнали,— багато у неї отих машин було...

Т о д о с ь к а. Ах, та чули ми вже, діду, про ту німкеню. Ну, то що, Олю, підеш з Іваном до комуни?

О л ь г а. Ти все кепкуєш, Тодосю, а я й сама не знаю, чи кохаю я Івана, чи ні. Не знаю і його думок, чи кохає він мене... А тільки (бере Тодоську за руки), як подивиться він на мене своїми чудовими очима, як почне розмовляти про нове життя та про все, що робиться на світі — розумієш, так тепло, так гарно стає на серці.

Т о д о с ь к а. То ти ж його кохаєш, Олю.

О л ь г а. Не'знаю, Тодосю, не знаю... може... кохаю... (Похилє, замішана, голову).

III

Увіходить Н о з д р а ч и х а, пристаркувата, але метка баба з великим кошиком, вкритим хусткою.

Н о з д р а ч и х а. Здрастуйте вам з неділенькою святою. (Цілується з дівчатами). Добридєнь, мої зіроньки, якби ви знали, яке мене лихо спіткало. Хочуть мене, мої ясочки, з комнезаму викинути. Ну... Чи ви ж чули таку халепу. І хто ж вигадав — отой гаспид Мацюпа, щоб не

діждав він ні Петра, ні Павла, ні дрібних свят... Яка вона, каже, кенесе, коли вона яйцями та кабанями спекулює. Чи ви чули! Вона, каже, шкуру з селян дере, крам у місті купляє та нам перепродує. Чи ви чули! А той махамет Вознюченко, голова кенесе, й собі. Ти каже, спекулянтка. Як напали на мене усі, ледве одгризлась, мої рибоньки. Яка я, кажу, спекулянтка. Кажуть на вовка гладкий, а він, може, тиждень не їв. Самі, кажу, в гріхах, як в реп'яхах, а до мене присікались. Думаєте, я не знаю, хто дозволив Троценкові 12 десятин вдовиної землі нишком засіяти. А де, кажу, 40 пудів бідняцької допомоги, що ти з 400 пудів собі виважив. Так вони мене, мої дівоньки, вже так розстроїли, вже так розстроїли... Я ж таки жінка квола, слаба, все в мене болить... *(Становить на лаву свій кошук)*. Може, хочете стрічок, мої зіроньки? *(Виймає цілу в'язку)*. Такі ж гарні, такі ж гарні, аж очі вбирають, таких і в місті немає... а це киндяки, а ось оксамитні. Щоб Ноздрачиха та не дістала. *(Обидві дівчини зацікавилися і починають вибирати стрічок)*. А ось гребінці, а може, хочете намиста?

Дід М а т я ш *(з печі)*. Ціла кіперація. Ще б тебе з кенесе не викинути, сороко... Охо-хо-хо-хо...

Дівчата приміряють стрічки.

Д і д М а т я ш. Чотири рази присуджала комісія майно німкені... А діти Крижині — ку-уди тобі — знову судитись... А німкеня...

Т о д о с ь к а *(крутиться перед малюсеньким люстром)*. Ах, та перестаньте ви, діду, з вашою німкенею. *(Ладнає стрічку до волосся)*. Дивись-но, Олю, добре мені ця блакитна?

Н о з д р а ч и х а. Еге ж пак, я й забула! *(Б'є себе по боках)*. Чи ви ж чули новину? Вночі Івана Степового вбили. Чи вбили, чи то поранили — у вікно, з обрїза.

О л ь г а *(скрикує, вхопившись за серце, і падає на лаву)*. Ах!..

Т о д о с ь к а. А, боже мій! *(Кидається до Ольги)*. Олю, Олю, боже мій, що ж це таке! Не може цього бути. *(Метушиться, дає їй води)*. Хто вам казав?

Н о з д р а ч и х а. Та всі кажуть — до лікарні повезли.

О л ь г а *(зривається на ноги)*. Ні, ні, цього не може, цього не може бути... Івана... ні. Мерщій... до нього. *(Хапає хустку і біжить з хати)*.

Тодоська. Олю, Олю, стривай! *(Вибігає за нею)*.

Ноздрачиха. Чи ви бачили? Побрали мої стрічки та й ходу. Сказано, дівки, вітер у голові. *(Виходить)*.

Дід Матяш. Треба ж такого лиха... ну. Як з обріза у вікно. То нічого... може, й не влучив. Бувало... бувало й цього... Як у дванадцятому році *(злізає, охкаючи, з печі)* вистрелив хтось у Пилипа Яковенка... теж у вікно, за дівку... Не влучив, катів син, тільки пляшку з горілкою розтросив кулею на полиці... Піти й собі подивитися... Це вже їхні штуки... вовчі... давно на нього чатують — не спиться вовкові під селом, не спиться... *(Виходить, охкаючи, підпираючись ципком)*.

IV

В хаті пусто.

Відхиляються трохи двері і в щілину просувається чийсь довжелезний ніс, потім помалу ціла голова.

Померанцев *(крізь двері)*. Фу-фу-фу, який чад! Щось горить, млинці, чи що. Авжеж млинці. *(Увіходить до хати, озирється. Померанцев худорлява людина, з хитрим обличчям і довгим носом, у підряснику дяка)*. Нікого нема... Агов! Хазяйка вдома? *(Зазирає в двері до світлиці й на ніч)*. Нікого немає, навіть діда. Певно, гм, туди побігли, до лікарні... вже прочули... Ффу-фу, як начадило, аж синьо. Мабуть, усе погоріло в печі... *(Виймає з кишені довжелезну ложку)*. Млинці з салом *(нюхає повітря)* і м'ясо... А нум, подивимось. *(Відчиняє заслінку й лізе в ніч)*. Так і єсть. *(Порається, одставляє одне, пересуває друге)*. Млинці погоріли, борщ википів, м'ясо посохло. *(Доливає борщ, мішає м'ясо)*. Так... *(Куштує борщ)*. Нічого собі борщ, посолити треба. А де ж сіль? *(Солить)*. І млинці гарні. *(Жує)*. Нічого собі.

V

Увіходять Пундель і Купник.

Купник. Біда з дідом Матяшем. Ходи до нього по гроші цілу вічність. Карбованця позичив йому, а він не повертає. *(Чогось перелякалися. Померанцев обертається)*.

Пундель (*регоче*). Та це ж дяк! Ха-ха-ха! Хапай, дяче, поки гаряче. Знає, дяк, де смак. Здалеку чує, де печеним пахне.

Померанцев. А, це ви? Бачите, нікого немає, я ж говорив, що з цієї хати всі до лікарні побіжать... (*Зачиняє піч, жує і витирає руки*). Навіть піч кинута, я вже тут навів порядок.

Купник. Ми й самі виглядали. Бо де ж зібратися було. Тут безпечніше.

Пундель. Диви, як жує. Одразу видно, що секретар сільради, хоч і колишній. Так і сує ніс у чужі горшки. Ха-ха-ха!..

Купник (*сідає*). Як тобі не набридне, куме, язиком товкти. (*Хмуро*). Всі ми тепер колишні через оту заразу Йвана... Захарія Семеновича він з секретарів сільради зсунув, тебе з кооперації хоче викинути, з членів правління. А у мене молотарка стоїть через його гаспидське товариство... Все він... усе Йван. Вся босота до нього полізла. А тепер ще комуна закладає — землевпорядкування готує. Зовсім тоді життя через нього не буде.

Пундель. Все він, бодай його за вітряками понесло.

Померанцев. Да покараєть його господь. Да будеть йому Каїнове трясеніє, Іудине удавленіє, Ананії і Сепфори погібіль.

Купник (*підводиться*). А може... (*Озирається, причиняє щільніше двері і тягне дяка й Пунделя на середину хати — стиха*). А може... тепер не встане... після цього... подохне... (*Стоять усі троє, схилившись один до одного*).

Пундель. Навряд... живущий, стерво, якби з обріза, а то кажуть, сокирою по голові... живий...

Купник (*хмуро*). У, диявол! Зісковзнула, чи що. Ледащі й цього не вміють зробити. (*Озирається*). Це, певно, Деюнове діло... за Ольку.

Пундель. Причина перед очима.

Купник (*озирається*). А все через те, що ми боїмось та не вкупі діємо... Торік з обріза, тепер якийсь дурень сокирою. Треба як слід. (*Спускає голоса, зловище*). Як слід узятись. Рубаємо коло сука, треба хоч раз та в сук. (*Стискає і б'є кулаком у повітрі*). Щоб не встав гадюка і комуни своєї не дждав.

Померанцев. Воно так, але не штука вбити крука, панове, злови-но живого. Що з того, що ми (*озирається*)

Його поховаємо — перелашають нас усіх, та й годі. Що ж тоді за користь нам буде? Не той, братця, пиво п'є, хто варить,— інакше треба робити.

Купник. Але ж як? Як? Що ж робити? Все 'дно, поки він живий, нам не жити. Сьогодні він артиль заснує, взавтра всю голоту на землевпорядкування підбурить — одведуть нам тоді землю у чорта в зубах. Всі потопимось у тій комуні.

Померанцев. Не потопимось, як із розумом узятись. Рече господь морю—тут покладу предел надменним волнам твоїм. В чому Іванова сила? В тому, що голота йому вірить. Значить, треба так зробити, щоб перестали вірити. Треба скрізь: на зборах, по хатах — пустити поголоску, що от Іван, мовляв, закликає всіх до комуні, а сам до неї не йде. Розумієте?

Пундель. Оце добре, побачать тоді, як вовк траву їсть.

Купник. Так то воно так, але хто ж його до тієї комуні не пустить?

Померанцев. Хто? *(Випрямившись)*. Жінка!

Купник. Жінка?

Пундель. Жінка? Ха-ха-ха! Вигадає ж премудра книшохапія!

Померанцев. Авжеж, товариші, жінка. І сокира того не дорубається, чоґо жінка допнеться. Хто позбавив сили Самсона? — Жінка! Через кого Адам раю позбувся? — Через жінку. Так і Іван. Він тепер учає до Ольки — вона до нього теж прихильна — ось і зараз побігла до нього, навіть млинці в печі покинула. Та нехай тільки одружиться він з Олькою та покуштує, голодранець, доброго господарства...

Пундель. Сім десятин гарної земельки в одному кавалкові, пара коней, дві корови, хата, садок, саджалка.

Померанцев. Та не схоче і своєї комуні. А як захоче, то все одно Ольга до комуні не піде.

Пундель *(в захваті)*. Ця не піде! Ні. Щоб така королева та в комуну пішла!

Купник. Мабуть, так і зробимо. Ну, то дивіться ж, Захаріє Семеновичу, так і робіть. У вас голова нагоптана.

Пундель. Настоящий Чамберлен!

Купник. Еге, всім кажіть, що Іван тільки усіх дурить, а сам з середнячкою одружується.

Померанцев. Незабаром будуть їхні нечестиві

збори — він там брехатиме про комуну. Ми його там до-
шкулимо.

Купник. А, бодай він здох!

VI

Увіходить засапана Ноздрачиха.

Ноздрачиха. Ф-фу, бігла, чисто задихалась. О, драстуйте вам! Ви що тут робите?

Пундель. Звісно що: тебе ждемо. Тепер ти вже нашого поля ягідка — куркулиха, годі вже кенесе править. (*Регоче*). Вичистили.

Ноздрачиха. Нехай твого батька журавлі, а мого чаплі. (*Сідає*). Ф-фу! Ох, моя матінко! Отож наробив халепи. Чисто всю голову розбито сокирою... Ішов, кажуть, вночі зі станції, а його хтось як заїде по макітрі... Вже вранці привезли з дороги.

Приятелі дивляться мовчки один на одного.

Купник. Ну, то ми вже підемо.

Пундель. Прощавай, спекулянтко.

Померанцев. Доглядай за піччю, там у Ольки, якби не я, чисто все погоріло б. (*Виходить*).

Ноздрачиха. Ой, лишечко! (*Схоплюється*). І справді все погоріло. (*Порається біля печі*). Як у гуті палає.

VII

Увіходить Деюн, молодий, вродливий, гарно одягнений хлопець, з хмурим смуглявим обличчям і блискучими очима.

Деюн (*хмуро*). Це ти, стара? А де ж Ольга? Певно, туди, до свого кохання побігла?

Ноздрачиха. Драстуй, Володю. Еге ж, побігла — тільки нікого до лікарні не пускають. Слухай, Володю (*спутивши голоса*), ти б поберігся — он і то люди базікають, що тут без тебе не обійшлося. Ти б хоч сьогодні до Ольки не приходив — стережись.

Деюн. От мені клопіт великий, що базікають. Слухай, стара, ти мене, здається, не перший рік знаєш. Чимало тобі од мене перепадало. (*Палко*). Все оддам — тільки щоб Ольга моєю стала!

Ноздрачиха (*хитаючи головою*). Трудне це діло, Володю. Ох, трудне. Сам знаєш, як її до Йвана пориває.

Де ю н (*стискаючи кулаки*). Та чи може ж він так її кохати, як я! (*Хапає Ноздрачиху за руки*). І де в неї очі, стара! Та хіба ж я не кращий за нього? Чи я ж кривий, чи яка потвора? (*З тугою*). Чому ж вона не любить мене?

Н о з д р а ч и х а. Та що це ти, Володю? Ти ж такий ставний та гарний. На все село. Все одно як ополоник між ложками.

Де ю н (*виймає червінець*). Слухай, стара, бачиш цього червінця — є ще в мене таких досить. Бери! (*Ноздрачиха пожадливо хапає гроші*). Висватай, вибреши, викрути мені Ольку! Зробиш — ще пару таких дам, допнусь, щоб і в комнезамі тебе залишили — ти ж знаєш — у мене всі приятелі, всі в жмені.

Н о з д р а ч и х а. Ох, матінко ж моя рідна. Але ж не наварисш юшки без петрушки. Що ж я їй казатиму?

Де ю н. Щоб така відьма, як ти, та не зуміла? Наговори їй, що той анцихрист пожене її в комуну, що зі мною вона буде господиня, цариця на все село, а там буде наймичкою. Скажи, що в комуні у кожного по три жінки, скажи, нарешті, що Іван її не любить, що він залицяється до іншої. Бреши, що схочеш, тільки вибреши мені Ольку!

VIII

Розчиняються двері і вбігає радісно схвильована Ольга. За нею плентається дід М а т я ш.

О л ь г а (*в захваті*). Іван живий, здоровий, перев'язали голову, пішов додому! Хвалити бога, сокира по картузу ковзнулася, все ж таки багато крові... (*Помічає Деюна*). А... це ти... (*Сухо*). Добридень.

Де ю н. Добридень, Олю... чого ж це так непривітно... Хіба не в пору?

Д і д М а т я ш (*лізе на ніч*). Зда-арова, мабуть, голова в того Йвана. Це так само було із старим Кригою ще до того, як він з німкенею одружився. Розплутував він якось коняку ззаду, а вона чогось злякалась та я-ак вда-а-рить йому копитом в голову, так і покотився. Нічого — видужав, знаменита в нього голова була. Ого! Тепер і нема таких...

Ноздрачиха порається біля печі.

Де ю н. Олю! Ми ж таки не чужі з тобою, ще дітьми, здається, гралися — чого ж це ти так до мене...

Ольга (сідає). Не знаю, що тобі, Володимире, треба, я ж тебе з хати не жену.

Деюн (сідає біля неї). Навіщо ти дратуєш мене, Олю? Ти ж знаєш сама, як щиро, як палко я тебе кохаю. (Затримує її). Не тікай, вислухай мене, благаю! Хіба ж я який шолудивий чи горбатий, що не гідний твоєї любові. (Палко). Хто ж тут гідніший за мене? Чи не той пустобрех Іван, що кличе тебе до своєї безбожної комуни? Тебе — до комуни! Та хіба ж місце пишному лебедю в брудному курятнику! (Ольга здивовано, але прихильно зводить на нього очі).

Дід Матяш. Здорово чеше катів син — як шовком шие... Я сам такий був замолоду — такого бувало набрешеш дівчині, і-і... охо-хо-хо!

Деюн (сміливіше). Ти ж не знаєш, що таке ця їхня комуна. Вони примусять тебе робити на них важку роботу (бере її руки) оцими ніжними, білими руками — та й не на себе, а якому-небудь ледащому комсомольцеві, якому ти мусиш коритись, як остання наймичка.

Ольга. Я не знаю, чого ти хочеш, Володимире? Я ж поки ще нікуди не йду.

ІХ

Широко розчиняються двері й увіходить Іван Степовий, високий ставний хлопець із сміливим одвертим поглядом, із забинтованою головою, у військовому одязі, і з ним два незаможники — члени КНС: Юхим Скоринка, веселий, жвавий, ще молодий селянин, і Панас Мацюпа, суворого вигляду і могутнього складу

У Мацюпи величезна дубина.

Ольга (зривається на ноги й кидається на шию Іванові). Іване, Іванечку, яка ж я рада, що ти живий та здоровий, що я мусила... (Опам'ятавшись, відходить засоромившись). То сідайте ж, будь ласка, ось і млинці, здається, готові. Я зараз. (Метушиться).

Іван (затримує її за руку). Так ти справді злякалась, коли почула про мене? Мені казали, що ти приходила... О, тоді й голови не шкода! (Сміється).

Ольга (визволяється). Ну, ти вже скажеш, ще б пак не злякатись, як людину вбивають — ну, то сідайте ж, товариші, я така рада...

Деюн (*злісно*). Та вже бачимо, Олю, твою вдачу — що ж, лізь до них у курятник — з чистим пір'ячком вийдеш.

Скоринка. Еге-ге, то ми й не бачимо, що за птиця сюди залетіла — видко сокола по льоту, свіжої крові закортіло — увірвалось.

Мацюпа (*хмуро*). Це той соловей, що коні душить.

Деюн. Та вже ж не вашого роду. Самі бачите, що сокіл, а не ворона, як ви. Летіть на смітник із вашим проводирем. Там ваше місце.

Іван. Щось ти дуже розперезався, Деюне. Але даремно. Нас тобі і не обдурити, і не залякати. Скільки б не шипіло таких гадюк на нашому шляху, ми з нього не звернемо й назад не підемо... Бо ми знаємо цей шлях, що веде нас до кращого життя, до спільної праці, і не твоїй (*показує на голову*), сокирі зупинити наш похід. Іди ж! Ховайся мерщій в своє темне дупло, сліпа сово, якщо не можеш дивитися на сонце, що сяє нам, — а нас ти не залякаєш і не обдуриш.

Мацюпа. Іди, ринде, деінде, де тебе не знають.

Деюн (*зігнувшись, іде до дверей, злісно озирючись*). Постривайте — зустрінемося ще.

Дід Матяш. Ну, й запеклий же хлопець... чистий вовк...

Скоринка (*засуваючи рукава*). Ех, і сверблять же руки оперішити цю гадюку. Ач, надувся, як легке в горшку.

Мацюпа (*розмахуючи дубиною, заступає Деюнові дорогу*). Хоч і зараз, як є охота.

Іван. Не чіпай його, Панасе, наша сила не в кулаці, а в правді.

Деюн виходить зігнувшись.

Ольга (*поставила на стіл кілька полумисок, хліб*). Ну, то сідайте ж, прошу, будь ласка. Споживайте здорові. Іване, Юхиме, Панасе, та сідайте ж бо, чого ви стоїте. (*Усі сідають*).

Мацюпа. Ну, й гад же цей Деюн! Це його рук діло. І навіщо ми його так випустили?

Скоринка. Куркуль, кровопивця, гаспид. Дарма що молодий — півсела у нього в жмені. За його гроші і сільрада під його дудку танцює.

Іван. Ось для того й треба закласти комуни, товариші, щоб визволити бідняків — од неволі Деюнів. Наша радянська кооперація до того й прагне, щоб багатий не

пригноблював бідного, щоб усі працювали вільно для себе, а не на чужу користь. Що й казати — не погано бути багатим — але треба, щоб багатою була вся країна, всі селяни, а не самі глитаї — до цього й приведе нас комуна, артіль, спільна праця.

Д і д М а т я ш (з печі). Бувало... й це бувало... Звісно, артіль велике діло: як роблять укупі, то не болить у пупі. Німці — ті все бувало вкупі робили, що одному несила... У гурті і каша їсться. Еге, нагадав. Дай-но і мені, Олю, поїсти...

О л ь г а (наливає в полумиску і дає йому). Кушайте, дідусю, на здоров'ячко.

І в а н. Скільки праці, сил, землі пропадає дурно, коли ми господарюємо розпорошено, дрібно, окремо. Скільки часу витрачається даремно на самі тільки переїзди з одного шматка землі на другий. Скільки землі пропадає межами, скільки кінської сили губиться на окремих незаможних господарствах, де праця коняки не варта її годування... А в комуні вся земля в одному місці біля самого житла. Не витрачається вже дурно ні кінської сили, ні людської праці — скрізь машини, гарна худоба, будівлі. Е, та що й казати! А жіноча доля? Вже не треба поратись цілісінний день біля печі, ночовок, дітей, не буде вже жіночого кріпацтва, затурканих виснажених жінок. (Підводиться і бере за обидві руки почервонілу Ольгу, яка теж встає). А будуть такі, як Оля, красуні...

О л ь г а (виривається). Та ну ж бо, як тобі не соромно, Іване!

І в а н (не пускає). А що буде з нею за рік, чи за два, як вона вийде за отакого Деюна, чи кого другого? Де подінеться її пишна краса, горда постава — все з'їсть ота ненажерна піч, важка праця, ночви, діти, грубіянський, п'яний чоловік, що не скаже привітного слова, а часом поб'є чим попало.

О л ь г а (ховає голову у нього на грудях). Та хіба ж і ти мене битимеш, Іване?.. А я думала, що ти мене любиш...

І в а н (радісно схвилюваний). Олю! Голубка моя! Ластівко! Невже ж... не вже ж ти б пішла за мене... бездомного... бідного...

С к о р и н к а (підводиться). Е, та ми, вже, здається, тут зайві. Ходім, Панасе, старий вовгуро, тепер Іванові не до нас буде.

Мацюпа (*теж підводиться*). І справді. Ми тут біля хати-читальні почекаємо. Дивись-но, Іване, стережись, про діло не забувай, визволив голову од сокири, не загуби з дівчиною.

Іван (*пригортає до себе Ольгу*). Не бійсь, вовгуро, не загублю.

Скоринка (*штовхає Ноздрачиху під боки*). А стара чого тут? Ходім, я тобі щось скажу (*хапає її за стан*) га ще й заспіваю. (*Крутиться з нею по хаті*).

Як виламав дід у лісі здорову притику,
Набив бабу, помолов і спину і пику
Бодай тобі, старий діду, голова облізла,
Як ти мене понівечив — три дні на піч лізла.

Ноздрачиха. Та одчепись, чортяко! (*Скоринка витягає її з хати. Всі троє виходять*).

Іван (*цілує Ольгу*). Люба, чудова моя дівчинко. Ясочко моя синьоока... Невже ти зі мною будеш?

Дід Матяш (*з печі*). Буде... чому ж ні, це завжди так буває, зроду, каже, не піду... а пішла... Августина, німкеня, Крижина жінка, теж спочатку упиналась, а потім нічого — пішла. Ох-хо-хо!..

Іван. Коли мені сказали, що ти приходила до лікарні, мені аж у голову вдарило.— Ледве діждав перев'язки, щоб побігти до тебе. Аж тут причепились до мене ці товариші. (*Ідуть, обнявшись, до дверей*). Ні, кажуть, не пустимо тебе тепер одного...

Ольга. Хіба ж ти не знав, що і я тебе кохаю?

Іван. Думав, та не смів вірити... (*Виходять*).

Дід Матяш. Полетіли... тепер їхне царство.

Пауза. Вертається Ольга, вся опанована своїм щастям.

Ольга. Яке щастя! Неначе новий світ одкрився переді мною, він мене кохає... як тепло, як ясно стало тепер на душі.

Увіходить Ноздрачиха.

Ольга (*підбігає і хапає її за руки*). Ви чули? Іван кохає мене, тіточко, тепер я вже напевне знаю. Діду-дідусю, яка ж я рада! Не чує, мабуть, заснув, втомився, сердешний, ходивши, і про німкеню свою забув. (*Сідає*). Який же він гарний та розумний, тіточко. Яка чудова сила в його словах, що примушує інших коритись йому. Ви ба-

чили, як зігнувся і знітився перед ним Деюн, на що вже пихата душа, і не боїться нікого — справжній орел.

Н о з д р а ч и х а. Та вже ж, гм-гм, що й казати—хлопець ставний, одмітний... Тільки ж голий, як голка.

О л ь г а. От мені клопіт! З нас буде й мого.

Н о з д р а ч и х а. Це так, це так, хай бог помагає тобі, моя ясочко... а тільки ж... (*сідає біля неї*) тільки ж тоді прийдеться й тобі до комуни за ним іти.

О л ь г а. Ат, є про що згадувати, це далека справа, тепер, може, й сам Іван не схоче про це дбати — буде з нього й свого клопоту... як доведеться власне гніздечко будувати.

Н о з д р а ч и х а. Е, ні, не така він людина, дівко, не така — його й сокирою від цього не одженеш...

О л ь г а. Навіщо ви кажете мені про це, тіточко... Мені так хороше на душі, а ви... Іван мене любить, він для мене на все піде.

Н о з д р а ч и х а. А ти знаєш, що таке ота гемонська комуна? (*Плює*). Тьху! Тепер ти господиня, все своє в хаті, як у віночку, хліб випечений, як сонце, скрізь ряснота, сама як квіточка. Звісно ж, що кожен пес на своєму смітті хазяїн. А там... оддай їм усю землю і корови, і коні, і вози, та й корись, що старші скажуть. Який-небудь комсомолец ледаций. То вже гнись, не гнись, а в голоблі становись. А як народиться в тебе дитина, то й не побачиш її. Ні-і, вже довіку не побачиш, моя матінко. Заберуть її зараз у дитячу хату та припечуть їй на заду номера, не наче худобі — так і ходитиме все життя з номером, а мати вже довіку не пізна, хто її дитинка. От їй-богу, щоб я пречистої не діждала. Та й жінки в них теж спільні — у кожного по дві, по три, кожен комунар яку схоче, ту й бере—це вже така в них удача. Ось і тепер вже твій Іван дуже коло Тодоськи упадає — казали, що вона вже й аборта собі робила.

О л ь г а (*схоплюється*). Це брехня! Не може цього бути!

Н о з д р а ч и х а. От тобі й брехня. Невже ж все село бреше?

О л ь г а (*плаче*). Навіщо ви мене дратуєте. Іван мене, одну мене кохає.

Н о з д р а ч и х а. Нікого він, моя ластівко, крім своєї комуни не кохає, такі вже це люди, дівонько.

О л ь г а. Це брехня! Я сама його спитаю, сама!

Н о з д р а ч и х а. І спитай, і спитай, нічого не кажу. Ось спитай його привселюдно — щоб не міг одкрутитись — чи піде він до комуні, чи ні. Та коли будеш питати, то зав'яжи у хусточку голівку часнику та й скажи про себе: «Укрий покрово од духа злого і чоловіка такого», то він тоді вже не скриється, мусить відповісти, які в нього думки.

О л ь г а. Ні, ні, це брехня!.. Навіщо ти збентежила мене, коли я була така щаслива? (*Плаче, закривши обличчя руками*). Де ж тоді правда, де?

Н о з д р а ч и х а. Як хочеш, моя дівонько, твоя воля — поміркуй, про що я тобі казала. (*Про себе*). Здається, засіяла добре — ростуть мої два червінці, ростуть.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Хата-читальня. Праворуч — стіл, наготовлений для бесіди, ліворуч—вхідні двері і лавки для селян. Середина вільна. Вечір. Кілька селян сидять за столом на лавах. Тут же Скоринка, Мацюпа.

I

Скоринка (*читає голосно газету, дехто слухає*). Здорово пишуть, хай їм біс, аж у голову вдарило! (*Читає*). Паризький кореспондент Дейлі Телеграф повідомляє, що делегації держав-кредиторів у комісії експертів подали меморандум, де наполягають на тому, що німецькі репарації... (*Опускає газету*). А хоч би ж одне тобі слово зрозумів. Делегація, репарація, меморандум. Це, мабуть, обирали делегацію до німецької кооперації та до ревкомісії, щоб спекулянтів геть повичищати. Це б і в нас не завадило.

Мацюпа. Ще б і як не завадило. А всамперед отого пройдисвіта Пунделя, з членів правління, щоб не шахрував на кооперативні гроші та зі спекулянтами не злигався. Хіба не знаємо, звідки в Пунделевої жінки нове пальто. Мороз, приватник, подарував за чотири барильця оселедців та за мануфактуру. Постривай, гаспиде — будуть перевибори, ми тобі пригадаємо.

II

Увіходить Померанцев, він у цивільному.

Скоринка. Недовго йому панувати. Іван його введе на чисту воду.

К о п ю б а. О, цей виведе! Якби не він, зовсім би від куркулів життя не було... Тільки його ще й бояться.

П о м е р а н ц е в. Що й казати, голова натоптана, а тільки не туди він тепер дивиться.

М а ц ю п а. А, тебе ще не спитали. Обізвався. Чи давно поли обрізав, алілуя премудра.

С к о р и н к а. Мабуть, згадав, як Йван його з секретарів сільради посунув... Це тобі не книші з селян видурувати.

М а ц ю п а. Одставна леригія.

С к о р и н к а. Бувший опіум.

П о м е р а н ц е в. Тут, здається, не ви самі в хаті. Я ж вас не чіпаю, балакати, здається, всім можна.. А що Йванові тепер не до вас — то про це всі знають... (*Увиходять Ноздрачиха, Пундель і Купник і сідають осторонь*). Це йому раніш до чужих справ кортіло, як власної турботи не мав, а тепер як оженився — та заведе власне господарство,— звісно, вже не до того буде, бо, як каже святе писаніє,— оставить чоловік отця й матір свою і приліпиться до жони своєї, і, як каже апостол Павел,— своя сорочка ближча до тіла. Та ще яке господарство! Сім десятин в одному кавалкові, як скатертина, трое коней, дві корови, саджалка, садок, левада. А жінка ж яка! Перша красуня на все село. І, як каже писаніє — притчі Соломонові,— що немає кращого скарбу, як добра жона, та чи захоче ж він після цього совати носа до чужого проса.

Дехто з селян регоче — «Еге ж, і правда. Де-де, а вдома найкраще. Що й казати».

Н о з д р а ч и х а. Та звісно, ж, кожен пес на своїому смітті гордий.

С к о р и н к а. Бреши, бреши, одставна алілуя, не така людина Йван, щоб через жінку громадську справу забув. На свою мірку не міряй.

П о м е р а н ц е в. Мені вашої комуні не треба, а тільки навряд, щоб хто від такого щастя та до комуні пішов, бо, як каже апостол Матфій,—од добра добра не шукають і через просо до пшона не сягають.

С е л я н и (*регочуть*). Що правда, то правда.

М а ц ю п а (*б'є по столу кулаком, грізно*). Брехня! Брехня, сто чортів вашій мамі! Не така людина Йван, щоб зрадив нашу справу. Щоб забув для спідниці чи для масного борщу великий шлях, для якого кликав. А якщо

Й забуде, чи зрадить, то й тоді не загине наша справа. Бо багато нас, голоти, бо міцні наші руки, бо відкрита нам темні очі радянська влада, й не збити нас тепер з певного шляху отаким пройдисвітам та алілуям. (*Грізно махає кулаком під носом у Померанцева, який, переляканий, тікає під загальний регіт селян*).

Померанцев. Сіє не доказательство... кулаком під ніс...

Мацюпа. Ану виходь, хто дужчий, нехай хто скаже, що Йван нас зрадив. (*Закачує рукава*). Всіх потрошу.

Ноздрачиха. Ой мамочко ж моя рідна, уб'є!

III

Увіходять Ольга і дід Матяш і зупиняються здивовані.

Дід Матяш. Ого-го, то тут, мабуть, бійка... (*Шкандибає до столу, сідає, охкаючи, за стіл до Мацюпи*). Це ти тут, Панасе, розвоювався? Бач, який супостат хоробрый, ач які в тебе кулачищі, неначе гарбузи... Все за комунію воюеш... (*Добротливо*). Воюй, воюй, братіку, добре діло... громада — великий чоловік... У німців скрізь була громада, всі один за одного тримались.

Ноздрачиха (*підходить до Ольги*). Сідай тут, голубонько, і я біля тебе посиджу. (*Становить два стільці ліворуч на авансцені*). Вже трохи не побились через оту комуну. Кажуть, що сьогодні ж і записуватимуть до комуні, хто схоче. Тьху! Побачимо, що з нас буде, чи торба, чи мішок. А Йвана й досі немає. Певно, гуляє десь із Тодоською.

Ольга (*зривається на ноги*). Брехня! Цього не може бути!

Ноздрачиха (*примушує її сісти*). От уже й загорілась. Ну й палка ж дівчина! Я ж тільки так тобі кажу, бо бачила їх укупі на попівській леваді, як сюди йшла. Може, здибались якось, а ти вже й фррр... Чистий порошок! Я сама така була замолоду. (*Про себе*). Ростуть мої два червінці, ростуть.

Ольга (*нервово смикає на собі намисто*). Боже, яка мука, — невже ж він справді сміється з мене. Та ні, цього не може бути.

Увіходить Деюн і тримається позаду біля стінки.

Мацюпа. Але де ж це Йван, час би вже й починати. Селянин (*вбігає*). Ідуть! Усі йдуть, і Йван теж.

Увіходять двоє з району з портфелями, а за ними Іван і Тодоська. Сідають за стіл.

Селяни. Здоров, Іване! Здоров, Іване! Здоров!

Іван. Здорові, здорові, товариші! Пробачте, бо затримались у сільраді. *(Здоровкається на ходу з селянами)*. Зараз починаємо. *(Зупиняється біля когось. Ольга підводиться схвильована)*.

Ноздрачиха *(шепоче за її спиною)*. Бачиш, і на збори прийшли укупі, неначе подружжя... А на тебе й не дивиться.

Іван *(побачивши Ольгу, йде до неї, радісно посміхаючись і простягаючи здалека руку)*. Олю, ти вже тут, моя люба! А я так і не вирвався за цілий день, щоб завітати до тебе *(тисне її руку)*, мій друже. Весь день з районовими товаришами працював — статута нашої комуні складали, земельні списки розглядали — робота!

Померанцев. Бачите, зараз до своєї милої прихилився. Самі бачите, хто правий. Звісно, кулаками не трудно махати — це не доказ... *(Удає скривджену невинність)*. Це кожен фуліган може.

Іван. Та що це ти неначе не в собі. Може, нездужаєш?

Ольга. Та ні, чого це ти, Іване? *(Вона трохи повеселішала)*. За тобою занудилась.

Тодоська *(підходить до них зворушена, весела, жвава)*. Добрий вечір, Олю, і ти тут? А я цілісінький день була там із ними в сільраді, з Іваном та міськими товаришами. Як весело було, якби ти знала. Тепер я вже обов'язково до комуні піду, обов'язково, хоч батько і не пустить — дарма! наперекір піду. Мені вже Іван напевне обіцяв. А міські товариші навіть до комсомолу мене записали. Все-все обіцяли зробити. Я така рада, така рада, тепер вже не будуть мені з ранку до вечора гризти голову вдома, сама собі господиня. А як весело буде в комуні! Всі гуртом, всі молоді, а скільки хлопців! — і Іван, і всі — і житимемо всі укупі — я все, все тепер знаю.

Іван. Ач, яка палка. Зовсім закохалася в комуну.

Ольга *(хмуро)*. Чи не в тебе, вірніше? *(Одвертається)*. Иди — я тепер все бачу...

Товариш з району *(гучно)*. Товариші! Оголошую загальні збори відкритими.

І в а н. Та що це ти, Олю? От вигадала! Зараз, товариші, зараз! (*Іде до столу*).

Т о в а р и ш. Пропоную обрати президію.

С е л я н и н. Діда Матяша! Діда Матяша! Івана! Івана не можна, він доповідатиме! Скоринку! Мацюпу! Тодоську! Еге, Тодоську. Ноздрачиху! (*Регіт*).

Т о в а р и ш. Хто за Матяша, Скоринку, Мацюпу й Тодоську?

С е л я н и н. Всі, всі! (*Здіймається ліс рук*).

Т о в а р и ш. Хто за Ноздрачиху? (*Регіт — піднімається одна рука*).

Н о з д р а ч и х а. Тьху, скажені! Бодай вас граблями волочили! (*Плює*).

Скоринка, Мацюпа, дід Матяш, Тодоська, Іван сідають за столом, поряд товаришів з району.

Н о з д р а ч и х а (*Ользі*). Бачиш, і тепер укупі.

О л ь г а. Ах, та не мучте хоч ви мене, сама бачу! (*Нервово підводиться, хапаючись за серце*). Невже ж це правда?

Н о з д р а ч и х а (*про себе*). Ростуть мої червінчики, ростуть золоті. (*Підморгує Деюнові*).

Д е ю н (*наближається нерішуче до Ольги*). Добрий вечір, Олю, може дозволиш сісти біля тебе?

О л ь г а. Тут не моя хата — сідай, як хочеш.

Деюн сідає.

Т о в а р и ш. Товариші! У вашому селі вже єсть машинове товариство і ви вже могли за цей час переконатись, скільки користі воно вам дало. Замість платити дурні гроші куркулям за молотарку чи жатку, ви користувались ними та ще багатьма машинами в товаристві, хто як член, а хто за невеличку платню. Самі бачите, наскільки це краще. Але це ж тільки перша спроба, перший шабель до комуни, і ось про неї й хочемо сьогодні побалакати. Слово належить товаришеві Степовому.

Н о з д р а ч и х а. А цей вже і радий. Не хапайся, голубе, пісні співати, не ти її виклав.

V

І в а н (*підводиться*). Так, товариші, машинове товариство в нас є, але це тільки перший шабель, перший крок на великому шляху, що веде нас до кращого життя. Не досить, товариші, об'єднати для спільної праці отаких

бідняків, як ми з вами, щоб одразу покращав наш добробут. Ні,— для цього треба, щоб з наших розпорошених невмілих господарств, де нічого не змінилося аж од царя Панька, щоб од цих дідівських звичаїв перейти до господарства-фабрики, до господарства-заводу, де все передбачено, де кожний дар природи використовується з найбільшою силою та зиском. Ясно, що кожен з нас не подужає такої зміни, але в гурті, в артілі, в комуні безмірно збільшуються та міцніюють наші сили, бо в єднанні, товариші, сила, а не в самотині. Цей шлях єднання вказує нам радянська кооперація, що, за Леніновою думкою, об'єднує дрібні селянські господарства в колективи, зміцнюючи їх всім, що дає нам наука — ось як трактори, машини, електрика, агрономічний досвід в обробці землі.

Пундель. Як то кажуть, хоть злидні, та з перцем...

Іван. На цей шлях соціалістичної перебудови села ми вступаємо не одразу. В машиновому товаристві ми об'єднувались, щоб спільно використовувати різні машини, але все інше майно — ось як земля, худоба, будівлі — це все у кожного залишалося своє. Дальший крок товариства для спільного обробітку землі — це теж у нас є, і довго казати про це не треба — тут об'єднується вже й земля, але врожай збирає кожен окремо. Ще далі, товариші, артіль, ще далі — комуна.

Ноздрачиха. Добрався-таки до комуни — ой, не дивись високо — запорошиш око.

Пундель. Послухаємо, може й справді сонце не так сходить.

Іван. У комуні, товариші, все спільне: і земля, і робоча худоба, і реманент, і будівлі, і хатне майно. Яку ж користь дає нам комуна й чи варто до неї йти? По-перше, в комуні вся праця обійдеться нам набагато дешевше. Наприклад, якщо в комуні буде 400 десятин, то нам взаочі вистачить сорок-п'ятдесят гарних коней, а скільки їх треба, коли ці 400 десятин будуть у 200 господарів? Ясно, що кожному господареві потрібна окрема коняка, а значить, 200 коней замість 40—50.

Селяни. Оце правда! Що правда, то правда!

Іван. Так само і з возами, і з плугами, і з усім реманентом — всього буде потрібно в кілька разів менше. Так само і з усіма будівлями — клунями, хлівами, тощо. Замість дідівських комор і клунь, що займаються від першої іскри, замість холодних темних хлівів, де гине худоба —

в комуні просторі, міцні, вогнетривалі будівлі, що коштуватимуть у 5 разів дешевше на десятину. Та що й казати. Маючи теплі світлі будівлі, комуна може дістати великий зиск і од худоби, і од курей, вона закладе і пасіку, і садівництво, і просодерку, матиме власні млини, маслярні, все. *(П'є воду)*.

Купник. Гарно співає, та де сяде...

Пундель. Дай боже нашому теляті вовка впіймати.

Іван *(всміхається)*. Про вовків, товариші, я ще не казав, а один з них вже обізвався. *(Регіт)*.

Селяни. Га-га, і справді обізвався!

Іван. Але справа, товариші, в тому, що й тут комуна нам допоможе подолати отих вовків, що сидять на нашому карку та ссуть нашу кров. Ці вовки тим і беруть, що ми розпрошені і безпомічні поодинці й не можемо дати їм доброї одсічі. І тільки колективне господарство, комуна, артіль може визволити нас з неволі глитаїв, бо в єднанні— сила, бо тільки в гурті міцнішають сили бідняків. Через те й гарчать вони проти комуни, бо знають, що знищить вона їхню силу, через те і намагаються за всяку ціну перетяти нам дорогу всім, чим дужі: брехнею, наклепом, грішми, нарешті — сокирою. *(Показує на свою голову)*.

Бурхливі оплески. Всі озираються на Деюна, який підводиться й знову сідає.

Вигуки. Геть куркулів! Геть кровопивців!

Іван. Тихше, товариші, я ще не скінчив. Багато чого можна сказати ще про комуну, але мало часу. І про культурний обробіток землі, і про краще культурне життя в світлих, чистих, теплих будинках, про кращу долю жінок, що знайдуть її тільки в комуні. Тільки в комуні подолаємо ми наші відвічні злидні, тільки вона навчить нас господарювати, тільки вона, кооперація-комуна визволить нас від проклятої спадщини минулого, коли багатий пригнітав бідного, коли один панував, а другий не мав сорочки для своєї дитини. За краще життя, товариші, щоб кожному світило сонце. *(Сідає. Оплески)*.

VI

Товариш з району. Може, хто має які запитання? Може, кому не ясно?

Дід Матяш. Та що й казати... громада — великий

чоловік, товариші, а спілка двох нагодує... Зроду того по-
одинці не зроблять, як укупі, а як дружна череда, то й
вовк не страшний. Таке, товариші, діло, я б і сам, якби
не старий, зараз же до комуні б пішов, а їй-бо пішов,
чого мені брехати — пішов. Ідїть, товариші, сміло, діло
добре... (*Гомін*).

Сел я н и. О, дід Матяш знає... Бачив-таки на своєму
віку...

К у п н и к. Може, воно й добре, товариші, ота комуна,
а тільки це виходить так — ледащо не працюватиме, а за
нього доведеться іншому пітувати. Це вже виходить не
теє... За ледарів робити нікому не охота.

Сел я н и. Еге, справді, це б тобі й кожний захотів.

І в а н. Не так це, товариші, як Купник каже. Для кож-
ної роботи є своя розцінка. Роби хоч день, хоч десять —
все дно за ту саму працю матимеш однакову платню. Ні-
хто за ледаря працювати не буде. Та ще як погано зро-
бив, то й це врахують.

Сел я н и. Це правильно, правда.

П у н д е л ь. Може, воно колись і правда була, а те-
пер за брехню править. (*Підводиться*). Адже ж як він ро-
битиме десять днів замість двох, то нехай йому біс, щоб
його ці десять день годувати.

І в а н. Не страшно й це, товариші, бо за харчі вирахо-
вують з тих грошей, скільки кожен заробив. Ну, а як він
заробив за 2 дні, а з'їсть за 10 — йому ж гірше буде. (*Ре-
гіт. Пундель сідає*).

Т о д о с ь к а. А одружуватись у комуні можна? (*Ре-
гіт*).

Х т о с ь і з с е л я н. Еге, Тодосько, кому що, а курці
пшоно.

Н о з д р а ч и х а (*Ользі*). Чуєш, чуєш, куди її по-
риває?

І в а н. Чому ж не можна, Тодосю, це ж не Січ Запо-
розька.

Т о д о с ь к а. А жінки з чоловіками вкупі житимуть?

Н о з д р а ч и х а. Бачиш, як її закортіло до нього.

К у п н и к. Ну, добре, але скажімо, як у мене своя мо-
лотарка, чи скажімо, жатка, а у другого нема, то невже...

Сел я н и (*регочуть*). Ага-га, згадав Купник свою мо-
лотарку, тепер, брате, зась.

К у п н и к. То невже і мені така сама пошана в комуні,
як і другому.

І в а н. Всім, товариші, в комуні по заслугах і за працю і за майно. Не ввійде Купникова молотарка в його пай чи то вкладку — окремо за її платитимуть. Буде хто працювати краще, або матиме який фах, або досвід, і те врахують. Усім комуна дає справедливу платню, за кожного заступиться, кожного працю вшанує і збереже.

Підіймається гомін, рух, селяни гудуть, як бджоли — дехто підходить до столу і запитує. Гомін збільшується.

В и г у к и. А землю як? А худобу всю здавати, чи як? А паю скільки? Добре діло! — Треба йти! Записуйтесь, товариші!

Н о з д р а ч и х а (*Ользі*). Дивись, як вона до нього, так і горнеться.

Д е ю н (*Ользі*). Ну, що ж, Олю, йди — записуйся до комуни.

І в а н. Ну, то що ж, товариші, всі зрозуміли? Може, хто вже й надумавсь, то можна хоч і зараз записатись. (*Гомін вищує*).

VII

П о м е р а н ц е в. Так то воно так, але буває й таке, що дзвін до церкви скликає, а сам в ній не буває, гм-гм, агітувати, звісно, не трудно.

П у н д е л ь (*підводиться*). І я так гадаю, товариші, хто інших куди кличе, мусить перший приклад показати— добре Йван співав, що й казати, а тільки чутка така є, що сам він до комуни не йде.

І в а н (*здивований*). Як не йду, який це дурень вигадав?

П у н д е л ь. Дурень чи не дурень, а всі знають, що Йван з Ольгою Мартинюк береться. І господарство чимале бере — сім десятинок в одному кавалкові, обійстя, як повна чаша. З таким маєтком і комуни не схочеш.

М а ц ю п а (*стукає кулаком по столу*). Знов та брехня безглузда!

Ольга підводиться схвильована.

І в а н (*теж підводиться*). Бачите, товариші, як заходилися пошити мене у брехуни. Не вдалося сокирою, то взялися наклепом. Я перший іду в комуни, товариші, і уже

записався. *(Показує аркуша)*. А якщо й беру собі жінку, то жінку, а не майно, товариші, в ньому вона сама господиня. А тільки знаю, що й вона зі мною скрізь піде — як дружина й товаришка на все життя.

Ольга *(з пристрасстю і в запалі)*. Даремно ти квапишся відповідати за мене, Іване. Я від тебе не цураюся, але й до комуни не піду.

Загальний рух, напружена тиша.

Ноздрачиха. Так його, голубонько, так! *(Шепоче за її спиною)*. Скажи мерщій: «укрий, покрово, от духа злого».

Ольга. Ах, та одчепіться ви від мене... не врятує вже тепер мене жодна небесна сила... *(Важко дихає, поклавши руку на серце)*. Всьому кінець... всьому...

Іван. Олю, Олю, що ти кажеш? *(Іде до неї)*.

Ольга. Я знаю, до чого тебе тягне — було б раніш вибрати, або я, або комуна...

Іван *(підійшовши до неї і взявши її руки)*. Олю, та хіба ж не один наш шлях — хіба ж не зі мною ти мріяла поділити й радість, і горе, і все життя.

Ольга *(з пристрасстю)*. Не хочу я ні з ким ділитись, ні з ким, іди до своєї комуни, вона тобі дорожча за мене.

Іван. Олю, опам'ятайся, що ти кажеш!

Ольга. А з ними я нічим ділитись не буду, ні майном, ні твоєю любов'ю, коли хочеш одружитись зі мною, вибирай, або я, або вони...

Іван *(твердо)*. Ні, Олю, комуни я не зречусь. І тебе примушувати не стану. *(Вертається до столу)*. Пробачте, товариші, що затримав вас своєю особистою справою, але ж ви самі викликали мене на це... *(З великим сумом)*. Ви чули, товариші... але, як мені не тяжко *(береться за чоло)*, навіть такою ціною не зречусь я нашої справи, найбільшої справи мого життя... Не хоче дівчина, яку кохаю, йти моїм шляхом... доведеться йти самому. *(Діловим тоном)*. Ну, товариші, то що ж? Може, хто надумався? Може, є які запитання?

Мацюпа *(в захваті)*. Ага, що я казав! Не зрадить Іван нашої справи. За таким чоловіком скрізь можна піти — не загинеш. Справжня людина.

Гомін, рух. Усі сунуть до столу.

Сел яни. Правда, правда! Цей не зрадить! Всі за ним, всі до комуні! *(Оточують і вітають Івана)*.

Пундель. Викрутився, падлюко.

Ольга *(падає знесилена на стілець)*. Всьому кінець, зрікся, привселюдно... який сором... *(Рвно плаче)*.

Деюн *(схиляється над нею і щось шепоче)*.

Ноздрачиха. Дзвенять мої червінчики, дзвенять.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

I

Садок у комуні «Певний шлях». В глибині крізь дерева видно будинок, праворуч — ріг якоїсь будівлі, за нею видно велику сільсько-господарську машину. Ліворуч остронь — кущі, біля кущів лавочка.

Вечір. Заходить сонце.

Скоринка і Тодоська розвішують між деревами гірлянди з електричними лампочками. Тодоська стоїть на лавці й чіпляє гірлянду до гіляки.

Тодоська (*наспівує*).

Ой, вийду я на вулицю, гарна я.
Туди, сюди оглянуса, гарна я.
Кругом себе оглянуса, гарна я.
Яка була моя мати, така й я.

(До Скоринки). Казала тобі, щоб вчора порозвішував, дотягнув до самого свята — у, ледащо! Тепер панькайся отут через нього — подай оту гірлянду, чого стоїш, роззявивши рота. Марудо. (*Наспівує*).

Ой, піду я до млина, до млина,
А у млині новина, новина.
Такий, мамо, мельник,
Такий, мамо, добрий....
Меле, меле, решетує,
Обернеться, поцілує...

Скоринка. Слухай-но, Тодосю, коли ж ми нарешті одружимося, так же не можна, дратуєш мене весь час, просто аж серце в'яне.

Тодоська (на лавці). Чи ви бачили? Серце у нього в'яне! Як воно в тебе в'яне: щодня, чи тільки по святах, як сьогодні? То ти б в амбулаторію сходяв, із цим жартувати не можна.

Скоринка. Ти ж сама казала, що почекай, мовляв, міжнародного дня кооперації, тоді, мовляв, одружимося, адже ж сьогодні якраз це свято, а ти знов глузуєш.

Тодоська (сплигнувши з лавки, спокійно). Сьогодні вже пізно, нехай завтра.

Скоринка (у захваті). Та ну! Не брешеш! (Ханає її в обійми і підіймає вгору). Врал Хай живе міжнародна ко... (цілує її) пе... (цілує) ра... (цілує) ція...

Тодоська. Та одчепись, дурний, он люди йдуть. (Виривається).

II

Увіходить Іван в супроводі 3—4 селян-гостей, що приїхали з сусіднього села. Іван трохи постарів, на обличчі відбиток стриманої туги.

Іван. А це наша снопов'язалка, за день вона може скосити та пов'язати чотири десятини хліба. Щоб зробити таку роботу руками, було б потрібно не менш як 50 чоловіка в день. Ну, наші трактори ви вже бачили, коной теж.

Селяни. А скільки прибутку дає у вас десятина?

Іван. Торік ми мали 110 карбованців, а тепер вже напевно матимемо 150. Та хіба від цього тільки наш прибуток. Від одного тільки нашого млина ми мали щось із десять тисяч карбованців зиску. А молоко, яйця, масла, — увечері буде доповідь, про все дізнаєтесь.

Селяни. Та що й казати — просто аж завидки беруть, як подивишся. А худоби у вас багато?

Іван. Та є чимало. Єсть і свої білоголові, і сментали, і шведські. А ось вам (показує на Тодоську) і завідувача всього молочарського господарства — Тодосю Паляничка, вона ж і директор нашої маслаї. О, другої такої немає! Нехай хто спробує взяти у неї телятко — голову одірве.

Тодоська. І одірву. Он і дід Матяш завжди казав, що німці ніколи телят не продавали. А які ж вони в мене чудові. А очі які розумні та добрі — тільки не говорять.

Іван. Вона ж і член нашої ради — козир-дівка. Жінкам у нас скрізь воля.

Селяни. Та що й казати. Тут усім життя — навіть телятам.

І в а н. Ну, а тепер ходімо, товариші, до хати, до клубу. Незабаром і святкувати почнемо. Спочатку буде доповідь, послухаєте про наші досягнення, а там концерт, радіо, виставка, а потім вечеря.

Селяни. То у вас і радіо є?

І в а н. Ет, що там радіо — у нас електрична станція власна. фельдшер, школа. Кожна дитина у нас обов'язково семирічку кінчає, спочатку в комуні вчиться, а потім у місті на комунальні кошти.

Селяни. Оце життя! А чи не можна б станцію оту подивитися — електричну?

І в а н. А чому ж ні. Ось якраз і завідувач цієї станції. *(Вказує на Скоринку)*. Проведи їх, Юхиме, та й пускати, певно, час.

Скоринка й селяни виходять.

III

Тодоська *(затримує Івана)*. Постривай, Іване, що я хотіла тебе спитати — да, бачила я сьогодні Пріську з нашого села... Погані вона мені вісті розказала про Олю.

І в а н *(схвильовано)*. Про Олю?

Тодоська. Еге, про Олю. Бідує вона за Деюном, голубка, поневіряється. Б'є він її, мерзенник, тобою все докоряє. Вже і з хати скільки разів виганяв і її, і діда... Змарніла вона вся, голубка, з горя, виснажена, чорна. А яка красуня була... Дитинка в них була дівчинка — то й ту він згубив. — не моя, каже, ця дитина — Іванова. Щоночі виганяв її з дитиною на мороз, бив. Померла дитинка...

І в а н *(береться за голову)*. Мерзотник, падлюка... *(Сідає на лавку)*.

Тодоська. Хата у Ольки була — повна чаша, сама, як цариця, жила з дідом. Так він Ольчину хату комусь віддав, а її, звісно, забрав до себе. Свекруха — Деюнова мати — як відьма — гризла її з ранку до вечора, працювала Ольга в них гірше за всяку наймичку, не спала, не їла. Навіть старенького діда змушували воду носити. То він сяде біля криниці і плаче, витягти відра не може. *(Плаче сама)*. І Ользі допомагати не дозволяли. Отак знущаються з них раз у раз.

І в а н. І подумати, що я сам... я сам спричинився до цього. Ніколи, ніколи не прошу собі, що попустив її одружитися з цією паскудою... (*Зривається на ноги*). Та що попустив. Я ж сам — сам власними руками оддав її йому, і тепер вона бідна, нещасна, виснажена, побита. (*Закриває обличчя руками*). Побита вона, моя ніжна голубка... (*Стискає кулаки*).

Т о д о с ь к а (*бере його за руку*). Не муч себе, Іване, адже ж вона сама вибрала свій шлях...

І в а н. Сама! Що вона розуміла в тих шляхах, безпорадна, випещена дитина? А де ж був я, що кохав її так ніжно, так палко. Чому віддав її на поталу всім тортурам старого побуту? Чого ж варта тоді вся моя громадська праця, коли, умівши загітувати ціле село, я не спромігся затримати на краю безодні ту, що кохав безмежно. Та що затримати — я штовхнув її сам у цю безодню. Хіба ж ти не знаєш, що Деюна вже були заарештували за замах на мене... і тільки, коли я сам сказав слідчому, що не вважаю Деюна за винуватого в цьому, його звільнили. Пошадив нашого класового ворога. Це було майже напередодні їхнього одруження, я зробив це, щоб не перешкодити Ольжиному щастю, так принаймні запевняв я себе... Яке безумство. Я тільки тим тішив свою гордість, свій гонор — не хотів простягти їй мою руку, щоб не знизити себе в очах людей. До віку не прошу собі цього. (*Сідає і похиляє голову на руки*). І ворога пошадив... і Олю загубив.

Т о д о с ь к а. Ти ж не знав, яка її доля спіткає...

Пауза.

IV

Сутеніє. Раптом загоряються лампочки в гірлянді. Чути музику.

С к о р и н к а (*пробігає захеканий*). Іване! Товаришу голово, де ти? Вже починаємо! Що це таке з ним? От тобі й маєш.

І в а н (*підводиться, на лиці йому туга*). Голова чогось заболіла... певно, Деюнову сокиру згадала... Як то кажуть: «старі рани горять». Юхиме, справа дуже важлива...

Виходять усі троє. За сценою увесь час чути негучну музику.

З лівого боку помалу виходять О л ь г а й д і д М а т я ш. Дід дуже постарівся і ледве пересуває ноги, підпираючись паличкою. Ольга теж змарніла, зблідла, на обличчі відбиток трагічної муки — вдягнена в чорну спідницю й білу сорочку, поверх — велика чорна хустка, в руці у неї невеликий клуночок.

О л ь г а. Це їхній садок... Свято у них сьогодні... Онде будинок... тепер вже скоро, діду, відпочинете. А ось і лавочка, посадьте поки, посадьте, втомились ви, бідний, сердешний мій діду... (*Садовить його на лавочку*). Через мене й ви безневинно мучитесь.

Д і д М а т я ш. Ніжки гудуть... спина болить...

О л ь г а. Потерпіть ще трохи — один ви в мене залишились, діду... бідний старенький. (*Витирає очі*). Зараз Тодоська прийде — я сказала хлопчику, щоб її покликав.

V

З правого боку з глибини вбігає захекана схвильована Т о д о с ь к а.

Т о д о с ь к а. Олю! (*Кидається їй на шию, обидві плачуть*). Олю, голубко — як довелось зустрітись.

О л ь г а (*плаче у неї на грудях*). Сил немає більше терпіти. Тодосю... поневіряється, б'є... дитинку... дитинку маленьку згубив, діда старенького б'ють, з хати женуть... їсти йому не дають, сердешному...

Т о д о с ь к а (*помітила діда — кидається до нього і цілує*). Діду, дідосю... мій любий...

Д і д М а т я ш (*підводиться*). Били мене... Тодосю... били... з хати старенького вигнали... ось як... колись... Августину, німкеню, Криги старого жінку... діточки з хати вигнали... геть, кажуть, з нашого обійстя, прибуду, нема чого тобі... тобі... тут (*плаче*), так ось і мене вигнали... з Олі знушаються, б'ють.

Т о д о с ь к а. Заспокойтеся, заспокойтеся, діду — тепер вас вже ніхто не скривдить... житимете у нас як у раю. (*Садовить його на лавочку*). Посидьте трохи, ми зараз...

О л ь г а. Цей злодій все геть занапастив, перевів, дерева в садку повирубав, навіть могилки маминої не пожалкував... все за Йвана помстився... Дивись, які в мене руки. (*Показує синці*). А це сьогодні гарячу головешку в мене кинув, за те, що за діда заступилась — добре хоч у вічі не попав. (*Показує чорну пляму під шиєю*). І скаржитись нема кому.

Тодоська Бідна моя Олю, голубка.

Ольга. То як ліг п'яний спати, забрала я діда та й втекла. Пам'ятаєш, Тодосю, як не хотіла я до комуні йти, боялась, що наймичкою тут буду. Як пишалась я тоді моєю дівочою красою. І справді, чого тоді мені бракувало. Добра ж з мене вийшла красуня... Це все він, той проклятий Деюн, влив мені в серце отруту... Чи місце ж, казав, пишному лебедю в брудному курнику... так ось яка я тепер лебедиця... *(В тузі схиляє голову)*. Не хотіла я йти до вас як рівна... прийшла тепер як наймичка... *(Падає перед Тодоською навколюшки і ревно плаче, похиливши голову на руки)*. Врятуйте, захистіть нас бідних, бездомних, бездольних... наймичкою у вас працюватиму, тільки не вертайте туди... назад, в те пекло...

Тодоська *(підіймає і палко цілує її)*. Та що це ти, Олю? То ми ж вас із радістю в комуну за членів візьмемо. А який же Йван буде радий! То ж ти у нас відпочинеш, знов розквітнеш, мов троянда. А як же у нас гарно, якби ти знала. Всі працюємо дружно, з піснями, неначе свято щодня. І кімнату дамо вам з дідом чудову, світлу, теплу, вікна в садок. Е, та що й казати, Іван шойно про тебе згадував. Все б, казав, віддав, щоб тільки тебе від Деюна врятувати. А там, а там... *(цілує її)*, може, й одружитесь з ним, адже ж він і досі одну тебе кохає.

Ольга *(спалахнувши)*. Мене... мене... таку погану, виснажену... безталанну. Та хіба, та хіба він і досі... ні з ким не одружився?

Тодоська. Де ж там — тільки про тебе й думає.

Ольга. Боже, якби таке щастя! Та ні... ні, про це не можна й думати.

Тодоська. Все, все буде гаразд. Ну, то почекай же трохи, я зараз побіжу, покличу Йвана. У нас сьогодні, розумієш, свято, то він якраз тепер робить доповідь у клубі... Посидь тут трохи, тільки не хвилюйся, за півгодини він буде. А то, може, хочеш, зараз зі мною підеш?

Ольга *(злякалась)*. Ні, ні, я боюсь... одразу туди... на світло... я тут почекаю.

Тодоська. Ну, гаразд... зачекай. А діда я зараз візьму, нехай ляже, відпочине в моїй кімнаті, адже ж він втомився, сердешний. Ходім, діду, я вам зараз вечеряти дам, а Оля тут почекає.

Ольга. Яка ж ти добра, Тодосю, а я ж, дурна, лихо на тебе мислила. Ну, то й покарала ж мене доля за це.

Це все мерзена Ноздрачиха мене нацьковувала... потім я вже пізнала, та пізно було.

Тодосьька. Все буде гаразд, Олю, все. Ми зараз. Ходімо, діду, ходім, сердешний — відпочинете. (*Бере його під руку*).

Дід М а т я ш. А борщику мені даси? Я вже давно не їв гарячого, Тодосю, давно...

Тодосьька. Всього дам, діду, всього, ходім. Ми зараз, Олю.

Виходять обидва в правий бік.

О л ь г а (*сідає на лавочку, похиливши голову і поклавши на коліна зчеплені руки*). Невже ж справді й для мене ще можливе нове життя! Невже ж і на мене сонечко згляне?.. Та ні, ні, хіба ж він схоче мене, таку виснажену, побиту, змучену... Нелегко ж дістався мені шлях сюди від лялькової моєї хати, як звала її колись Тодося... гострим терном пошарпало мене життя, поки набігла я цієї тропи... та й чи прийме ж мене нова доля... тутешні люди — не знаю, не знаю! (*Тихо наспівує*).

Бувайте здорові, шляхи та й дороги,
Ой, де походили мої білі ноги.
Ой, де я ходила — не буду ходити,
Кого я любила — не буду любити...
Бувайте здорові, тутешні люди,
Мене споминайте, як мене не буде,
Споминайте ж мене добрими словами,
Не було ж дівчини, як я, межі вами.

Задумалась. З глибини сцени ввіходить Деюн. Він теж змінився, обличчя загрубіло, поряд колишньої пихи ще ясніше помітно злість, підозрілість, вперту тупу ненависть. Він підозріло озирається, і, не помітивши Ольги, крадеться далі.

Д е ю н (*озирається*). Напевне, сюди побігла до свого кохання... (*Стискає кулаки*). Ну, постривай, паскудо. (*Знов чути негучну музику*). Музика, люмінація... Ач — святкують анахтеми. Ну, подожди ж, сволота.

О л ь г а (*бачить Деюна — лякається*). Він! (*Відступає трохи далі за куц*).

Д е ю н. Радіють голодранці трекляті із своїм Іваном... святкують... люмінацію запалили. Ну, постривайте, гаспиди... ага. Я вам влаштую ще кращу люмінацію — будете раді. Ха-ха! (*Йде за риг сарая і вертається з бідомом гасу*). Сказано ледаці — навіть карасину від своїх машин

не сховали — так і кинули. Другий раз не кидатимете. (Лле гас на рiг сарая). Матимете люмінацію, ледарі, завчасу зраділи, босота. (Запалює сірника).

Ольга (не витримавши, виходить зі свого затінку і крикує). Ай! Не смій, не смій цього робити! (Вона вся тремтить, неначе в гарячці).

Деюн (випускає бідон). Га? Хто? (Хоче тікати і бачить Ольгу). А, це ти, падлюко?

Ольга. Так, я. Геть звідси! Кричатиму!

Деюн (хапає її за плечі). Писни тільки. До полюбовника свого побігла. Що ж — певне, не взяв, бо дуже попсована.

Ольга (виривається). Рятуйте, рятуйте!

Деюн. Ну, то пропадай же, стерво! (Б'є її ножем у груди й тікає).

Ольга. Рятуй!.. (Падає).

VI

Тривога. Чути гомін і метушню.

Тодоська (вбігає перелякана). Олю, Олю! (Бачить її). Олю! (Кричить). Рятуйте! Сюди, мерщій, сюди-и!

Вбігають Іван, Скоринка, Мацюпа і ще декілька комунарів і селяни. Дехто з ліхтарями, але лампочки в гірлянді і без того досить освітлюють цю сцену.

Іван (кидається навколішки біля Ольги, що лежить непритомна). Олю, Олю, голубка рідна! Що вони тобі вдіяли, бідна дитинко! Таж її поранено! Кров! Що ж це, що це таке? Фельдшера, фельдшера мерщій!

Тодоська. Це Деюнове діло. Господи, і навіщо я її тут залишила.

Скоринка. Адже ж якраз є лікар. Лікаря, лікаря мерщій! (Вибігає).

Тодоська. Очуняла. Дивиться лише.

Ольга. Це ти, Іване? — Бач, як довелось зустрітись... Це Деюн... мене... ножем... за вас...

Іван. Олю, голубка, радість моя! Ну, то що ж лікаря...

Ольга. Бачиш... я таки прийшла до тебе... в кому-ну... але... але... чи доведеться... Деюн хотів вас підпалити... Я не дала... він мене ножем...

Мацюпа. І справді. Гас, сірники... От мерзота!

Прибігає лікар з перев'язувальним матеріалом.

Скоринка (з ліхтарем). Ну, що, ну, як? (Світить).
Лікар (розкриває Ользі груди і оглядає рану). Здається, нічого... Ніж посковзнувся... легенів, здається, не зачепило... (Перев'язує). Нічого, буде жива.

Іван. О, яке ж це буде щастя!

Ольга (через силу). Товариші, рідні... не... не... проганяйте мене з комуни...

Іван (цілує її). Нікому не віддамо тебе, моя ясочко. Вона нас врятувала, товариші, якби не вона, було б нам сьогодні свято. Все б за вітром пішло. Кров'ю сплатила вона, товариші, свою вкладку до нашої комуни.

Усі. Наша вона, наша! Нікому її не віддамо!

Іван. Дорого дістався їй, товариші, цей шлях до комуни, до волі, до кращого життя. Але хоч і манівцями, все ж таки прийшла вона до нас. Тепер вона наша, і не віддамо, не повернемо її більше старому життю!

ПРО ЩО ЖИТО СПІВАЄ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Козюпа Дмитро
Настя, його дочка
Текля Квасоля }
Сироватка Аксен } незаможники
Стусаненко Юхим }
Корбан Пилип — заможний селянин
Оксана, його дочка
Левко Борис }
Шемет Василь } куркулі
Бублій Степан }
Тщегласов, колишній дяк
Будяк-Бур'яновський
Колосій—агроном
Селяни

ДІЯ ПЕРША

Уалісся, а за ним видно ниву з досить вже високим житом, яке ліворуч заходить аж на саму сцену, у той час, коли правий бік кону залишається в холодку, під деревами.

I

З лівого боку виходять двоє: агроном Колосій, молодий, в напівселянському вбранні — в гаптованій сорочці з стрічкою і брилі, з клуночком, і Будяк-Бур'яновський — крутіюватого вигляду ще молода людина з голеним обличчям, в фертуватому літньому міському вбранні, з невеличким саквоюжем.

Колосій. Ну, тепер вже недалеко. Он і село вже видно.

Будяк. Ф-фу!.. ну і спекота ж! (*Витирає лоба хусткою*). Просто аж шкура лупиться, спасибі за врожай... ф-фу!.. Як хочете, а я тут відпочину в холодку. Ех, якби ще води ковток або пива. (*Сідає в холодку*). Здається б, душу віддав за склянку пива.

Колосій. Прийдемо в село, молока вип'ємо.

Будяк. «Молоко — одна тоска, ні, не п'ю я молока, п'ю малагу, п'ю я ром, з молоком я не знаюм».

Колосій (*теж сідає*). Хіба що відпочити — адже ж мені ще доведеться походити, поки доберусь до села.

Будяк. Як? То хіба ви не прямо в село?

Колосій. Ні. Я хочу ще обійти ці лани, подивитись на жито... Що за чудова картина, чи є ж на світі краща?

Будяк. То, певне, це ваша земля?

Колосій. Моя? Ні, в мене нічого майже нема. Але я агроном і маю доручення оглянути ці лани... Добрі ни-

ви, а все-таки скільки тут бур'янів та іншого сміття. (Розглядає кілька колосків, що зірвав дорогою). Мало не третина всього врожаю пропадає в селянина під отими вівсюгами, волошками, осотом... Багато ще треба докласти тут сил, щоб взяти від цієї землі все, що вона може й повинна дати людям!..

Будяк. То, виходить, ви агроном?! Добре діло, маєте певну професію. (Запалює цигарку). А ось мені так не довелося вхопити тропи. Куштував я всякого борщу на своєму віку, ким я тільки не був? Всім! Був я кустарем, аптекарем, голярем, агентом, актором, шофером, музикою, буфетником на вокзалі й завгоспом у лікарні. Чистив черевики, продавав газети, навіть «автоматичні вічні голки для чищення примусів!» (Показує, як він це вигукував). Еге ж, можна сказати, знаю, почім ківш лиха!.. Як то кажуть, все робив: «іграв чертей, качал дітей і ваксу продавал...» Ось трохи відпочину на селі, потім знову до чогонебудь візьмуся.

Колосій. А я думав, що ви сюди на якусь посаду їхали?

Будяк. Де там на посаду!.. Може, й пощастить де-небудь в сільраді примоститись. А ще б краще до якої-небудь пишної удови-молочниці!..

Колосій. Ви й це, мабуть, пробували?

Будяк. Ого! Я як заграю на гітарі, жодна не витримає...

Колосій. Послухайте, а українську мову ви знаєте?

Будяк. Я? Ну, аякже! Навіть іспита склав на біржі праці. Категорію маю.

Колосій. Знаєте що, я тут працюватиму до самої осені, коли хочете, можете в мене трохи підробити — ну, там щось переписати, списки підрахувати тощо. Матимете карбованців із 25 на місяць.

Будяк. З охотою! Дуже вам вдячний! От спасибі, як то кажуть, за врожай! (Тисне йому руку). Я й на машинці друкувати можу.

Колосій (підводиться). Ну, то я ще піду, а ви чимчикуйте собі на село. Там і на мене вже, мабуть, чекають.

Будяк. То ви, мабуть, тут уже були?

Колосій. Тепер ні. Торік. Але яка чудна була мені пригода. (Озирається). Торік я, бачите, працював у ко-

муні «Дальший рух», за двадцять верстов відсіля. І якраз рік тому, на цьому самому, здається, місці зустрінув я одну дівчину з цього села. Хто вона, я й досі не знаю. Я поспішав тоді на поїзд, а вона йшла додому — і якраз її вжалила гадюка на цьому узліссі. Я їй допоміг, перев'язав рану та провів додому, але того самого вечора мені конче треба було бути в місті — так я її з того часу й не бачив. Ну, то поки що прощайте — я піду.

Будяк (*подає йому руку*). Чудова пригода — сподівайтесь на кращу. Принаймні дівчина гарненька?

Колосій (*сміється*). Та вже яка була — я не дуже й роздивився..

Будяк. Дозвольте познайомитись. Валеріан Будяк-Бур'яновський. Кустар-одинець, аптекар, поет, музика, завгосп і всяких справ майстер.

Колосій. Дуже радий — агроном Колосій. Поки до побачення. (*Іде ліворуч, Будяк виходить у правий бік*).

II

З правого боку, з ниви виходять Корбан, високий, гладкий, заможний селянин, і Козюпа, теж чисто вдягнений, немолодий вже дядько.

Корбан (*гукає*). Оксано! Оксано! Де ви там поділись?! Агов!..

Козюпа (*так само*). Настю! Насте! Агов!

Дівочі голоси відповідають здалека: «Ми тут! Агов! Зараз!» (Чути дзвінкий дівочий сміх і співи).

Корбан. Сядемо поки що тут, куме. Охо-хо, спекота... ф-фу!..

Козюпа. Ну, постривай, гемонська Сироватка. Я тобі покажу, Махомете, гаспиде, чумо бендерська!..

Корбан. Та годі вам, куме, заспокойтесь!

Козюпа (*сідає*). Так і сичить, так і сичить, немов та гадюка. Тільки я слово, він — десять. Та ще й глузує. Побачив, що я оці колоски збираю. (*Перебирає в хустці колоски*). «Збирай, каже, збирай, а такого, як мое петкуське, не назбираєш. Далеко, каже, куцоному до зайця». Ну, чи ви чули?..

Корбан. Ет, що там,— і охота вам, куме, дратуватись?..

Увіходить Оксана, дочка Корбана, і Настя, дочка Козюпи.
Обидві молоді, гарненькі, в руках кошики.

Н а с т я. Ви тут, тату? Почекайте трохи, ми зараз — ось тільки пошукаємо суниць у лісочку. Ходім, Оксано. Я знаю тут одне місце — сила!

К о з ю п а (до Насті). Дивись, щоб знов на гадюку не натрапила, як торік.

Н а с т я (сміється). От іще! Невже-таки всі гадюки про мене! (Обидві йдуть праворуч).

К о р б а н. Гарна в тебе донька, куме.

К о з ю п а. Та звісно, яка вже є — середняцька. А тільки я отому Сироватці так не подарую!..

К о р б а н. Та годі тобі — з тим Сироваткою! Я про Настю кажу.

К о з ю п а. Як-то годі? Як він сміє дратувати? От і в созі у нас — тільки-но я почну щось говорити, то він зараз же вперек. Я кажу, а він упоперек! Я ж, здається, голова в товаристві, так куди там — не слухає, ще й інших збиває.

К о р б а н. Ех, куме, давно я вам казав, не зв'язуйтесь ви з отою босою. Ну, скажіть мені, будь ласка, що вам за користь в отому вашому созові? Ну, нехай оті голоштаньки, а ви ж таки господар міцний, як то кажуть по-новому, середняк. І чого б ото я перся до того созу? Чи у вас коней нема, чи засіяти нічим?..

К о з ю п а. Так то воно так, але знаєте, що я вам скажу, куме. Ну, що воно з того, що я середняк? Яка в мене, зрештою, сила? Коні? Та вони з'їдають більш, ніж роблять. Я сам? Та скільки я не працюватиму на полі на своїх 6 десятинах, двох урожаїв не зберу — добре, як один не погорить. Не прибавиться в мене ні часу, ні землі, так весь свій вік і тупатиме на одному місці. Жодної, як то кажуть, перспективи нема.

К о р б а н. Ну, то звісно, що так. Але як же інакше?

К о з ю п а. То-то й воно, що не так! Бачив я торік, як у комуні тракторами та отими сівалками сіяли... Очей не одірвеш! А оті жниварки, молотарки, кукільниці? А врожаї які? Вони вже не тупають на місці, як ми, — ні. Не вродило одне — вродило друге. У нас городина посохла, а в них біля ставка водокачка аж 12 десятин поливає!..

А будівлі які, а хліви муровані для худоби? Скрізь електрика, свій лікар, свій агроном...

К о р б а н. То хіба я суперечу,— звісно, наука доходить,— а тільки не по дорозі вам з босотою. Вже й тепер ви в один бік, а вони — в другий. Адже ж і сієте окремо, і врожай окремо збираєте.

К о з ю п а. Це через те, що зі старим розірвати важко. Звісно, який там у нас соз, одна тільки слава. *(Підводиться)*. Не вмію я довести, але чує мое серце, що тільки в спільній праці порятунок. Ходімо, куме. Коли б не шкода мені отої хатини, що батько ще поставив, та садка, що сам насадив, то їй-бо пішов би до артілі чи навіть до комуни. Напевне б пішов!

К о р б а н *(теж підводиться)*. Ет, яка там комуна,— та сама панська економія, кожен тобі пан!.. Роби з ранку до вечора, а їсти — ячний хліб та юшку. Та ще корись отакому Сироватці.

К о з ю п а. Е, ні, з Сироваткою я зроду не піду. Я ще йому пригадаю, анахтемі! Настю, агов! Додому! *(Виходять обидва праворуч стежкою повз жита)*.

Н а с т я й О к с а н а виходять з правого боку, з узлісся.

О к с а н а. Вже пішли. Ой, постривай, я заскибила ногу. *(Сідає й виймає скабку)*.

Н а с т я *(ставить свого кошика на пень)*. А знаєш, Оксано... це, здається, як раз те саме місце *(озирається)*, де я здибала торік того парубка, що врятував мене тоді від гадюки...

О к с а н а. Ще не забула? *(Підводиться)*.

Н а с т я. Ні, не забула, та й не забуду ніколи, Оксано. Коли б ти знала, які в нього чудові очі! Такі ласкаві й веселі, так і дивляться тобі в душу... А який він розумний, якби ти знала, все вміє, все знає. Як ловко він висав отруту з моєї рани, як влучно рану перев'язав, і не боїться нічого...

О к с а н а. Та хто ж він, нарешті, такий? Невже ти так і не довідалась у нього?

Н а с т я. А я знаю? Вдягнений був просто, майже селянському, але чисто. Він якраз поспішав на поїзд... Скільки разів ходила я потім у поле та в цей лісочок... але даремно...

О к с а н а. Еге, то ти, мабуть, закохалася в нього!

Н а с т я. Ти вже скажеш!.. А тільки все б, здається, віддала, щоб хоч раз іще побачити його веселі, ласкаві очі...

Голоси здалека: «Оксано! Настю!»

О к с а н а. Зараз, зараз — агов!.. А все через те, що ти роззява, я б зроду його так не випустила.

Виходять праворуч обидві. Настя забула свого кошика.

IV

З лівого боку знову виходить К о л о с і й, прямуючи до села. Раптом бачить Настиного кошика й зупиняється.

К о л о с і й. От тобі й знахідка — кошик із суницями, хусточка! Якась дівчина забула, чи не закохана?.. І хто б це міг бути? От якби та, що торік я зарятував її!.. (*Бере і куштує кілька ягід*). Гарні суниці, солодкі. Але все-таки, що з ними робити?..

Н а с т я (*вбігає з правого боку, задихавшись*). Мої суниці!... Хустка!.. (*Бачить Колосія і зупиняється вражена*). Боже ж мій!.. Це... це... ви?.. (*Схвильована*).

К о л о с і й (*радісно*). Настю! Яка чудова нагода! (*Бере її за руки*). Я тільки-но згадував про вас, награвивши на ці суниці. Ну, то як же ви живете? Я такий радий, що побачив вас.

Н а с т я. Хіба... хіба не забули? (*Вона ніяковіє*).

К о л о с і й. На тобі, чи я вже такий забудько? Та й не кожного дня зустрінеш таку гарну дівчину. (*Примушує її сісти*). Сядьмо тут, побалакаємо трошки. Я таки втомився сьогодні.

Н а с т я (*сідає*). Хочете суниць? Будь ласка.

К о л о с і й. Та я вже таки покуштував, вас згадуючи. (*Проте бере і їсть*). Ви ще, здається, покращали за цей рік?.. Не вийшли заміж?

Н а с т я. Ні... (*Скидає на нього очима*). Я теж... згадувала про вас... навіть сьогодні.

К о л о с і й. Справді? Бачите, таки довелося зустрітись!..

Н а с т я. Ви тільки сьогодні приїхали? А що ви тут робили, в полі?

К о л о с і й. Я? Ходив по ланах, слухав, як співає жито... і немає музики кращої над цей спів.

Н а с т я (*усміхається*). Справді? А про що ж воно співає? Хіба ви розумієте його мову?

К о л о с і й (*знов бере її руки*). Так, Настю, розумію... Я агроном, і для мене нема таємниць на цих ланах... Вони розповідають мені багато цікавого і про себе, і про людей, що на них працювали. Ось подивись на оцю мітлицю — вона починає рости на полі, що закинуте, занедбане не менше, як десять років, бо до того на ньому росли інші трави — пирій, деревій, полинь... Невже так довго гуляють у вас лани?

Н а с т я. Правда... і в нас так само ще є дві десятини толоки,— то вона й тепер гуляє...

К о л о с і й. Так, і це я бачив... Але тоді, як одна земля відпочиває у вас по кілька років, другу ви виснажуєте дощенту. Хіба ж у вас не знають, що треба не тільки брати та брати без кінця у землі, а й давати їй, повернути їй землі чогось споживного, щоб відновити її родючу силу. І проспівало мені жито на отих ланах... І сумна була та пісня, Насте... «Засіяли нас після пшениці,— співали колоски, хитаючи сумно головою,— висмоктала пшениця з ґрунту все споживне, а нам нічого й не залишилось...» І справді: і пшениця, і жито забирають з землі ті самі харчі для свого життя. А якби перед тим росла конюшина, вона б не тільки не висмоктала з ґрунту того, що потрібно для жита, а ще й сама збагатила б ґрунт. Невже у вас і цього не знають?

Н а с т я. Всі так сіяли ще за дідів...

К о л о с і й. Правда, велика це неволя оті старі зви- чаї... А чиї це пари, тільки позаорані, простяглися отам біля вітряків?

Н а с т я. Це, мабуть, нашого созу, та й наші там е...

К о л о с і й. То хіба ж можна так пізно орати пари?! А що ж ви робили навесні, коли земля була ще вогка, коли її ще не висмоктали бур'яни, що порозросталися за літо? Мов та наречена, ждала вона хлібороба, а ви про неї й забули. А тепер ви засушили ґрунт і матимете на десятині на 34 пуди зерна менше... Погано, Насте, погано!

Н а с т я (*почервоніла*). Та я ж казала татові, а він ще нагримав на мене. Ти, каже, за Сироваткою тягнеш (*сміється*), це в нашому созі є такий бузотер,— батько його страшенно не люблять,— він все наперекір їм робить. Так і не виорали... на злість Сироватці. (*Сміється*). Щоб пошанування свого не знизити.

К о л о с і й. Та й виорано у вас не скрізь добре. Треба було орати не впоперек отому Сироватці, а впоперек схи-лу, щоб затримати воду, та однаковими шарами, та й заскородити як слід... А у вас скрізь грудки... Та ще як посієте засміченим зерном — невесела у вас буде пісня й на той рік... Виснажена у вас земля, Насте, стужавіла... не проходить у ню ні повітря, ні тепло, ні вода,— а щоб була вона пухка та родюча, треба чергувати засіви, на цей рік, скажімо, конюшину чи віку, на другий — озими-ну, на третій — картоплю, просо чи траву, а на четвер-тий і ярину тоді можна. І як оживе тоді ваша земля, як весело зазеленіють лани!

Н а с т я. Важко нам це відразу — та й не знає у нас ніхто, як треба це зробити.

К о л о с і й. От для цього і треба об'єднуватися в арті-лі, в комуні, щоб узяти собі на послугу все, що дає нам наука, розум і досвід. Якби ти знала, Настю, як дружно та весело господарюють в артілі. Там немає вже темних за-турканих селян, що чекають на ласку дощу та сонця, що бояться посухи, граду, жуків. Це було страшним тільки за старого рабського господарювання, а комунари міцно стали на ноги, випростили зігнуту спину. За них працюють трактори та інші машини, вони знають, чим заворожити посуху, бо цілі лани засіяно в них рослинами, що не по-требують вологи. Вони знають, як зробити, щоб не ви-мерзла озимина, на то є свій спосіб — сіяти сівалками, між стебел. Нема в них ні жуків, ні бур'янів, і рівно, високо, всі як один, стоять на ланах важкі золоті колоски. А вдома великі світлі кімнати, електрика, свій клуб, кіно, журнали, книжки, культурне життя і роз-вага...

Н а с т я *(сама бере його руки)*. О, як же це добре, я б сама хотіла працювати в такій комуні!

К о л о с і й. Правда? І в комуну б пішла?

Н а с т я *(в запалі)*. З тобою!.. *(Замішалась і почер-воніла)*. З вами... *(Ховає обличчя)*. О, я сама не знаю, що кажу... Ви зовсім мене... заворожили.

К о л о с і й *(усміхається)*. Ти сама, мабуть, заворожил-ла мене, мов та мавка, мов душа золотої пшениці, що дих-нула на мене серед цих безмежних ланів. *(Підіймає її голову)*. Звідки ти взялась на моєму бідному шляху, чу-дова дівчинко *(не витримавши, цілує її уста)*, солодка моя пшенице!

Н а с т я. О мій любий!..

Голос дуже здалека: «Насте-е-е! Агов!»

Н а с т я (*зривається на ноги*). О боже ж мій, я зовсім про них забула. Прощавайте... (*Бере кошика*).

К о л о с і й. То коли ж ми знов побачимось з тобою?

Н а с т я. Ви будете тут увесь час?

К о л о с і й. Кілька днів, потім поїду до комуні, до району, а потім знов повернусь.

Н а с т я. Приходьте... завтра... на це саме місце... Якби ви знали, як я вас...

К о л о с і й. О моя ластівко!

Н а с т я. До завтрього... (*Утікає*).

К о л о с і й (*дивиться їй услід*). Чудова дівчина!.. Отак нестямися, як закохаєшся... (*Іде поволі праворуч*). А жито співає... співає!..

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Козюпина хата, гарно і чисто причепурена. Просто — двері до Настинієї світлиці, ліворуч — вхідні.

I

За столом сидить Козюпа, проти нього Настя, що читає йому голосно листа від сина Івана з Червоної Армії. Остеронь на лаві сидять Левко, молодий, хмурого й пихатого вигляду хлопець, і Тщегласов, колишній дяк, вдягнений у цивільне.

Настя (*читає*): «У нас тепер іде кампанія за збільшення врожайності, по всіх підрозділах читають лекції про осінню засівну кампанію, та про агро-мі-німум. Вам так само треба про це подбати, а як я повернусь з Червоної Армії, то обов'язково вам допоможу. Головне, не забувайте про агромінімум. Ваш люб'ящий син Іван Козюпа».

Козюпа (*чеше потилицю*). Про трієра знаю — це кукільниця, про супрохвостат навіть знаю — це угноєння таке продажне. А що б то воно отой агро-мі-німум? Певно, яка-небудь машина.

Тщегласов. Все безбожна дурниця — оті антихристові протруєння та вельзевулове борошно для угноєння. Як бог схоче, то й так уродить!

Козюпа. Е, ні,— не кажіть цього, Порфире Семеновичу. Не поле родить, а нива...

Настя. Так, тату, нива. Але не родитиме земля, коли все тільки брати од неї, а нічого їй натомість не повертати. Отже, крім жита чи пшениці, треба сіяти ще інші рослини, що самі дають споживу ґрунту. Наприклад, конюшину — після неї в ґрунті буває стільки селітри, як

після 100 возів гною. Та й земля після неї пухкіша та чистіша.

Козюпа. На тобі! А ти звідки це знаєш?

Настя (*замішана*). Мені... мені... казали... але й цього не досить, треба, щоб зерно було чисте, не засмічене бур'янами... щоб було воно сортове, дорідне, стигле, добре на схожість. От тоді й врожай буде кращий. Як це все вживати та вчасно орати землю, то це все й буде агромінімум.

Козюпа. О! Та що ти кажеш! Значить, коли я збирав кращі колоски перед жнивими,—це так само був отой агро-ме-мі...

Настя. Та звісно ж! До того ж і наука веде, тільки не навмання іде, як ми, а з розкритими очима.

Козюпа. Ага! Значить, і я вмію агро-ме-мі... Ну, добре ж. Нехай тепер скаже мені ота пекельна Сироватка, що далеко кудому до зайця, я йому пригадаю!

Тщегласов. Це все добре, шановний Дмитре Івановичу, але як же все-таки нащот нашої, як то кажуть, пропозиції... Нащот мого кандидата Бориса Левка. Щоб одружитись йому з вашою Настею? Адже ж ви знаєте, що господар він заможний, хлопець ставний, видний. Сокол—не парубок! Ну, то яка ж буде ваша резолюція?

Козюпа. Та я, звісно, мені що ж, як вона...

Настя. Ні, тату, як собі хочете, а заміж я не піду.

Козюпа. От тобі й маєш! Як не підеш?..

Настя. Так, тату, не піду. Не піду я до чужої сім'ї, де свекруха гризтиме мені голову з ранку до вечора, де за всю мою тяжку працю я не матиму жодного голоса ні в господарстві, ні в сім'ї. Надивилася я на таке щастя, як Маруся з Петром побрались. Крий мене боже од такої долі.

Тщегласов. Що вона каже? Це вже знов якийсь агромінімум!

Настя. Та я краще піду до колективу, до комуні. Там всі рівні, і чоловіки й жінки, там не визискують жінок, як робочу худобу, там вона такий самий господар, як і всі.

Тщегласов. О, безбожіє!

Козюпа. Та чи ти з глузду з'їхала?!

Настя (*не слухаючи*). Я знаю, що кажу. У нас на селі тільки й живеш, поки дівчина, а як вийдеш заміж, то вже не побачиш світу. А там—після праці жінка вільна, як і всі, їй не треба пектися цілий день біля печі, вона йде до клубу, де слухає радіо або читає газету...

Т щ е г л а с о в. Добре ж ви навчили вашу доньку, Дмитре Івановичу, а ми й не знали!..

К о з ю п а (розлючений, стукає кулаком по столі). Звідки це такі пісні? Зараз же кажи мені, хто це тебе навчив, хто наспівав тобі у вуха?

Н а с т я (змішана). Хто?.. Хто наспівав мені ці пісні?.. (Сміливо піднявши голову). Жито!

Т щ е г л а с о в. Жито?

К о з ю п а. Як жито?

Н а с т я. Так, тату, жито... золоте, високе жито... тисячі років дивилося воно на наші злидні та на тяжку жіночу долю... Тисячу років бачить воно виснажених, вагітних молодичь, що, ковтаючи сльози, жнуть під гарячим сонцем, не сміючи відпочити, беззахисні, безпорадні, знесилені... Бачило воно і бідну вдову, що не має чим обробити свою ниву, яку за половину забрав у неї глитай... Бачило сирітку-дівчинку, що збирала колоски на стерні... Ось про що співало мені жито, коли ви вже хочете знати.

К о з ю п а. Гарні співи — нема чого казати. Але чи не в гречці ти їх чула, паскудо?

Л е в к о. Ти сама не знаєш, що кажеш, Настю. Це й справді якась гадюка наспівала тобі з жита.

Т щ е г л а с о в. Як спокусник змії праматері нашій Єві. Але облудні ті співи, дівчино, не слухай їх, бо путь грішників вимощено камінням та в кінці його безодня пекельна...

Л е в к о. Чи ти ж була у тій комуні, щоб знати, яке там життя? Адже ж там спільне все, навіть жінки. То чи байдуже тобі буде, коли твій чоловік матиме, крім тебе, ще одну чи дві жінки?

Т щ е г л а с о в. То хіба це чоловік! Хіба в них вінчають? Обведуть навколо трактора — і готово. О, розврат, о, розпуста!

Н а с т я. Це брехня, безглузда брехня! Чого ж ви мовчите, тату? Адже ж ви самі були в комуні, а як повернулись, тиждень ходили, мов зачаровані, так вам уподобалось там.

К о з ю п а. Що добре, то добре, але не твого це розуму діло.

Л е в к о. Та що там доброго, дядьку! Це ж тільки так, про людське око — звісно, як ви там були, то вам, як гостеві, все спереду показували.

Т щ е г л а с о в. Звісно. Це й кожен вміє.

Л е в к о. Дома ви хазяїн, господар, якому кориться все до останньої ложки на полиці. А там ви самі мусите коритись якому-небудь комсомольцеві або голоштанькові, ось як отої ваш Сироватка.

Т щ е г л а с о в. А їсти кандьор собачий! Та й того обмаль...

Л е в к о. А працювати до пізньої ночі!

Т щ е г л а с о в. А замість чистенької чепурної хати буде у вас один тапчан та дірявий горщик. Навіть і рушник спільний з яким-небудь нечупарою.

Л е в к о. І сорочки не матимете чистої!

Т щ е г л а с о в. І чарки вже не побачите довіку!

К о з ю п а (*затулюючи вуха руками*). Та цитьте-бо, от насіли, неначе оті мухи. Гудуть, мов джмелі! Цить!..

II

Увіходить Текля К в а с о л я, ще молода вдова, пишна, гарненька, і, як то кажуть, козир-баба.

Т е к л я. Драстуйте вам у хаті! Добридень, моя ясочко. (*Цілує Настю, озирається*). А ти чого тут (*до Тщегласова*), одставна алілуя? Думаєш, що поли обрізав та до спілки якомсь проліз, то ти й не дяк? Стривай, я ще напишу про тебе в газету, знатимеш.

Т щ е г л а с о в. Я ж вас, здається, не чіпаю — не руште й моєї особи.

К о з ю п а (*радісно схоплюється їй на зустріч*). Здорова була, Теклю! Іди мерщій, а то ці джмелі всю голову мені прогризли. Теклю, голубонько моя люба. (*Бере її за руку*). Коли ж ти за мене заміж підеш?

Т е к л я. Заміж за нього, старого дурня? Ти скажи мені краще, коли це ти перестанеш з отими дяками водитись? Гарний же з тебе голова удався! Та чи довго ж воно в нас отак буде? Здається ж, у нас таки колектив, соз (*Тщегласов плює*), а чи подібно ж воно на те? Другий рік існуємо, а й досі ладу нема! Живемо окремо, худоба не успільнена, за реманент щодня бійка, врожай збираємо окремо, то який же це у біса колектив?

Т щ е г л а с о в (*здіймає руки*). О, безбожіе, о, бабська комунізація!

Т е к л я. А з кредитами що зробили? Одержали на машини та на будівлі, а гроші де? Той собі хату поставив, той дочку заміж видав, а той просто свиту нову справив. Небагато ж бідності користі з такого колективу! Допомогли ви кому обсіятись, влаштували недільника, як я пропонувала? Скільки я б'юсь, щоб завести спільну молочну худобу та заснувати молочарню разом із созом «Пролетар». (*Тщегласов плює*). То хіба хто мене слухає? Тепер я бачу, куди вітер віє!.. Я б давно вже на тебе плюнула, та, звісно, дурна баба (*тепло*), не можу, дурна, забути, як ти мене торік од глитайської оренди визволив. (*Витирає очі*). І чого б я оце йшла до колективу, коли мене до куркулів та до попів тягне? Хто вліз в будяки, в них і убереться. Сором, неслава, ганьба!

Т щ е г л а с о в. О, безбожіє! То де ж це видано, щоб баба отак пащекувала? Жінці дорога од печі до порога. Чи не глаголе ж і святе писаніє к коринфянам Павла чтєніє: «жени ваші да мовчать на зборах, не дозволено-бо їм говорити, но (*піднімає палець*) тільки повинуватись».

Т е к л я. Що таке? Який це дурень тобі сказав?

Т щ е г л а с о в. О, безбожіє! Не дурень, а апостол Павел.

Т с к л я. Апостол Павел? Ну, то він в нас не має права голосу, і ти разом з ним, а я маю і матиму і всім скажу, що Козюпа до попів тягне і соз розвалив. Ось! На тобі — маєш!

К о з ю п а (*в розпачі*). Та що це за кара божа? Тебе ще не було! Потрібний мені дуже отой ваш соз: вліз, а тепер і сам бачу, що даремно. Велика мені користь з нього?

Т е к л я. Ах, ось воно як! Ну, то йди ж, іди геть, слава тобі господи, баба з воза, коням легше! і без тебе найдемо раду, не турбуйся. Тепер принаймні в нас справжній соз буде, а не якісь орелі, штовх наліво, штовх направо, поки з душі не виверне!

К о з ю п а. Иди, іди, хоч і під три чорти! Мені з вами не по дорозі.

Т щ е г л а с о в. Правильно! Оце золоті слова.

К о з ю п а. Як був господарем у своїй хаті, то господарем і помру! А коритись нікому не буду, ні тобі, ні отому Сироватці!

Т е к л я (*узавшись у боки*). Дурень ти, дурень старий, а не господар. (*Хитає головою*). Господар! Ну, добре, е в

тебе, дурня, шість десятин, трое коней, свині, корови, вози. Добре. Ну, а далі що? Адже ж у тебе донька та двоє синів. Один вже великий, в армії, другий — росте. Виростуть обидва, поженяться, чим ти їх годуватимеш? Отим самим трипільям дідівським, чи толокою? Адже ж скільки ти не літуй на своїх ланах, двох жнив не буде і крашого врожаю не збереш, бо тісно, — на таких клаптиках ні сіво-зміни людської не заведеш, ні машини.

Козюпа (*чуха потилицю*). Ну, і уїдлива ж баба, знає, чим дошкулити.

Текля (*в запалі*). Значить, як маєш ти цього року вісім або дев'ять кіп на десятині, то і через десять років стільки саме буде, не прибавиться, а то й менше, бо виснажується земля. Що ж тоді діточки тобі скажуть? Давай, скажуть, нам нашу частину — краще все одно не буде, бо такого господарства не піднести, скільки не бийся, і хату твою заберуть, адже ж жінки в тебе нема, навіщо тобі старому хата? І підеш тоді до якого-небудь сина жити — гірке це життя, погане! Робити ти вже не зможеш, то й годувати як слід не будуть. Дадуть тобі, старому дурню, каші в дірявому горщику на піч, от і вся твоя господа буде — піч та дірявий горщик!..

Козюпа (*в розпачі береться за голову*). Та що це ви позмовлялися, чи що?! Той каже дірявий горщик, ця каже дірявий горщик, життя з вами нема! Це вже справді, як то кажуть, круть-верть, під черепочком смерть. Іди хутко — біду доженеш, іди помалу — біда дожене. Геть звідсіля, сороко мокрхвоста! А я ще до неї залицявся, одружитися з нею хотів!.. Побачимо, як ви там з вашим Сироваткою господарюватимете?!.

Текля. Не бійся, тебе не попросимо, його й на голови оберем.

Козюпа. Тьфу! Ноги моєї у вас не буде!..

III

Вбігають захекані: Сироватка, ще не старий незаможник, дуже бідно вдягнений, але веселий і жвавий. Стусаненко, теж бідний селянин — обидва члени созу «Хлібороб».

Сироватка. О, ви тут... ф... ф... ходім мершій до сільради! Ф... ф... бігли аж засапались. Там до нашого созу пакет надійшов!..

Стусаненко. Величезний пакет з печатками!..

Сироватка. Я хотів взяти, та не дає анахвема секретар.

Стусаненко. Не дає бісів син, ще й глузує.

Сироватка. Не дає, каже, нехай Козюпа, голова ваша прийде!

Стусаненко. Тільки йому, каже, оддам — голові!

Сироватка. Я йому кажу, це ж бюрократизм і тяганина! А він не слухає, паскуда!

Стусаненко. Нехай, каже, голова прийде, Козюпа, Козюпі оддам, а більш нікому.

Сироватка. Ну, то ходім мерщій — може, що цікаве.

Козюпа (*підводиться схвильований, але водночас вельми задоволений*). Гм.— Голова, кажете? Гм, значить, так і на пакеті написано. До голови созу «Хлібороб» Дмитра Козюпи. Бо, значить (*підіймає палець*), Дмитро Козюпа — голова созу. Ось бачите, дурні, без мене й пакета одержати не можете, а не слухаєте.

Текля. О! чи ви бачили, неначе й справді!

Сироватка. Та вже слухатимемо, ідіть хутчій, бо цікаво ж!

Козюпа. Настю! Давай мерщій нову свиту й пояса. Це вам не переливки, це ж громадська справа, тут треба з розумом.

Настя (*подає свиту*). Натє вам свиту, тату.

Сироватка. Та вже чули, чули це, ходім мерщій.

Текля. Та давайте йому шапку, а то він і до завтраго не вибереться!

Всі метушаться коло Козюпи, допомагаючи йому одягтись.

Козюпа. Пояса!

Настя і Текля замотують його довжелезним поясом.

Козюпа (*поправляючи пояса*). Це тобі не... не переливки. Шапку. (*Йому одягають шапку*). Це тобі не петкуське жито... Язиком кожен може, а ти попробуй поголовувати... Люльку! Ціпок!

Нарешті всі виходять, розмовляючи, до дверей, крім Насті. Останнім іде Левко, який зупиняється, коли всі вже повиходили.

Левко. Ну, то як же, Настю?.. Невже так-таки нічого мені не порадиш?

Настя. Що ж мені тобі порадити, Борисе?

Левко. Адже ж я тебе так широко та палко кохаю... Невже ти не віриш мені, Настю?

Настя. Ти ж чув, що я казала?..

Левко. І це твоє останнє слово?

Настя. Останнє, Борисе, дурити тебе не хочу.

Левко. А, то я знаю, звідки ці пісні! Це й справді наспівала тобі якась гадюка в житі... я вже чув дещо про неї. Гляди-но, не довелось б каятись. Начувайся! Попадеться мені ота гадюка — живою не випущу. Не таких бив...

Настя (*зневажливо*). Ось воно що?! Добре, що на-решті признався. Виходить — недаремно казали про тебе, що ти в Прокопенковій банді плутався... А я ще не вірила, дурна, заступалася. Ну, то йди собі. (*Показує йому на двері*). Іди і не вертайся. Бо не місце таким, як ти, в чесній селянській хаті!..

Левко. Добре ж. Ти мені заплатиш за це! (*Виходить, зігнувшись*).

Настя. Принаймні тепер знатиму, хто друг, а хто ворог.

IV

Увіходить Оксана.

Оксана. Що це тут скоїлося з Борисом? Такий в нього розгублений вигляд, я його зараз зустріла.

Настя. Ах, Оксана. (*Бере її за руки*). Пам'ятаєш, як я розповідала тобі про того парубка, що врятував мене торік од гадюки... То я його зустріла знов. Якби ти знала, який він розумний та гарний! Скільки чудового розповів він мені про землю, як краще її обробляти, він агроном — знає все на світі! Він тепер поїхав, а потім приїде ще, він казав, що розбудить, розворушить наше сонне село, викличе нас на змагання — ах, багато чого, я й не пам'ятаю всього.

Оксана. На яке змагання?

Настя. Так, Оксано, на змагання. Він розповів мені, що тепер вся наша країна піднялась в одному пориві — наздогнати, випередити життя!.. Фабрики, заводи, села змагаються одне з одним, хто краще зробить свою роботу. Подумай, яке це чудове слово «Змагання»! Змагатись, бо-

ротись за волю, за краще життя! А ми тут спимо і не знаємо, що робиться в світі.

Оксана (*зневажливо*). Змагання! То кому ж на користь оце змагання? А, розумію, це, мабуть, знов пришлють наказа з міста, щоб продавали за дурницю хліб кооперації, хто, мовляв, більше — ось як весною возили дурні хліб з червоними прапорами в місто. Це вони вміють підманювати отаких дурнів, як твій батько. (*Глузуючи*). Ану, мовляв, хто мерщій — неначе дітей свистулькою.

Настя. Та вже отаким глитаєм, як твій батько, це не до вподоби. Вам аби капшук свій набити.

Оксана. Але я бачу, ти зовсім закохалася в отого панича з жита. Тільки чого це ти його ховаєш? Боїшся, щоб хто не одбив? Або надто вродливий? Як це він тобі казав? ага, «змагання». Ну, то хочеш зо мною змагатись? (*Сміється*). За нього, за цього панича? Одіб'ю й сама не візьму, але й тобі не дам! (*Сміється*).

Настя (*зневажливо*). Йому не потрібні отакі куркульські лялечки, як ти. Він не панич, а сам селянин, бідняк.

Оксана. Ага, почервоніла, боїшся... (*Сміється*). Побачимо, хто йому потрібний, нехай сам скаже — годі йому у житті ховатись!

Обидві стоять схвильовані, задириливо, з ненавистю дивлячись одна на одну.

V

Увійходять Козюпа, Текля, Стусаненко, Сироватка і ще кілька селян, членів созу, бідняків. Козюпа врочисто несе перед собою великого пакета. Оксана виходить, зиркнувши востаннє на Настю.

Текля. Ну, то читай же мерщій, що воно таке!

Козюпа (*перевертає пакета на всі боки*). Еге — читай, ти думаєш, це таке просте діло. (*Сідає*). А нум, Настю, що воно тут таке, у мене щось окуляри засмальцювались. Сідайте, товариші, послухаємо.

Настя (*бере і розкриває конверта*). А! Я так і думала. (*В захваті*). Це виклик! Виклик до нашого созу!

Козюпа (*переляканий*). Як виклик! От тобі, Гандзю, і книш! Невже до суду за кредити?

Гомін.

Настя. Та ні ж бо, до якого там суду! Виклик на змагання.

Всі. На змагання? На яке змагання?

Козюпа. Невже навулачки битись?

Настя. Та які там навулачки?! Змагатись за врожай, за краще життя!.. Ось слухайте краще.

Всі. За врожай!

Настя (*читає*): «До товариства спільного обробітку землі «Хлібороб» від Любашівської сільськогосподарської артіль «Рушай далі». Товариші! Наша артіль, що об'єднує 74 господарства з площею землі 390 гектарів, має два трактори, молотарки, сівалки та інший реманент, гадаючи на той рік перейти на вищу форму господарювання— комуна, поки що закликає об'єднатись з нами у великий колгосп 4 товариства соз сіл Криничне, Андріївка та Макухи, а саме: «Пролетар», «Надія», «Зірка» і «Хлібороб».

Всі. Наші! До нашого добрались!

Настя. Я ж казала.

Текля. Оце добре! Ось коли діло насправді піде.

Настя (*читає*). Спочатку про себе, що зробили і зробимо ми самі. Не кажемо про очищення чи протруєння зерна, вчасну оранку та правильну сівозміну, це в нас ведеться вже четвертий рік. Цього року ми знов контракували весь яровий та озимий посів, а щоб поширити засівну площу, заорали 60 десятин твердої землі. Не кажемо про наші будівлі, муровані хліви, електрику, що освітлює все наше обійстя, ясла для 40 дітей, їдальню, клуб тощо. Приїжджайте, побачите самі.

Козюпа. Я був, я бачив! Добре, що й казати.

Настя (*читає*). Але даремно ми звемось «Рушай далі» — цього року ми будуємо ще одного корпусу, на 10 квартир, силосну башту, великий мурований хлів для худоби. Ми зобов'язуємось обробити і засіяти восени безплатно 16 бідняцьких господарств.

Текля та інші. Оце так! Не по-нашому!

Настя (*читає*). Зобов'язуємось видати безплатно 400 пудів зерна бідноті ваших созів, по 100 пудів на кожний соз.

Сироватка та інші. Ого! Та що ти кажеш! Це вже непереливки. (*Гомін*).

Настя. Перечистити 1200 пудів вашого засівматеріалу і обміняти 400 пудів.

Гомін зростає.

Н а с т я (читає). Це все зробили і зробимо ми. Але вас ми закликаємо зробити так.

С е л я н и. О! (Гомін зростає і раптом вщухає).

Н а с т я (читає). 1) Перетруїти та перечистити засів-матеріал, 2) знищити бур'яни, викорчувати пирій, вівсюг, і осот, 3) засівати тільки сортовим зерном, 4) своєчасно заорати, не пізніше травня, пари.

С и р о в а т к а (свище). Ф-фю! (Регоче). Не спитали Козюпи! Заорали в свинячі голоси!

К о з ю п а (схоплюється). Знов ця пекельна Сироватка! Зараз же геть з моєї хати!

С и р о в а т к а. Тут не твоя хата, тут загальні збори. Бач який Пілсудський знайшовся.

В с і. Та тихше-бо, далі читайте.

К о з ю п а (соне). Я йому покажу, який я Пілсудський!

Н а с т я (читає). 5) Своєчасно злушити стерню, 6) додержувати правильної сівозміни, 7) допомогти обсіятись удовам та сиротам, 8) вчасно зібрати врожай, 9) колективно обмінати насіння на гатункове, 10) запровадити оброблення просапних культур, 11) коштом зменшення толоки збільшити сівбу озимини.

Гомін.

К о з ю п а (підводиться). Ф-фу, оце так справді змагання! Аж упрів, поки вислухав.

Н а с т я. Ні, ні! Ще не кінець, тату, це саме цікаве!

К о з ю п а. Ой, не можу, розпережи мені, Настю, по-яса, бо аж у голову вдарило. (Настя розперізує). Неначе справді змагався з ким. (Скидає свиту). На і свиту — упрів.

С и р о в а т к а (регоче). Ага! Забрало Козюпу поперек пупа! Та ба, братіку, ні, не допоможе! Тепер, хоч штани зміми, квітневого пару все одно не вернеш! Пізно.

К о з ю п а (розлючений). Дайте мені цього люципера, цю пекельну Сироватку. (Кидається на Сироватку, його затримують). Я йому покажу, як глузувати!

В с і. Та тихше-бо! Що це за кара божа! Викиньте геть оту Сироватку, щоб тихо було!

К о з ю п а (сідає, сонє). Ну, добре, постривай! (Соне).

Н а с т я (читає). 12) Ще радимо вам закласти спільно з союзом «Пролетар» молочарське господарство та здавати вершки молочарспілці.

Текля (*в захваті*). Вра! А що, я казала — не слухали!

Настя. А оце останній виклик — спеціально до нашого «Хлібороба». (*Читає*). Ми знаємо, що ваш «Хлібороб» ще й досі не злютований як справжній колектив, а кожен його член тягне до свого господарства. Отже, закликаємо вас засіяти восени колективно спільний шматок озимини, не менш як 20 десятин, і законтрактувати його цілком державі. Це буде перший крок, що зцементує вас до справжньої спільної праці. Вперед до дальших перемог, до подолання злиднів і темряви!» Кінець.

Хвилина мовчання, потім страшений галас. Всі починають говорити одразу.

Сироватка, Текля. Оце так виклик! Я ж казала! А я не казав? Хто казав за толоку? Звісно, як кого до куркулів тягне! А бідноті ми допомогли — хоч одній удові виорали?

Козюпа. Ну, й накрутили! Ну, й накрутили! І собака з маслом не з'їсть!

Інші селяни. Все правда! Все правда! Хіба це колектив? Он який колектив мусить бути!..

Козюпа. Але тихше-бо, товариші! Тихо! Це ж не базар, по-одному треба говорити.

Галас вщухає.

Козюпа. Що ж, товариші, ви чули? Діло, звісно, хороше, але й важке. Я гадаю, чи не відкласти нам його на той рік, поки зміцніємо?..

Настя (*вихопившись першою*). Ні, тату, ні, соромно вам таке казати! Не можна, тату, іти впоперек усім. Всі прагнуть до спільної праці, бо бачать у ній єдиний порятунк. Чому ж тоді ви проти? Хто не дав заорати пари ще в квітні? Хто проти того, щоб усуспільнювати худобу й реманент? Навіщо ж вам брати на себе таку страшенну вину?

Козюпа (*розлючений*). Та яке твоє діло? Ти ще батька вчитимеш? Геть мені зараз з хати, паскудо!

Настя. Це й кожен уміє ляятись. Нехай вас тоді Сироватка лає. (*Іде в середні двері до своєї світлиці*).

Козюпа. Ну, й часи настали! Слова не дають сказати! Так ось, товариші, я гадаю, що ми все-таки багато дечого зробили — наприклад, відремонтували вози, боро-

ни, плуги — потім... е... взагалі... ось я, приміром, кращі колоски збираю перед жнивими...

Сирова т к а (*регоче*). Збирай, збирай, проти петкусського не назбираєш!..

Козю п а (*свариться на Сироватку кулаком*). Потім, звісно, бур'яни... тее... знищуємо... потроху... ну, зерно, конешно, присоглашаємось, звісно, як дають, то візьмемо. І оп'ять же нащот прочищення — і на це ми пристаємо.

Н а с т я (*з-за дверей*). А чи засіяли ж ви хоч один клаптик спільно? А квітневий пар виорали?

Козю п а. Ой, не дратуй мене, Настю! (*Настя ховається*). Так само і щодо усупільнення. Звісно, одразу важко, але все ж таки робили гуртом, укупі.

Н а с т я (*з-за дверей*). Добре укупі! А чи допомогли ви обсіятись хоч одній удові чи сироті? А тимчасом коні гуляли...

Козю п а (*зривається*). А ось я покажу тобі, як перечіплювати! (*Шпурляє в неї шапкою, вона з реготом тікає*). Що це за кара божа з такою дочкою!..

VI

Вбігає захеканий Т щ е г л а с о в.

Т щ е г л а с о в. Новина! Приїхав з міста агроном-колективізатор, чи з міста, чи з отої артілі, вже не знаю, перевірятиме, що хто зробив. Змагатись, чи що, з вами буде. Ф-ф... не знаю вже, що то воно за «змагання». Мабуть, хто кого перетягне. Я вже бігав до отця Афанасія, питався, він каже: «Настав час — перепояште чресла ваші подвігом добрим, да подвізаємось!»

Сирова т к а. От тобі й маєш! Невже зараз перевірятиме?

Т е к л я. Та ми ж нічого не зробили! Осоромились, осоромились навіки!

Н а с т я. Він, це він!

С т у с а н е н к о (*чухає потилицю*). Авжеж осоромились. Що ж ми йому скажемо?.. і похвалитись нема чим!.. Осоромились, що й казати.

Козю п а (*чухає потилицю*). От, не мала баба клопоту!..

Т е к л я (*накочується на нього*). Це все ти! Через тебе нічого не зробили! Така з тебе голова, як...

Н а с т я (*виходить на середину*). Ще нічого, товариші, не пропало, чого там в журбу вдаватися! Ну, прогавили трохи часу, наробили помилок, але одразу нічого не робиться. На те і змагання, щоб підтягнутись та докласти всіх сил, і соромитися тут нічого. Не зробили сьогодні, зробимо завтра, аби охота та воля.

С и р о в а т к а. Оце правда! Звісно, не кидати справи!

Т е к л я. Правда, правда, змагатись до кінця, змагатись!

В с і. Так, так! Молодця Настя, правильно!

Н а с т я. Не заорали квітневих парів, зробимо друге—адже час іще є. Злуцимо стерню, заоремо чорні пари, перечистимо, обміняємо насіння, заоремо толоку, засіємо колективом усю землю. Покажемо, товариші, що й ми до спільної праці!

В с і. Правда, правда! До спільної праці!

Н а с т я. А там і до артілі пристанемо, це ж певний широкий шлях. І якщо нас кличуть на нього, то не вішати голів, а робити, змагатись, усіх сил докласти!

В с і. Правда, правда!

Н а с т я (*бере перо і аркуш паперу*). Значить, так і напишемо, товариші, у відповідь на їхній виклик!

В с і. Так! Так! Згода! Пиши, Настю. Ти в нас розумна дівчина. (*Всі оточують Настю*).

Н а с т я (*пише й читає*). «Виклика вашого приймаємо, докладемо всіх сил, щоб стати справжнім колективом».

В с і. Правда! Гаразд! Згода!

Н а с т я (*так само*). «До спільної праці, за кращий врожай!»

В с і. За кращий врожай! Слава!..

С и р о в а т к а (*в захваті*). І щоб ото в такого дурного батька та така розумна дочка!..

К о з ю п а (*кидається на нього*). Постривай, пекельна Сироватко!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

У хаті Корбана. Чиста, велика кімната на міський кштат. Стіл, шафа, канапа. Праворуч — двері до другої кімнати.

I

Корбан і Оксана. Оксана в міській гарненькій сукні.

Корбан. Тут і так голова обертом іде, не знаєш уже, до чого й кидатись, то твоїх ще вередувань не ставало! Оподаткували експертним порядком, про землю на степу дізнались, за оренду присікались, землю, кажуть, одбиратимуть для колективу отої босоти, а тут ще вона! Посватався до неї добрий чоловік, непоганий, молодий, то вона ще кирпу гне! Чого ти вередуєш, скажи на милость божу? Якого тобі ще рарога треба? Думаєш, як обрізала спідницю по коліна, то й жениха тобі нема на селі?!

Оксана. Я вам казала, що не піду за Горбенка, і не піду.

Корбан. Та чому «не піду»? Хлопець добрий, тихий, розумний, не багатий, але й не бідний — середняк. Господарство не велике, зате міцне,— кращого й шукати годі!

Оксана. Я вам казала, що не піду за простого мужика, і не піду!..

Корбан. За простого мужика вона не піде! А який же тобі потрібний — фарбований, чи що? Та чи ти здуріла! Та я тебе з хати зараз же вижену, як ти мені такі дурниці казатимеш!

Оксана. Я вам казала, що піду тільки за освіченого, за службовця, за культурну людину. А будете кричати та

примушувати, то й зовсім од вас піду. До комуни піду, тепер жінкам воля! Настя Козюпина йде, я теж піду.

Корбан. До комуни вона піде! Щастячка такого там не бачили? На полі зроду не працювала, без наймички кроку не ступить, до комуни вона піде. Тьфу!

II

Увіходить Шемет, хмурого вигляду, високий, заможний селянин.
Оксана виходить.

Шемет. Добридень, куме, з середою вас! Чого це ви розгримались тут? *(Сідає)*.

Корбан *(не сідає, ходить по хаті)*. Розгримаєшся тут, коли що не день, то новина. Ну, що там на селі чувати?

Шемет *(махнувши рукою)*. І не кажіть краще. Зовсім перевернулося все село... Голота зовсім очманіла, юрбою до колективу суне, до созу того анафемського аж гуде. Вже, кажуть, 18 господарств записалось. Скрізь по селі палають кузні, стукотять молотки, ладнають плуги, ку-кільниці, віялки. Дехто вже перечищає зерно. Комуна ця прислала 2 трієри... аж гудуть!

Корбан. А насіння прислала, не знаєш?

Шемет. Ні, здається, ще не прислала. Чекають.

Корбан. Ги — чекають. *(Ходить)*. Тут би, розумієш, пустити поголоску, що даремно, мовляв, чекаєте, дурні — але ні, так краще, поки ще рано — нехай чекають. Ну, а цей старий дурень — Козюпа, він що? Радий, що босота до колективу посунула?

Шемет *(усміхається)*. Де там радий? Звісно, потилицю чухає, боїться, що землі поменшає на душу, як приріжуть.

Корбан *(стурбований)*. А хіба приріжуть?

Шемет. Кажуть, що приріжуть, як колектив затвердять.

Корбан *(тупає од злості ногою)*. А звідки ж візьмуть вони оту землю? Звісно, од нас!

Шемет. Та це вже, звичайно — кому, кому, а сові лихо.

Корбан. Є в мене, розумієш, одна думка. Якби нам заснувати свій колектив, ми б і од голоти врятувались і

себе б забезпечили землею. Але як це зробити, як? Нам би, розумієш, переманути звідти кращих господарів, щоб були нам за вивіску, бо самих нас не затвердять. Я вже послав Левка до того дурня Козюпи — адже ж він увесь час вагається, до кого пристати... О, може, це він,— хтось іде.

III

Увіходить Левко.

Корбан. Ну що? Бачив Козюпу?

Левко. Бачив. Зараз прийде.

Корбан. Ну, що там у них, як?

Левко. Оті дурні законтрактували мало не всю озимину, тепер, певно, і до нас присікаються.

Корбан. Ну, а босота що?

Левко. В кого є насіння — труять. *(Злісно сміється)*. Але насіння поки що немає того, що обіцяли з артіль. Я вже там декому наспівав у вуха. *(Сміється)*. Та й орати на зяб багатьом нема чим. У кого коней нема. Дехто з босоти вже потилиці чухає, знає, що тепер ми не дамо коней. Але, кажуть, що артіль все таки висилає до них трактора та дві молотарки... Щоб їм колеса поперегорали в дорозі. Сівалки теж нібито йдуть і валка з насінням.

Корбан *(в запалі стукає правим кулаком по лівій долоні)*. От тепер би саме заснувати свій колектив та отого дурня Козюпу од них одбити! Та коли б ще... коли б... Коли б затримати оті трактори та насіння з комуни?.. *(Задумався, вхопивши себе за бороду)*. А того... гм... *(Пильно дивиться на Левка)*. Дорога, здається, од комуни одна — через вересівську греблю?

Левко *(розуміє, хмуро всміхається)*. Авжеж одна — іншої немає...

Корбан. Там, здається, місток є через горбашівське провалля. От, якби туди трактор чи навіть вози попадали — назад би, певно, не витягли!..

Левко *(хмуро)*. Я вже думав про це, не таке от провалля, щоб витягти... Та й насіння б усе загинуло, адже ж там тепер вода, — мало не річка, ще з весни зосталась...

Увіходить Бублій, ще не старий, жвавий, рудий селянин у подертій одежі

Бублій (*тільки-но вступив на поріг, починає реготати*). Га-га-га! Драстуйте вам! З середою! Все по хвормі, вся куркульня в зборі, ріж мою душу вареником! Ха-ха-ха! Тільки мене й бракувало.

Ше м е т. Ну, вже почав, базікало. Куркульня... А ти хто? Кенесе чи що? Такий самий Люципер, як і ми... думаєш, коней твоїх чи вітряка не бачили?

Бублій. Хто я? Я куркуль? Ха-ха-ха, ріж мою душу вареником! Тепер я все одно, що наймит — бачите, яка одьожа. Коней вже нема — ф'ю, корівок теж продав, нічого нема, ха-ха-ха, ріж мою душу вареником! А землі в мене самі знаєте — чорт ма — жінчине все!..

Корбан. Як нічого? А вітряк, а соломорізка, а олійниця?

Бублій. Який же це вітряк, як у нього крила повідкручувані, а соломорізку я поки що до зятя завіз. А олійниця — це синів. Отже, тепер я справжній наймит, ріж мою душу вареником, ха-ха-ха! зараз піду до сільробіткому реєструватись. Може, тобі треба наймита, Василю, то бери мене, ха-ха-ха!

Корбан. Це все добре — не до сміху тепер, панове. Діло є, про діло побалакати треба. Треба нам свого колектива заснувати, щоб босоті верху не дати. А ось, здається, і Козюпа суне.

Увіходить Козюпа, з усіма здоровкається, він помітно сумний та стурбований.

Корбан. Здоров, Дмитре, сідай, тільки на тебе й чекали... Та сідайте ж бо, товариші. Борисе, скажи там, щоб дали чого перекусити, і тее, по чарці. (*Левко виходить*).

Всі сідають за стіл.

Бублій. Га, Козюпо, Дмитре, мудра голово, приймеш мене до свого созу, чи то комуни? Я ж тепер голий, як бубон, той же наймит, ріж мою душу вареником!

Корбан. Та цить-бо, Степане, я гадаю, Козюпі й своя голота набридла. Слухай, Дмитре. (*Оксана вносить тацю з півмисками, чарками та пляшкою, здоровкається й виходить. За нею увіходить Левко і сідає*). Слухай, Дмитре,

і справді, візьми нас усіх до твого созу (*наливає всім чарки*), тільки всіх одразу. Пийте, панове. Бог бачить! (*П'є*).

Всі. Бувайте! Бог бачить! (*П'ють*).

Козюпа. Бувайте! Ет, що там отой соз. Я сам... (*Не договорує, махає рукою*).

Корбан. То-то воно і є. Хіба ж я не бачу, як тобі набридло з отою босотою. Один Сироватка чого вартий. (*Наливає по другій*).

Козюпа (*н'є*). О, люципер, пекельна Сироватка!

Корбан. Ну, ще поки вас там було небагато, то ще сьак-так. А тепер всі до вас посунули. Удови, сироти, всі, в кого немає ні коней, ні реманенту, нічого. І доведеться вам за всіх тих ледащих робити, а земельку, що приріжуть, давай і на них однаково — як і справжньому господареві.

Козюпа (*б'є кулаком по столі*). Краще й не кажи!

Корбан. Отже, надумав я, щоб заснувати нам справжнього колектива, щоб були в ньому справжні господарі, а не босота. Ти б у нас був за голову, ми б тебе всі поважали.

Бублії. Ну, звісно ж! Ще б Козюру та не поважати, ріж мою душу вареником!

Всі. Гаразд, гаразд! Козюпу головою!..

Козюпа. Та я б, звісно, я з охотою. Але якби затвердили тільки?..

Корбан. Про це вже ми поклопочемось. То, значить, згода? Гаразд? Замочити, значиться, нового колектива. (*Наливає всім чарки*).

Усі. Гаразд, гаразд! За наш колектив! За нашого голову Козюпу Дмитра! Слава! (*П'ють*).

VI

Вбігає захеканий Тщегласов.

Тщегласов. Новина! Ви знаєте, хто тут є?

Усі (*схоплюються перелякані*). Га! Що! Де?

Оксана (*виглядає, відхиливши двері*).

Тщегласов. Пам'ятаєте, я вам казав, що тут є інструктор з центра. Ви тоді взяли мене на глум, а він, виявляється, живе в нас мало не місяць. Раніш їх було двое — один головний, так собі панок з портфелем, а другий — мужичок, простий, мабуть, попихач. То вони все

чисто рознюхали, і де в кого земля затаєна, і хто в оренду здає — все. Тепер це все позабирають та оддадуть колективові, і в мене мою толоку, і в отця Афанасія, і у вас, Пилипе Петровичу, що на Гомовщині, і вашу Довгу Пуштош, Василю Оверкійовичу. Все!..

К о р б а н. Та хто? Хто вони такі? Де живуть? Чому ж їх ніхто не бачив на селі?

Т ш е г л а с о в. Чому? Бо вони оселились не в селі, а на хуторі Шпилевенка, в баби Деркачихи. Удень вони нишпорили по ланах, а вночі писали. Тепер залишився один головний, парубійка того вже нема, певно прогнано. То він живе собі в Деркачихи, щодня вимагає яєчні з салом і самогону, а грошей, звісно, не платить. Ну, то Деркачиха, звісно, дурна баба, жене його з квартири. То знаєте, що мені на думку спало?

К о р б а н (стукає долонею по столу). Я вже знаю! Запросити його до себе на квартиру!

Т ш е г л а с о в. Іменно! Ми б тут його, гм... добре підмастили, то він...

К о р б а н. Правильно! Тоді він і колектива нам допоможе затвердити і про землю забуде.

Б у б л і й. Оце правда, ріж мою душу вареником!

К о р б а н. То не треба гаяти часу — так і зробимо. Ви, Порфиріє Семеновичу, зараз же йдіть до нього і скажіть, що знаєте, мовляв, підходящу квартиру. А ми тут все влаштуємо. Добре. Оце добра нагода!

Ш е м е т (підводиться). Ну, а ми поки що підем.

Козюпа і Бублій теж підводяться.

К о р б а н. То і я з вами, підемо до Пилипенка та до Овчаренка. В них і порадимось остаточно, як би це зробити — про колектив і про все. Ходи й ти з нами, Дмитре.

К о з ю п а. Та вже ж. Я тепер з вами — куди вгодно.

Всі йдуть з хати через двері, що праворуч.

Пауза.

VII

Вбігає Оксана, схвильована.

Оксана. Ну й хитрюща ж та Настя! Цілий місяць ховала його на хуторі, думала, ніхто й не пізнає. Ну, то тепер побачимо, чий буде верх у цьому, як то вона казала — сперечанні, пручанні, ага, змаганні! Побачимо, чий

буде верх. Хто кого перетягне, до кого він схилиться, до тебе, чи до «куркульської лялечки» (*Порається в кімнаті, перебирає, прибирає, переставляє, застелює стола чистою скатертиною, потім причепурюється сама перед люстрою, пудриться*). Я тобі пригадаю, яка я куркульська лялечка, казала одіб'ю, і одіб'ю. (*Дивиться у вікно*). А, боже ж мій! Вже ідуть! А я ще й не перебралась як слід. (*Хоче бігти, але зупиняється, вхопившись за серце*).

VIII

Увійходять Тщегласов і Будяк-Бур'яновський, він з своїм саквоюжем і портфелем.

Тщегласов. Я вам казав, що настоящий житлокооп, це ж не яка-небудь, вибачте, мужицька хата — це ж порядні люди живуть. А! Добридень, Оксано Пилиповно! Дозвольте вас познайомити — це хазяйська дочечка, а це буде ваш квартирант—знаменита людина, прямо з центра.

Будяк (*уклоняється*). Дуже радий. Дозвольте познайомитись: Валеріян Будяк-Бур'яновський, артист-імпровізатор, мандрівник, кооператор, престижиджигатор і навіть агроном. Прошу любити та жалувати.

Оксана. Дуже приємно... Сідайте, будь ласка... Я дуже рада. Тата зараз нема, але він мені казав — оце буде ваша кімната... прошу. (*Вона замішана, але не ламається й поводить ся з природною гожістю*).

Тщегласов. Ну, то я піду, поки до побачення. (*Виходить*).

Будяк (*бере її руку*). Ніколи не думав, що зустріну тут на селі таку принадну, таку прекрасну панянку. Я зовсім зачарований, просто збентежений такою чудовою несподіванкою.

Оксана (*спалахнувши*). Як вам не соромно так глузувати... Хіба ж ви не знаєте, що я не панянка, а проста сільська дівчина.

Будяк. За соціальним станом воно, може, й так, але з поетичного погляду, в культурному, так би мовити, аспекті, ви прекрасна панянка, можна сказати — фея!

Оксана. Я вже бачу, що ви глузуйте з мене. Ну, то сідайте ж, будь ласка, відпочиньте. Може, вам чого треба? Може, хочете чаю, чи молока? Я зараз принесу.

Будяк. Молоко «одна тоска, ні — не п'ю я молока. П'ю малагу, п'ю я ром, з молоком я незнайом».

Оксана (*сміється*). О, то я вже знаю! Я вас зараз почастаню нашою слив'янкою — солодка, солодка!.. (*Іде до шафи й ставить на стіл карафку та чарку*).

Будяк. Ради бога, не клопочіться, дорога Оксано, Оксано...

Оксана (*наливає чарку й дає йому*). Пилипівна!

Будяк. Дорога Оксано Пилипівно! (*Бере чарку*). Бо розмовляти з вами для мене солодше за всяку слив'янку. За ваше здоров'я! (*П'є*).

Оксана. Споживайте здорові!.. Ну, то як вам буде що потрібно, скажіть мені або Мотрі. (*Хоче йти*). І тато зараз прийде.

Будяк (*схоплюється і затримує її за руку*). Ого, чого ж ви тікаєте, вельмишановна Оксано Пилипівно? Будь ласка, посадьте трошки зо мною, розкажіть, як ви тут живете? (*Бере її за руки й примушує її сісти поряд себе на канапі*). Невже я такий страшний?

Оксана (*опустивши очі*). Ото ви знову глузуйте? Хіба вас цікавить наше життя? Ви, мабуть, бачили стільки на світі, що...

Будяк. Да, можу сказати, дещо таки бачив. Був і артистом, і хористом, кур'єром і шофером, кондуктором, інструктором, всім. Як то кажуть: «грає доля чоловіком, не питаючи його — одного робить музикою, а другого — чабаном».

Оксана. А мені... а мені казали, що ви... як це... агро-агроном.

Будяк. Ну, то звісно!.. То все було раніш, а тепер я вже справжнісінький агроном. (*Налива собі чарку і п'є*). В мене, дорога Оксано Пилипівно, така вдача,— де я сьогодні опинився, то така й професія в мене: в місті — я службовець, на заводі — прогульник, в поїзді — заєць, в монастирі — чернець, а на селі — коли хочете — агроном.

Оксана (*щиро*). О, то ви, мабуть, дуже вчена людина, як можете це все робити!

Будяк (*бере її за обидві руки*). Та, нічого собі. Але з тобою, моя люба дівчино, я забуваю всі мої професії і мандрівки. Тільки б дивитися в ці чудові очі, тільки б цілувати ці свіжі уста. (*Пригортає її до себе й цілує в губи*).

Оксана (*схоплюється*). Ви знов глузуєте з мене, як вам не соромно!

Будяк (*теж підводиться*). Присягаю тобі, що ні! (*Затримує її*). З першого погляду я закохався в тебе, моя солодка дівчино. (*Знов обіймає й цілує її*).

Оксана (*виривається*). Та пустить-бо! Як вам не соромно! Хтось іде. (*Вибігає*).

Будяк (*береться за голову*). Здається, я трохи поспішив зі своєю агрономічною пропагандою... Не засіявши ниви, поліз по врожай. Ще ласкава дівчина, друга б по пиці заїхала. (*Наливає і п'є наливку*). Але, здається, я таки влипнув — мене вважають за агронома. Гм... (*Знов п'є*). А що як вона поскаржиться батькові? (*Прислухається*). Неначе хтось прийшов, за двері сіпає... Треба сміливіше, показати їм, що я неабихто. (*Сідає і, виїнявши з теки якісь папери, починає їх розглядати*). Хто там?

Корбан (*увіходить, вагаючись, про себе*). Біс його знає, з чого почати, ач який сердитий — гм-кхм...

Будяк. Хто там? Ви до мене?

Корбан. Та вже ж до вас... Це ж я, Корбан — ту-тешній господар. Це ж я й запросив вас до себе жити — ми ж до вас з усією прихильністю, то хіба ж так можна — за віщо ж нас усіх так скривджувати? (*З-за дверей виглядає Бублій і Шемет*).

Будяк. Так і єсть, поскаржилась підла дівчина! (*Підводиться, голосно*). Та чого ви до мене причепились?! Та ви знаєте, хто я такий! Я знаю всі ваші штуки! Тут у вас на селі заможні селяни землю затаюють, хліб ховають! Ви знаєте, що як я (*хлопає по паперах*) напишу до центра про всі ваші куркульські хитрощі, то погано вам буде?! Я вам покажу, як до мене чіплятись!..

Корбан (*переляканий*). Будь ласка, не гнівайтесь, товаришу інструкторе! Це-бо все брехня! Які ми там заможні, так тільки на життя ледве вистачає... Ми навіть колектива хочемо заснувати, то якби ви нам допомогли та не писали до центра про оту землю, що її нібито затаєно, ми б вам щиро подякували. (*Виймає з кишені пачку грошей*).

Будяк. Ні-ні, що це ви. (*Про себе*). Ось воно що!..

Корбан (*підморгує іншим*). Степане, Василю, ходіть...

Бублій і Шемет увіходять, вклоняються Будякові.

Б у д я к. Тепер я бачу, що ви справді добрі люди, але важка ця справа — треба в центрі клопотатись.

К о р б а н. Та звісно ж. Ото ж ми і просимо вас, щоб ви отих списків про нас не складали — про землю та про оренду. Та допомогли нашому колективові, щоб його затвердили. Щоб нашого, розумієте, затвердили колектива, а не отої босоти. А ми вам за це красенько подякуємо. Ось поки що 200 крб., а як усе буде гаразд, то стільки ще дамо.

Б у д я к. Що це ви, що це ви — я не беру. Хіба що на які витрати в місті, на марки, або кого підмастити — без цього, звісно, не буває. (*Бере гроші*). Що ж, нехай буде по-вашому, я бачу, що ви люди добрі, треба вам допомогти.

К о р б а н (*задоволений*). От спасибі вам, товаришу агроном!

Б у б л і й. Оце добре, ріж мою душу вареником! Ви ж бачите. (*Показує на себе*). Самі незаможники.

Б у д я к. Добре, добре. Дасте мені ваші папери, хто увіходить до вашого колективу, а я хоч і сьогодні до міста поїду. О, в мене там всі знайомі, в кожному театрі контро-марку маю. Для мене це — раз плюнути!..

К о р б а н. Гаразд, гаразд, все дамо. А тепер, будь ласка, ходім пообідаємо з нами в садку, треба ж нового колектива замочити.

Б у д я к. І це можна. На добре я завжди пристаю.

Всі виходять праворуч.

О к с а н а (*вбіга схвильована*).

О к с а н а. Невже ж він справді закохався в мене? Яка ж я рада!.. Побачимо тепер, Настю, чий буде верх у цьому змаганні. Твій, чи куркульської доньки?..

З а в і с а

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Майдан перед сельбудом на селі. Гарний сонячний ранок 2 вересня. Ганок хати-читальні, оздоблений гірляндами, червоною матерією, снопами та вінками з жита: «Сьогодні святкуватимуть день врожаю».

Ліворуч на авансені якась колода, що на ній сідають перехожі. Селяни весь час сновигають майданом. Подекуди збираються купками, схвильовано розмовляючи.

I

1-й селянин. Чи ти ж чув? От де наше насіння!.. Ціла, кажуть, валка загинула!

2-й селянин. Та хто тобі казав? І де це скоїлось?

1-й селянин. Омелько казав. Адже всі знають. Під Горбашами, чи що. Певно, хтось містка підпиляв, так усе в воду й бебехнулось. І трактор, кажуть, загинув. Трактор місток провалив і вози за собою потягнув.

2-й селянин. Це вже їхні штуки — куркульські!

1-й селянин. Авжеж їхні. *(Проходить)*.

Ще двоє селян-бідняків увіходять з лівого боку.

3-й селянин. Та де саме це скоїлося? На Горбашівському проваллі? Та звідки ж там вода?

4-й селянин. Ще з весни зосталася. От тобі й діждались насіння! І що тепер робити, ні коней, ні пшениці. В мене цього року і зовсім нема. Саме жито. Чим же тепер сіяти?

3-й селянин. Хто ж його знав, що таке лихо буде?..

4-й селянин. Це все їхні куркульські штуки! Певно, містка підпиляли. І агроном, кажуть, загинув — голову пробито — мертвого сюди везуть...

3-й селянин. От тобі й свято! Добре свято.

Проходять.

III

Увіходять Тщегласов і Шемет.

Тщегласов (*вказує на оздоблений ганок*). Ач, святкувати напосудились, антихристи. Добре тепер святкуватимуть, ха-ха-ха. Кажуть, що й з району поприїздили... люципери.

Шемет. Аякже, ще вчора поприїжджали. На антонобілі. Ціла купа.

Тщегласов. Але не допустив господь нечестивого свята! І трактора їхнього сокрушив, аки колесницю фараонову. Тепер побачить народ, що то значить, замість спаса та пречистої, язичеські свята святкувати.

Шемет. Еге ж, побачить босота, як на чужу пшеницю ждати. Не засіяли тепер, прогавили кращий час, а там дощі почнуться, те та се...

Тщегласов (*злорадно*). Авжеж! і на зяблю не заорали — трактора отого чекали.

1-й і 2-й селянин вертаються.

Шемет (*до першого*). Чого ж це ти, Трохиме, без мішка? Адже ж там вашому брату пшеницю видають, з горбашівського болота, ха-ха! Тисячу, кажуть, пудів привезли. Іди мерщій.

1-й селянин. Глузуй, глузуй, сволото. Дивись краще, щоб не дізналися про твої чотири десятини, що ти заховав на Довгій Пустоші. Нехай вона й довга, але в районі рука ще довша, начувайся.

Шемет. Базікай, базікай, дурню — в нас і в окрузі рука є — ще довша.

Селяни проходять.

Тщегласов. Ага, пак, до речі, нічого не чути про нашого інструктора, про того Бур'яновського? Мусив би вже приїхати?

Шемет (*чухає потилицю*). Та я вже сам думав про це — звісно, що пора. Чи не шахрай він, зрештою, який?

Проходять.

IV

Увіходять Корбан і Козюпа. На Козюпиному обличчі тінь турботи й суму, він навіть змарнів і неначе якось постарішав.

Корбан теж стурбований, але несе голову ще вище, ніж колись.

Козюпа. Ой, негаразд у нас робиться, куме, негаразд... Вже й на зяб орати час, а про колектив ні слуху, ні духу... Та й не бачу я, щоб цей колектив був — кожен на своє коло воду тягне, тільки і є спільної турботи, як би державу краще ошукати, який же це колектив, куме?

Корбан (*гостро*). Та вже який є. Я цьому колективу хазяїн і інших порядків мені не треба.

Козюпа (*здивований*). Як ти хазяїн? А ти ж казав...

Корбан (*не слухаючи*). Я бачу, що в тебе ще созівська заправа шумує. Не треба було і йти до нас, якщо тебе до комунії тягне.

Козюпа так очманів, що аж зупинився серед дороги.

Козюпа. Я-ак не треба?.. То ти ж сам!..

V

Цієї хвилини на майдан увійшли Сироватка, Текля і Стусаненко. Корбан тимчасом пройшов далі. Козюпа, побачивши Сироватку й Теклю, мимоволі робить до них кілька кроків.

Козюпа (*нерішучо*). Добридень, Теклю... Добридень, Аксене. Давно я вже тебе не бачив...

Сироватка (*раптом повертає до нього*). Це ти до мене кажеш? (*Суворо*). Чого тобі од нас треба?..

Козюпа (*знітившись*). Я... мені... нічого... адже ж давно бачились... то й думав... побалакати.

Сироватка (*гостро*). Нема нам з тобою про що балакати, Дмитре (*суворо, з гострим докором, без звичайних своїх жартів*), і нема тобі до нас вороття. Чи не тобі ж ми звірили найдорогше, що в нас було, наш колектив? Чи не тебе ж ми обрали проводирем, щоб показав нам шлях до спільної праці, до кращого життя? А що ти зробив з нами? Зрадив без сорому святу справу, зрадив товаришів, перекинувся до наших ворогів, щоб глузувати з бідноти. Ну, то йди ж до них! Чуєш, як вони радіють, що загинув наш трактор? А до нас тобі нема вороття! Йди, побачимо, чи знайдеш ти там свою долю. А ми і без тебе не заблудимо, не зіб'ємося з дороги. Прощай!..

Козюпа ввесь час, поки говорить Сироватка, поривається до нього. Він надзвичайно схвилюваний, весь тремтить од сорому і розпуки.

Козюпа. Аксене, Аксене, не хотів я цього зробити. Я й тепер з вами, не женіть мене, не цурайтесь мене. Аксене!

Сирова т к а. Пізно, Дмитре, було б тобі раніш думати. *(Виходить)*.

Козюпа хитається й ледве добравшись до колоди, що лежить ліворуч, сідає на неї, похиливши голову на руки.

Текля *(що під час цієї сцени з жалем дивилась на Козюпу, тепер підійшла до нього і кладе йому руку на плечі)*. Ось бачиш, Дмитре, що то значить відбитись від своїх, од свого класу... Чи порадили ж вони тобі — оті глитаї? Чи розуміють вони, чим твоя душа боліла? Хоч і сварився ти весь час з Сироваткою, та спільна у вас була турбота, бо обидва трудящі, обидва власним потом годовані.

Козюпа. Погано мені, Теклю, погано...

Текля. Не журись, Дмитре, хоч і погано ти зробив, та, може, передумають іще товариші, і я попрошу за тебе. Ну, що ти поробиш, не можу, дурна, дивитись на тебе, старого дурня *(втирає очі)*, самі очі плачуть. Не можу, дурна, забути, як ти мене з глитайської оренди викупив... *(Плаче)*.

Козюпа *(підводиться)*. Теклю, голубонько, тільки ти ще й жалієш мене, старого, всі кинули, всі цураються. Не кидай хоч ти мене, Квасолечко моя люба. *(Бере її руки)*. Ти ж знаєш, який я до тебе прихильний, тільки боявся, що ти все з мене глузуєш, а то б давно вже посватався до тебе. Йй-бо, хоч і зараз! Іди за мене, Квасолечко.

Текля *(втирає очі)*. Ще що вигадай, старий дурню-у-у. *(Плаче)*.

Козюпа. Та йй-бо! Не кидай мене, Квасолечко, не лишай, і до артілі укупі підемо. Згода?

Текля. А я зна-а-а-ю? Вигадав, дурень старий *(втирає очі)*, а тепер панькайся з ним! Мало мені без тебе клопоту. *(Іде праворуч)*.

Козюпа *(радий)*. Теклю, Теклю, Квасолечко, який же я радий. *(Іде за нею)*. Дай же я тебе поцілую.

Текля. Ач, який швидкий?! Постривай, я ще тобі все пригадаю, знатимеш, як товаришів зраджувати. *(Виходять обое)*.

VI

З протилежного лівого боку входить Стусаненко, а за ним стурбована, перелякана Настя.

Настя. Та хто ж, хто казав вам про це? Не може, не може цього бути!

Стусаненко. Та всі кажуть, придавило на смерть, молодий такий, агроном. А хто каже, нібито з обріза, з кущів, не розбереш. Тільки везуть сюди вже мертвого... Добре тобі свято буде!.. Навіть прізвище його казали — Колосій, чи що — молодий ще хлопець.

Настя. Ой!.. *(Безсило опускається на колоду і плаче)*. Ні, ні, не може цього бути!

Стусаненко. То чого ж це ти? От іще горе з отими дівчатами! Та хіба ти його знаєш, Настю?

Настя *(зривається на ноги)*. Він, такий ласкавий, добрий, він, що розуміє, як розмовляє кожна травиця в полі... І невже ж, невже ж його нема? Ах, покошено вже золоте жито... Не співатиме більш чудових пісень, про які він розказував так ніжно, так ласкаво, і його покошено разом з житом... Пустити мене, Юхиме, я побіжу до нього, туди, де він. Але стій, хто то нахвалявся тоді, що заб'є його, коли побачить у житі?.. А, он воно хто!.. *(Зупиняється, опанована новою думкою, потім біжить праворуч)*.

VII

Назустріч Насті з правого боку виходить Оксана, по святковому прибранна в багате селянське вбрання.

Оксана *(згорда, до Насті)*. Добридень, Настю. Куди це ти так поспішаєш? Чому це ти не питаєш мене про свого агронома, якого ти так пильно переховувала? Але не пощастило! Не вдалося затримати біля себе! Не тебе він вибрав, а мене, хоч і «куркульська я лялечка». Я казала тобі, що одіб'ю, і одбила!

Настя *(здивовано)*. Про кого ти кажеш, безумна? *(Хапає її руки)*. Ти... ти що-небудь чула про нього? *(З надією)*. То де ж він, де?

Оксана *(знижуючи плечима)*. Ну, та звісно ж,— про Валеріяна. Адже ж він заручився зо мною і поїхав до округи клопотатись за наш колектив. Сьогодні він, мабуть, повернеться.

Настя. Валеріян? То тебе обдурили, нерозумна дівчина! Це зовсім не агроном, а так, якийсь пройдисвіт... Він примостився був у Юрка, що давав йому деяку роботу. Це, певно, якийсь шахрай!..

Оксана. Та брешеш! *(Стурбовано)*. Ти брешеш, ти просто заздриш мені!..

Настя (*в тузі хитає головою*). Так, Оксано, заздрю, бо живий твій Валеріян, а мого Юрка... вбито! Але ж ні, ні, я не можу цьому вірити, ходім, Юхиме, до сільради, може, там що знають про нього.

Стусаненко. Еге, питаємо в товаришів, що приїхали, вони напевно знають. (*Виходять обоє*).

Оксана (*схвильовано*). Вона вся тремтить, плаче... згадуючи свого Юрка. Виходить — це правда. То хто ж тоді він? Невже ж він обдурив нас усіх?.. Та ні, ні — це брехня! (*Виходить*).

VIII

Увіходять перші селяни-незаможники — Сироватка, Текля, ще кілька селян-бідняків. Всі зупиняються проти сельбуду.

1-й селянин. Але що ж робити? Час вже сіяти, останні дні. Не сьогодні-завтра бабине літо почне літати, ач, які дні стоять...

4-й селянин. Що ж то буде за «масив», як засіємо нашим пустим зерном. Та в мене й такого нема, пшениці — ані зернини!

2-й селянин. Та звісно ж... пuste наше зерно... сама пущина...

4-й селянин. Добре тобі змагання! Наобіцяли сім мішків гречаної вовни!..

3-й селянин. Еге ж! Сівалки, казали, пришлють рядкові...

4-й селянин. Трактори, молотарки...

Сироватка. Та чи ви подуріли! Чого ви лементуєте? Ви ж чули, що місток провалився, і все загинуло. Не знаєте хіба, чії це штуки? (*Свариться кулаком*).

1-й селянин. То значить, так і кинути нас на поталу отим глитаям? Чуеш, як вони радіють? Адже ж і на зяблю орати вже час, де ж тепер тих коней взяти? Хіба нашими кіньми все заореш?

4-й селянин. Еге ж. А в мене й тих нема. Сунься тепер до глитая, він тобі дасть. Це, виходить, обіцяли, обіцяли, а як до діла, то робіть, що хочете, самі.

Усі. Еге ж, еге ж! Добра тобі допомога!

1-й селянин. А ми ще хотіли заорати чорні пари, толоку...

3-й селянин. От би тепер отого трактора, що загрузнув...

4-й селянин. Де ж це все зробити без коней? Певно, прийдеться як і торік кожному окремо робити.

2-й селянин. Авжеж, мабуть що так.

3-й селянин. Така вже наша доля злидарська...

Текля. Сором вам казати таке, товариші! Адже ж ми виклик прийняли? То невже ми змагання зречемося? Це ж ганьба, неслава на все село!

1-й селянин. Але що ж робити? Осоромились на всю округу...

4-й селянин. Що там осоромились,— як про нас ніхто не дбає, то й сорому нема. Не на нас той сором. Два тижні з порожніми мішками ходимо.

Сироватка. То йди до глитаїв, дурню, як у самого вже віри нема! Не нашого ти тоді класу, не бідняк, коли радянській владі не віриш. Не може цього бути, щоб артіль чи хто інший нас отак кинула. Загруз один трактор, другого дадуть, загинуло насіння — ще привезуть. За нас вся держава дбає!

Селяни. Правда, правда! Не може цього бути, щоб про нас забули!

4-й селянин. Але коли ж це буде? Доки сонце зійде, роса очі виїсть!..

Селяни. Еге ж! Неправда! Держава знає! Не може цього бути. Держава за нас!

Всі говорять разом.

ІХ

На майдан увіходять Корбан, Левко, Шемет, Бублій, Тщегласов, та ще кілька куркулів.

Шемет. Еге, та тут уже цілий мітинг. Ач, скільки босоти насунуло.

Тщегласов. Еге ж, це вони, мабуть, святкують отой «день врожаю», люципера свого, замість спаса.

Шемет. Ні, то вони, певно, пшеницю одержують. Тую, що комунія прислала. Гей, Сироватко, а де ж твій мішок? Куди це ти пшеницю сипатимеш? Ха-ха-ха!

Бублій. Та вони не туди прийшли. Слухайте, товариші! Це ж не тут видають, ходіть, мерщій на горбашівське болото, там ваша пшениця під містком, ха-ха-ха! Там вам жаби ради дадуть, ха-ха-ха!..

Шемет. Ну, то коли ж це ви засіватимете отой ваш

масив? Кажуть, що вже руками не хочете сіяти, сівалки придбали.

Корбан. Ет, що там сівалки,— тепер вони тракторами оратимуть, кіньми вже не хочуть, без трактора і кроку не ступлять. Колектив!

Бублій. Ви ж хоч ганчірками ноги позамотуйте, бо трактор босі пучки оддавить.

Сироватка. Глузуйте, глузуйте, гадюки, ще побачимо, хто останній сміятиметься. Даремно тільки ти, Бублію, крилля від свого вітряка повідкручував, прийшла на тебе бомага з району. Та й про твою оренду теж, Корбане. Взавтра комісія буде — на поле поїде.

Корбан (*стурбований*). Брешеш, падлюко!

1-й селянин. Та що там розмовляти з ними, товариші! Женіть їх звідсіля! Тут наше свято!

Селяни. Еге ж! Бийте їх, проклятих!

1-й селянин. Еге ж! бити їх, лиходіїв! Таке злочинство зробили та ще глузують. Потрощити їм макітри к чортовій матері!

Гомін і сварка дужчають. Перший селянин і ще кілька наступають на глитаїв, махаючи ціпками і загрожуючи кулаками.

Раптом чути поки ще далекий, але могутній і характерний гуркіт кількох моторів, що чимраз дужчає і наближається.

Всі зупиняються і починають прислухатись. Тієї ж хвилини вбігає захеканий Стусаненко, за ним іде Настя.

Стусаненко (*в захваті кричить ще здалека*). Товариші, товариші! Чудеса! Новина! Чуєте? Там.. на шляху... з боку Вільшанки суне до нас... аж 7 тракторів, 7 тракторів одразу! Аж земля гуде! Чуєте?.. А за ними ціла валка... якісь машини, насіння, а одна машина, неначе той вагон, на колесах... червона... (*Задихався*).

Селянин (*схвильований*). Та що ти кажеш! Де?.. 7 тракторів... То, може, це не до нас? (*1-й селянин побіг подивитися*).

Куркулі відступають збентежені.

Сироватка (*в запалі*). Я ж вам казав, товариші! Не забула про нас держава!

4-й селянин. Та, може, це не до нас? Чому ж тоді з Вільшани? Адже ж наша артіль зовсім на другому шляху?.. (*Гуркіт моторів дужчає*).

Сирова т к а (до куркулів). Ага! Очманіли, падлюки? Чуєте? Чуєте, як гуркотять мотори? Це вони, наші трактори, що везуть нам насіння, машини, що заорють та засіють нашу землю. Увірвалось! Не вдалося втопити нас у болоті!

Гуркіт вже зовсім близько.

Н а с т я (схвильована виступає до куркулів). Ага! Чуєте, як співають трактори? Чуєте, лиходії, цю грізну пісню, що віщує вам помсту за всі ваші злочинства? (Бачить Левка). А, тепер я знаю, хто це зробив! Я знаю тепер, хто підпиляв містка, щоб затримати нашу валку, хто підняв злочинну руку на мого Юрка! (Левко мимоволі відступає, знітившись). Це ти нахвалявся мені, що не випустиш його живим?! А тепер ховаєшся, знітився?! Не сховаєшся од помсти, од суду!..

С е л я н и н. Тримайте ж, тримайте його! Бачите, як зігнувся. Так ось воно, чії то штуки!

XI

Вбігає радісно схвильований 1-й селянин.

1-й с е л я н и н. До нас! Всі до нас! Аж 7 тракторів суне...валка з насінням, машини. Вже на горбочок в'їхали. Дивіться, онде! Вже й звідсіля видно.

Селяни дивляться в радісному зворушенні, як 7 тракторів один по одному підіймаються на горбок, тягнучи за собою валку машин і насіння.

Гомін: «Йдуть! сюди йдуть!..»

Увіходять кілька товаришів з району та ті, що приїхали з валкою. Серед них Колосій — він тепер у міському вбранні, голова забинтована. За ним ще кілька селян, в тому числі Козюпа й Оксана.

Гомін

Н а с т я (скрикує). Юрко! Юрко! Ти живий, здоровий!.. (Кидається до нього й плаче, зворушена).

К о л о с і й (тисне їй руки). Добридень, моя Настусю! Це я винний, що не сповістив про себе, примусив тебе хвилюватись. Все гаразд, моя любо, не плач — я майже непошкоджений. (Виходить по східцях на ганок, що править за трибуну). Добридень, товариші, вітаю вас з великим святом, святом урожаю, святом перемоги праці!

С е л я н и. Здорові були! Здорові! Хай живе свято врожаю!

К о л о с і й. Але не такі радянські свята, товариші, щоб сидіти на покуті, шануватись та заспокоїтись на тому, що зроблено. Наші свята — це невтомна боротьба за дальші і дальші перемоги на шляху до кращого життя! Сьогодні в нас урожай, і ми вщерть наповнили наші клуні золотими снопами пшениці. Але на той рік ми повинні геть порозкидати наші клуні і збудувати муровані, ширші, бо мало нам цього врожаю, бо бореться наша країна, щоб поширити наші засіви, щоб узяти од землі все, що може їй повинна вона дати. Чи не з вами ж ми вийшли на змагання за збільшення наших урожаїв? Чи не ви зобов'язались об'єднати всі сили, щоб заорати й засіяти сортовим, дорідним зерном широкі масиви, щоб законтрактувати державі ще кращий, ще більший врожай? І ми зробимо це, товариші! Бо з нами наука і держава, і всі її творчі сили!..

С е л я н и. Гаразд, гаразд! За кращий врожай! Всі підемо до артілі! За колективну працю!

К о л о с і й. А ви знаєте, звідки взяли оці 7 тракторів, сівалки, молотарки та 700 пудів сортового насіння? Їх посилає вам Мокіївський куш, що об'єднує 42 колгоспи, а в тому числі і нашу артіль, до якої ви приєднались. Тепер ви бачите, що то значить спільний фронт, колективна запорука. Коли постала загроза, що ви не впраєтеся із собою, куш мобілізував аж 7 тракторів, цілу валку насіння, щоб кинути їх до нас, туди, де злочинна куркульська рука прорвала була фронт колективної праці. Цілі села пристають тепер до кушів, доводиться навіть відмовляти, бо невістачає тракторів, будівель, машин. І даремно сичать глитаї, даремно пробують вони перетяти нам дорогу, руйнуючи містки на нашому шляху. Бо певний наш шлях, бо з нами вся біднота, вся молодь, всі живі творчі сили села. (*Бере за руки і ставить перед себе Настю*). Ось бачите, товариші, цю дівчину, — вона свідомо, з відкритими очима йде до артілі, до комуні, до спільної праці, навіть наперекір свому батькові середнякові, що й досі вагається вступити на цей шлях.

К о з ю п а (*виходить на середину*). Ні, товаришу агрономе, я вже не вагаюсь, я конче йду до артілі, ось із Теклею Квасолею, тільки б прийняли.

Т е к л я (*тягне його за рукав*). Та хоч тепер не соромся, дурний, випхався.

К о л о с і й. Приймемо, приймемо, як щиро йдете.

Селяни. Ми всі йдемо! Всі!

Ще один селянин. А як, товаришу агрономе,— з тими, що поки ніде не состоять. Чи не можна нам теж до созу, або до артілі?

Гомін. Так! Так! Ми всі підем!

Колосій. Всім, товариші, одкриті двері до артілі, до спільної праці. Єднайтесь, гуртуйтеся, як вам більше охота. Хочете в сози, хочете в супряжні групи, хочете просто в гуртки, навіть без статуту, хоч і цілим селом, аби щира охота була. Всіх приймемо, всім дамо раду.

Гомін. Всі, всі підемо! За кращий врожай!

Колосій. Одного тільки колектива не затвердимо, товариші,— це того, що склали були куркулі, щоб розвалити справжній колектив. Та не вдалися їм їхні хитрощі, самі пошилися у дурні, обдурив їх пройдисвіт, що взяв з них хабара, щоб затвердити їхній колектив — його вже заарештовано.

Оксана. Ах! Який сором!

Корбан. Як! Та як же це можна! Не може цього бути. Ми ще скаржитимемось! Адже ж він з центра?.. (До *Тщегласова люто*). Це все ти вигадав, алілуя короткохвоста!..

Гомін, регіт.

Корбан, Бублій та інші заможні, збентежені, виходять, зігнувшись.

Колосій. Отже, до дальшого змагання, товариші! За врожай наступного року, щоб ще краще заспівало нам жито, золота пшениця!

Всі. Слава!..

Завіса

1929.

ПРИМІТКИ

ФЕЯ ГІРКОГО МИГДАЛЮ

Комедія на 4 дії

Написана в 1925 р., вперше видана у 1926 р. видавництвом «Рух». Друкується за виданням: Три комедії, «Радянський письменник», 1946 р.

В свій час комедія «Фея гіркого мигдалю» мала великий успіх у глядачів і ставилася на сценах багатьох театрів України.

АЛМАЗНЕ ЖОРНО

Історична драма на 5 дії

Написана в 1927 р., вперше надрукована в в-ві «Рух» в 1930 році. Друкується за збіркою: Історичні драми, «Мистецтво», 1948 р.

Історична драма «Алмазне жорно» була поставлена в багатьох театрах і користувалася великим успіхом.

МАРКО В ПЕКЛІ

Феєрія на 5 дії

Написана в 1928 р., вперше опублікована видавництвом «Рух» у 1930 р.; передруковується з цього видання.

НАТУРА Й КУЛЬТУРА

Комедія на 3 дії

Друкується за машинописним рукописом, що зберігається в архіві письменника. На останній сторінці рукопису автором зроблено помітку: «серпень 1928—29 року». Сценічна історія комедії «Натура й культура» ще не досліджена.

НАВЧИЛА ДОЛЯ, ДЕ ШЛЯХ ДО ВОЛІ (МАНІВЦЕМ ДО ВОЛІ)

Кооперативна п'єса на 3 дії

Вперше видана окремою книжкою у в-ві «Книгоспілка» в 1929 році; за цим виданням твір і передруковується.

П'єса «Навчила доля, де шлях до волі» в свій час ставилася багатьма самодіяльними театральними колективами, в роки масової колективізації вона була дуже популярною. Сценічна історія цього твору в професіональних театрах не вивчена.

ПРО ЩО ЖИТО СПІВАЄ

Кооперативна п'єса на 4 дії

Видана окремою книжкою в 1929 році (в-во «Книгоспілка») одночасно з п'єсою «Навчила доля, де шлях до волі». Друкується за цим виданням. Сценічна історія п'єси мало досліджена.

СВІЧЧИНЕ ВЕСІЛЛЯ

Драматична поема на 5 дії

Написана в 1930 році, вперше була названа «Пісня про свічку» і під цим заголовком вийшла у видавництві «Рух» у 1931 році. Друкується за виданням: П'єси, Держлітвидав, 1951 р.

В столичному театрі п'єса «Свіччине весілля» не ставилася, в театрах великих міст республіки вона йшла з великим успіхом, зокрема таких, як Одеський, Сталінський, Запорізький, Дніпропетровський. Перебуваючи на гастролях у Києві в 1937 р., Сталінський театр, серед інших своїх вистав, показав київським глядачам і «Свіччине весілля».

МАЙСТРИ ЧАСУ

П'єса на 4 дії

Написана в 1933 році, вперше надрукована в 1934 році під назвою «Годишник і курка» (в-во «Радянський письменник»). Видалася багато разів різними мовами. Друкується за збіркою: П'єси, Держлітвидав, Київ, 1951 р.

Мала великий успіх у глядачів і йшла в багатьох театрах Радянського Союзу і за кордоном.

П'єса І. Кочерги «Майстри часу» відзначена третьою премією на Всесоюзному конкурсі, оголошеному Раднаркомом СРСР 18 лютого 1933 року.

З М І С Т

К. М. Сторчак. Творчий шлях І. А. Кочерги . . .	5
Фея гіркою мигдалю	7
Алмазне жорно	113
Марко в пеклі	191
Натура й культура	273
Навчила доля, де шлях до волі	343
Про що жито співає	383
Свіччине весілля	431
Майстри часу	583
Примітки	665

Редактор *В. Г. Бойко*
Художник *В. К. Стеценко*
Художній редактор *К. К. Калугін*
Техн. редактор *О. Г. Олешкевич*
Коректор *О. Я. Словенко*

*

Иван Антонович Кочерга
Сочинения в 3-х томах. Том первый
(На украинском языке)

*

БФ 16692. Здано на виробництво 28/XII 1955 р.
Підписано до друку 3/VIII 1956 р.
Формат паперу 84×108/32. Паперових арк. 10,5.
Друк. арк. 34,44+1 вкл. Обліково-видавн. арк. 32,324.
Ціна 18 крб. 20 коп. Замов. 827. Тираж 8000.

*

Книжково-журнальна фабрика Голоовидаву
Міністерства культури УРСР. Київ. Воровського, 24.

